

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bura László

Erdőd nyolc évszázada

Szatmárnémeti, 2010

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bura László
Erdőd nyolc évszázada

Bura László

Erdőd nyolc évszázada

A kötet megjelenését támogatta a:

és Ft. Dr. Schupler Tibor.

Készült a szatmárnémeti IDEA Studio nyomdában.

ISBN 978-973-1979-08-3

Tartalom

ELŐSZÓ	9
A FORRÁSOK	11
I. A TELEPÜLÉS ÉS TÖRTÉNETÉNEK FŐBB KORSZAKAI	13
A TELEPÜLÉS FÖLDRAJZI FEKVÉSE	14
A TELEPÜLÉS NEVE	21
A TELEPÜLÉS KORA, FEJLŐDÉSE SZAKASZAI, TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI	22
AZ ERDŐDI ISPÁNSÁG	23
AZ ERDŐDI URADALOM ÉS BIRTOKOSAI	24
A TELEPÜLÉS LAKOSAI ÉS FOGLALKOZÁSUK	26
A 13 – 17. században	26
A sváb telepítés, a német mezőváros	30
Más etnikumok – magyarok, cigányok, zsidók, románok – a 19. századbeli községben	35
A 19. SZÁZAD ESEMÉNYEI ÉS FOLYAMATAI	36
A 20. SZÁZAD ESEMÉNYEI ÉS FOLYAMATAI	43
A kivándorlás első hullám	43
Románok beköltözése	44
A zsidók deportálása	44
A frontátvonulás	45
A deportálás	47
A világháború utáni demográfiai változások	49
ERDŐDÖT VÁROSSÁ NYILVÁNÍTYÁK	52

II.	A TELEPÜLÉS (A FALU) KÜLSŐ KÉPE, AZ ÉPÜLETEK	54
	A RÉGI FALUKÉP	56
	Az erdődi római katolikus templom	56
	Az erdődi várak	61
	<i>A középkori vár</i>	61
	<i>A várkápolna</i>	71
	A lakóházak	72
	Más építmények (kápolnák, keresztek)	75
	A FALUKÉP, AZ ÉPÍTETT KÖRNYEZET	
	ALAKULÁSA A 19. SZÁZADBAN	76
	Keresztek	76
	A temető és a temetőkápolna	77
	A zsidó temető	77
	A Szatmári Irgalmas Nővérek rendháza és kápolnája	77
	Vasútállomás	78
	Az obeliszk	79
	A FALUKÉP ALAKULÁSA A 20. SZÁZADBAN	80
	A lakóházak	85
	A Waldraf-féle kápolna	87
	Templomok, imaházak	87
	A temetők	91
	Középületek, ipari, kereskedelmi létesítmények	91
	Emléktáblák, szobrok	94
III.	AZ ERDŐDIEK FOGLALKOZÁSA: MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS, IPAR, KERESKEDELEM	99
	A FÖLDMŰVELÉS ÉS AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS	100
	AZ IPAR ÉS A KERESKEDELEM	108
IV.	NÉPHAGYOMÁNYOK, NÉPSZOKÁSOK	115
	HITÉLET, EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK, EGYESÜLETEK	116
	A középkori faluban	116
	A hitújítás kora	117
	Felekezeti harcok	120
	A zsidók	121

HITÉLET, EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK A 20. SZÁZADBAN	122
Az erdődi római katolikus esperesi kerület	122
A reformátusok	125
A görög katolikusok	125
Ortodoxok	126
Baptisták	126
Pümkösdisták	126
NÉPHAGYOMÁNYOK, NÉPSZOKÁSOK	127
A naptári évhez kötődő hagyományok	127
A közös munka hagyományai	132
Az emberi élet jeles napjaihoz kötődő hagyományok	134
Az étkezési szokások	137
A vallási ünnepek hagyományai	139
NÉPKÖLTÉSSET	150
ERDŐD 20. SZÁZAD VÉGI NÉPKÖLTÉSZE	151
Népmese, népdal, népballada	151
Mondák	152
Hiedelmek, babonák	154
Népi gyógyászat	157
A deportálás költészete	158
 V. AZ OKTATÁS FORMÁI ÉS INTÉZMÉNYEI ERDŐDÖN	 161
A REFORMÁTUS ISKOLA	162
EGYHÁZI ISKOLÁK A 19-20. SZÁZADBAN	164
Római katolikus elemi iskola	164
Református elemi iskola	169
A tanítás nyelve, az állami szabályozás törekvései	169
AZ ISKOLAI OKTATÁS 1944 UTÁN	173
Az elemi iskolai oktatás	173
Középiskola Erdődön	174
A cigány óvoda és a tanulóház	176
 VI. KÖZMŰVELŐDÉS, SPORTTEVÉKENYSÉG	 180

VII.	ERDŐD SZOCIÁLIS ÉS EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETE	184
VIII.	A TELEPÜLÉS KÖZIGAZGATÁSA	191
IX.	MELLÉKLETEK	196
	ERDŐD NEVES SZEMÉLYISÉGEI	197
	STATISZTIKAI ADATOK	203
	ERDŐD KÖNYVÉSZETE	212

Előszó

Erdőd a Kárpát-medence észak-keleti térségének 800 évet meghaladó ideje ismert települése, a középkorban mezővárosi rangú, a 18. században s a 19. század második feléig jellegzetes német mezőváros. Gazdasági - közigazgatási jelentőséget a királyi erdőispánság, majd a kialakuló nagybirtokosi uradalom révén – a Drágffyak¹, majd a Károlyi grófok birtokolták – szerzett. Nevét ismertté tette több, a közéletben, a az irodalomban és a tudományokban munkásságuk révén országosan is ismert személyiség, magyarok, németek (svábok).

Erdőd egykori és mai népe megérdemli, hogy életéről, múltjáról és jelenéről, vagyis a folyamatnak tekintett történelméről a régmúlttól a jelenig áttekintő képet rajzoljunk. E folyamat vezérfonala a tudatosabb és teljesebb élet megteremtésére törekvő közösség. Nem feledkezhetünk meg természetesen az átlagosnál többet alkotó személyiségekről sem, amennyiben munkásságuk előbbre vitte a falu, illetőleg kortársaik életét.

A településnek és lakosainak, illetőleg életének, szellemiségének a korszakhatárokon átívelő bemutatásakor a tények és a történelmi hűségnek a ráakódott illúzióktól mentes megőrzésére törekszünk, kerülve a célzatos értelmezéseket, a történetírásban sokszor tetten érhető szándékos félremagyarázásokat, mítoszokat.

¹ A szakirodalmi forrásokban a család neve *Drágffy*, *Drágfi* változatban is előfordul (MNL 1998: 6: 777), a monográfiában előforduló hivatkozásokkor mindig a hivatkozott forrásban előforduló változatban használom.

A monográfia megszövegezésekor olvasmányos szöveg megalkotására törekedtünk, ugyanakkor (a szakmai gondosság érdekében) utalunk a közölt történeti adatok, tények forrásaira is. A bővebb tájékozódást segítő szakszerű utalásokat, szaktudományi észrevételeket, esetenként rövid kiegészítéseket lapalji jegyzetben közöljük, hogy az olvasó számára ne nehezítsék a szöveg tartalmának megértését, ne zavarják a szöveg folyamatosságát.

A források

Erdődre, történetére, ott élt emberekre a *Várad Regestrum*tól² napjainkig nagyon sok okleveles forrás, esetenként irodalmi munka utal, neves szülőttei kapcsán a velük foglalkozó szakirodalom is sok adatot közöl. A sváb telepítéssel (benne Erdőddel is) foglalkozik Dr. Vonház István *A szatmármegyei német telepítés* című 1931-ben (1997-ben reprint kiadásban) megjelent munkája, könyvére alapozza az Erdődre vonatkozó anyagát Merli Rezső 2002-ben megjelent könyve (*Harmínckét település története*), német nyelvű munkát írt Erdődről az oroszok elől külföldre távozott szatmári egyházmegyes lelkész, Flesch Ferdinánd³, a második világháború után az erdődieket is sújtó deportálások eseményeit Boros Ernő könyvéből ismerhetjük meg.

Gazdag forrásanyag található a Károlyi Levéltárban, az Országos Levéltárban, a Szatmár megyei Állami Levéltárban, sok – sok eseményt, adatot őriztek meg a római katolikus és a református egyház életével foglalkozó munkák, mellettük más – művelődéstörténeti, gazdaságtörténeti, építészettörténeti, statisztikai stb – kiadványok is.

Hiteles forrásnak tekinthetjük az erdődi római katolikus plébánia kézírásos történetét, a plébánosok által vezetett (1951 – 1990 között elrejtett) *Historia Domus*-t is.

² *Regestrum Varadiense*, a váradai káptalan perbeli bizonyításban vállalt hiteleshelyi tevékenységének jegyzőkönyve az 1208 – 1235 között (tűzsvaspróbák, jogügyletek) (MNL 19: 194).

³ Budapest, 1910 – Bécs 1987. A szatmári római katolikus egyházmegyeiben segédlelkész volt 1935 – 1941 között Felsővisón, Szinfaluban, Krasznabélteken és Tütrerebesen, majd adminisztrátor Csegöldön (1941- 1944. október 24-ig.) (Vö.: Jubileumi Sematizmus 2006: 316-317.)

A községről (szülőfalujáról) a 20. században helytörténeti anyagot és hagyományokat örökített meg szakmai dolgozatában a községben tanító (Mellau Magda) tanárnő, segítségével és a a német telepítésről szóló munkák adatait felhasználva többen (Scheitli Ernő, Scheitli Renáta) is írtak Erdődről szóló – többé-kevésbé azonos tematikájú – dolgozatot. Monográfiánk forrását képezik ma élő adatközlők közlései (oral history) is.

Elvileg minden forrásról feltételezhetjük, hogy adatai, közlései olykor hézagosak, ezért félrevezetőek, esetenként tévesek is lehetnek, ezért felülvizsgálásuk, kiegészítésük sohasem lehet kizárt, újragondolásuk természetesen módosíthatja értelmezésüket is.

A jelen munka adattári részében közölt könyvészetben összefoglaljuk az Erdődről szóló irodalmat, illetőleg a szaktudományok vele kapcsolatba hozható irodalmát, amely az érdeklődőt a részletkérdésekben való tájékozódásban, elmélyülésben segítheti, illetőleg előmozdíthatja egy-egy kérdés nagyobb összefüggéseire való tárgyilagos rálátásunkat.

I.

A település történetének főbb korszakai és eseményei

A település földrajzi fekvése

Erdőd a Kárpát medencében, légvonalban kb. 105 km-re az Európa közepét jelző oszloptól⁴ a Nagy-Alföld észak-keleti szélén, a Kraszna és a Szamos közén, a Bükk hegység észak-nyugati lábához csatlakozó alacsony dombvidék végében, részben síkságon, részben dombokon, a tengerszint felett 149 méter magasságban a Sós patak s a Homoród patak mellett fekszik⁵. Talaja alluviális agyagos homok, ez a talajréteg behúzódik a hegyek közé is.

A Kárpát medence keleti része – az Erdődtől észak-nyugatra, északra, keletre és délre elterülő terület – másfél - egy évezreddel ezelőtt óriási erdővidék volt. Erdő borította vidék volt az egész Máramaros, Beszterce vidéke és a Szilágyság is, de Szatmárig (amelyhez Szatmárhegy is hozzá tartozott) húzódott a debreceni Nagyerdő is⁶. Az erdőségek kiterjedése még a 18 – 19. században is számottevő volt.

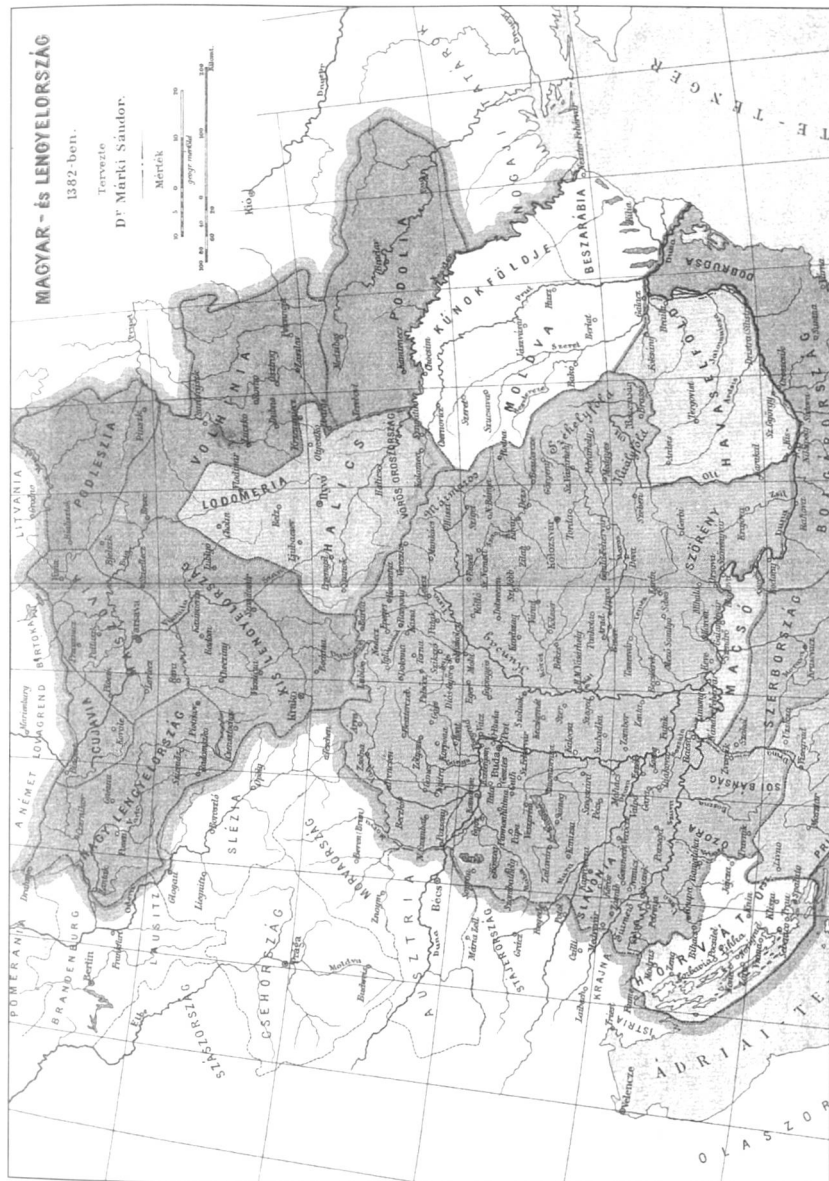
Az Erdőd nyugati szomszédságában elterülő sík vidék vizeit a Kraszna folyó gyűjtötte össze, s vitte az alföld szélén szélesen elterülő, a településnek gátat szabó, lakatlan Ecsedi lápba.

A település mai, 6301 hektárnyi határát az 1896 – 1899 között épített Sós – Homoród –Balkány csatorna metszi, amelynek rendeltetése, hogy a Bükk hegységnek a Kraszna völgye és a Szamos völgye felé lejtő vizeit felfogja. A 29,5 km hosszú, 3-6 méter széles csatorna végső pontja a Sós

⁴ A jelzőoszlop Kárpátalján, Rahó közelében található.

⁵ Földrajzi koordinátái: északi szélesség 47° 39', keleti hosszúság: 22° 53'.

⁶ Vö.: KÖPECZI 1993: 135.

Magyar- és Lengyelország 1382-ben

patak és az erdői határ „Csűröskert” és „Lókert” nevű dűlői közé eső része, itt veszi fel a patak vizét, majd a Homoródét s lejjebb a Balkányét. (A csatorna bal partján töltés, jobb partja nyitott.)

Az emberi megtelepedés első nyomairól tanúskodó régészeti leletek bizonyossága szerint a táj természeti – földrajzi adottságai, s az éghajlata is már valamikor három - négyezer évvel ezelőtt is alkalmassá tették az emberi megtelepedésre. Emberek éltek a mai Erdőd területén⁷ és szomszédságában, s a földjét a maguk életmódjához formálták⁸.

Az évezredekkel ezelőtti korszakokban itt élő emberek számára menedéket jelenthetett az erdőrengeteg, s feltételezhetően valamelyes védelmet az alföld szélén elterülő láp. Az emberi jelenlét, a népsűrűség azonban a sűrű erdőségek övezetében, az alföld e szélterületén nagyon alacsony lehetett, ezt a magyarság Kárpát-medencei megjelenése korára vonatkozóan is csak 2 – 3 fő/ km²-re becsülik.

Az európai történetírás tanúsága szerint a Krisztus utáni 3 – 4. században a Tiszától keletre eső mintegy félszáz kilométernyi térségben gepidák éltek, őket a Kárpát medencében, az avarok követték, majd – a régészek tanúsága szerint a 6. században – szláv elemek jelentek meg a térségben, ennek következménye az avar és a szláv anyagi kultúra összefonódása⁹.

⁷ Erdőd területe már az őskorban megült hely volt. A helység határának dél-keleti részén, a Sós patak forrása közelében több őskori tumulus található. 1963-ban itt csontvázas sírt találtak, az Akasztódomb nevű határrész körül bronzkori edénytöredékeket (Vö: BADER 1978: 120), az 1998-as leletmentés alkalmával a Homoród patak magas partján pedig egy középső bronzkori település nyomait (Vö: NÉMETI 2009: 37).

⁸ Krasznabélték, Királydáróc, Nagykároly és Felsőboldád, valamint Vende (elpusztult falu) területén a régebbi ásatások találtak bronzkori nyomokat (Vö: BOROVSKY 1908: 409), a 20. században végzett további ásatások pedig Kr. e. XII – VIII. századi bronzkori rézműveség nyomaira bukkantak a megye még számos településén – Apa, Bere, Csomaköz, Gencs, Magyarcsaholy, Nagykároly (Bobáld-domb) – határában, illetőleg az Erdődhöz közeli Ákos és Krasznabélték területén is. (Vö: dr. NÉMETI JÁNOS: Régészeti kutatástörténet. Részlet *Barangolások Szatmárban* című könyvéből. In: Szamos, II. évf. 30: 2., 2009. július 25.)

⁹ Vö: KÖPECZI 1986: I. 175-6.

Osztrák katonai térkép

A 7-8. században, a késő avar korszakban hirtelen megnőtt a csaknem másfél évszázada lakatlan Szatmár és Szilágy jelentősége, a gepida uralom alá került térséget a Kárpátokban, s talán még szélesebb sávban a Felső-Tisza és a Szamos vidékén „erdőgyepű” rendszer védte. Szláv harci csoportok persze a korábbi időszakban is szerepet játszhattak a Kárpát-medencében, de – a történeti és régészeti adatok alapján ma már felettebb valószínű, hogy mindaddig, amíg a gepidák országa fennállott, a Kárpát-medence keleti részébe (jelentősebb számban) nem tudtak behatolni¹⁰.

Minthogy a régészet, az anyagi kultúra nyomai nem beszélnek, így az itt élt szláv elemek nyelvi hovatartozását nem ismerhetjük¹¹. A magyarság Kárpát-medencei megjelenése – a történészek ezt jól tudják – sem egyetlen hadjárathoz, harci cselekményhez kötődik, hanem bizonyosan folyamat volt, következésképp szláv és magyar etnikumú lakosok együttélése valószínűsíthető a magyar államalapítás előtt is. Géza fejedelem idején pedig a Szamos – Tisza közti terület (a Körösöktől északra) az ún. fekete magyarok (pogány, részben mohamedán) dukátusi (hercegségi) területe volt¹².

Tény, hogy István király államalapításakor a Felső-Tisza vidéke is, a Szamos térsége, a Kraszna-melléke, a Bükk hegység, mind erdő borította táj volt. Az István király által megalapított ország határa (a gyepű) fokozatosan tolódott keletre, az erdők borította Kárpátok felé. Szatmár térségében a Kaplony nemzetséghez tartozó magyarok telepedtek le, Erdődhöz közel pedig az Ákos nemzetségbeliek. A megtelepülő magyarok a térségben bizonyosan találtak szláv etnikumú, valószínűleg a magukat *slověne*-nek nevező déli szlávok csoportjához tartozó lakosokat (tanúsága a *Németi helynév*¹³ és a *tót népnév*¹⁴).

¹⁰ Vö.: KÖPECZI 1986. I. 177.

¹¹ A kelet felől a 6 – 7. században érkezők valószínűleg az ún. fehér horvátok, a nyugati szlávok a mai szlovének elődei lehettek. (Vö.: KÖPECZI 1986. I. 364.)

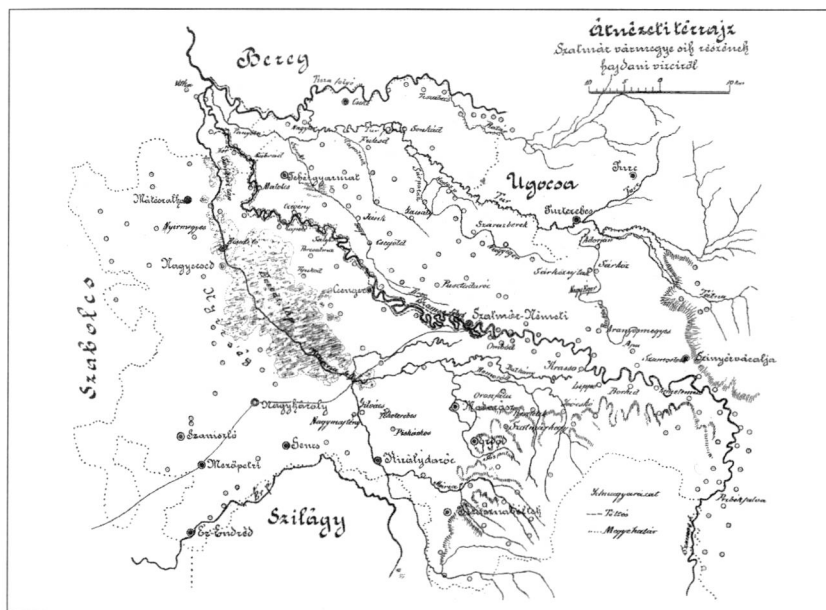
¹² Vö.: GYÖRFFY 1997: 100-1, 179.

¹³ A Németi helynév bizonyosan szláv eredetű. – Vö.: BURA 2005: 14-5.

¹⁴ Abban az időben a magyar nyelvben a délszlávokat nevezték meg a *tót* népnévvel. – Vö.: BURA 1997: 114.

A magyar nemzetségek megtelepedése

Szatmár vármegye hajdani vízrajza

Erdőd a 19. században

A térségben számos szláv nyelvi eredetű településnevet találunk, több szláv lakosú település magyar elnevezése is valószínűsíti lakosainak délszláv jellegét. Ilyen az egykori (Béltektől délre fekvő) Bükkötőfal¹⁵, aztán Giródtótfalu, Misztótfalu, de az okleveles források említik még az elpusztult Toth falut is, s délszláv a Daróc és a Szelistye¹⁶ falunév is. A Szamos folyó szigetében kialakult Szatmárnak a Szamos déli oldalán épült, Hóstánc¹⁷ nevű városrészében városban pedig még 1500-ban is létezett Tót utca¹⁸.

A település neve

Az *Erdőd* helynév az *erdő* köznév magyar *-d*¹⁹ képzős származéka, tulajdonképpeni jelentése: erdő veszi körül, erdős a határa.

Az első ismert említésekor (1215-ben) *Herdeud* alakban írták, de 1216-ban a nagyváradi káptalan jegyzőkönyvében viszont már *Erdewd* alakban írják²⁰. A 13. század elején a települést gyakorlatilag minden oldalról erdők övezték, jelentéktelen szántó területe volt.

A középkorban, 1424-ben két település volt, Kiserdőd és Erdőd, a korabeli írásmód szerint *Kyserdewd* és *Erdewd*, ezek később eggyé olvadtak. A

¹⁵ Vö.: BOROVSKY 1907: 413.

¹⁶ A délszláv *szelistye* 'helység, település, falu' jelentésű. – Vö.: FNETSz. II.602.

¹⁷ A *Hóstánc* (néhol *Hóstád* alakban, másutt régies helyesírással *Hóstancz* alakban előforduló) helynév a német *Hochstadt* 'felsőváros' – itt valószínűleg 'előváros' értelmű származéka. Nevét valószínűleg a várban szolgáló német (bajor) katonáktól kapta.

¹⁸ A korabeli utcanév arról tanúskodik, hogy a városban 15/16. század fordulóján is éltek valamilyen (dél) szláv származású (akár identitású) lakosok.

¹⁹ Az Árpád-kori magyar nyelvben a *-d* eredetileg kicsinyítő képző, később helynévképző. (Vö.: SZATHMÁRI ISTVÁN: *Miről vallanak a földrajzi nevek?*. In: Névtani Értesítő 30. Bp. 2008. 213-4.

²⁰ Vö.: VárReg. 273. – A *Várad*i *Regestrum* a települést állandó jellegűnek és a vármegye többi településéhez viszonyítva magasabb szerveztségüként említi.

16. század elején – 1509-ben – már *Erdewd* (mező) városként említik²¹. Nevét a későbbiekben – a szabályokba nem rögzített magyar helyesírás eredményeképp – a különböző íródeákok eltérő hangalakokban írták le: 1585: *Erdeod*, 1592: *Erdeöd*, *Erdewd*²². A két település külön nevét némely okirat még a 17. században is megemlíti (1648: *Nagy Erdőd*, *Kis Erdőd*²³), de 1828-ban (és a későbbiekben) a magyar településnevekkel foglalkozó minden munka csak *Erdőd* néven említi²⁴. A hivatalos névadásban 1913-ban keletkezett Károlyi-Erdőd név a közhasználatban sohasem terjedt el²⁵. A német nyelvhasználatban használt *Erdeed*, valamint Erdőd román köz-igazgatási neve – *Ardu*d – a magyar nyelvű alak átvételéből származik.

A település kora, fejlődése szakaszai, történetének főbb eseményei

A település korát nem ismerjük. A gyéren betelepült, erdőkkel borított (dombos) táj (minden bizonnyal már a 12. század folyamán) a királyi udvartartás erdőbirtoka, erdőispánság volt. Első említésekor – a Váradi Regestrum 1215-ben említi ispánját²⁶ – már állandó jellegű településként és a vármegye többi településéhez viszonyítva magasabb szervezettségűként említi. A települést tehát valószínűleg még a 12. században alapította valamelyik, a királyi erdőkre felügyelő ispán.

A 13. századi okiratok (1248, 1271-ben és a 14. század első felében) „a szent királyok vadaserdei” néven említik az erdőbirtokot²⁷.

²¹ Vö.: CSÁNKI I. 474.

²² Vö.: VERES 3: 326, 8: 20.

²³ Vö.: MAKKAI 405.

²⁴ Vö.: NAGY I. 362, FÉNYES.

²⁵ Vö.: BURA 1997: 38.

²⁶ Jób, (kraszna)terebesi emberek ügyében ítélkezett.

²⁷ Hasonlóképp a szomszédos szilágysági erdőispánságot is (KRISTÓ 1988: 488)

Az Erdődöt 1216-ban említő adat szerint a település a főesperesség központja, illetőleg névadója volt²⁸, ami erdőispánsági terület, illetve székhely esetében eléggé ritka. Ez arra utal, hogy a 12 – 13. század fordulója körüli évtizedekben Erdődnek és ispánságának (királyi magánuradalmanak) jelentős rangja volt a világi igazgatás egységei sorában.

A tatár pusztításokat túlélő község kedvező gazdasági lehetőségeinek, fejlettségének, mezőgazdaságának és nem utolsósorban kedvező fekvésének köszönhetően a 13. században mezővárosi rangot kapott²⁹.

Az erdődi ispánság

Mivel az erdőispánságnak névadó Erdőd földrajzi fekvését pontosan ismerjük – Szatmárnémetitől délre terül el –, nem okoz gondot az ispánság területének hozzávetőleges meghatározása. Az Erdődtől délkeletre húzódó Bükk-hegységet és a körülötte levő síkság erdős vidékét is magában foglalta.

Az írott forrásokból több erdődi ispán nevét ismerjük³⁰, viszont 1300-on túl az okiratokban már nem jelenik meg erdődi ispán neve. Ez azt jelzi, hogy ekkor már az erdődi ispánság jobbára beolvadt Szatmár királyi vármegyébe. Az 1330-as évekből való pápai tizedjegyzék már magát Erdődöt

²⁸ Vö.: VÁRADI REGESTRUM 124., a per régi száma 273.

²⁹ Mezőváros jellege megvolt még a 18. század végén is, tanúsága a templom nagyharangja, amelynek felirata: *Anno 1798. Erd. niv. „Öntetett szűz Mária tiszteletére”*.

³⁰ A források: FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV.3:207; VIII:242; Budae, 1829 – 1844; Hazai okmánytár, VIII: 438. Győr, 1891; WERTNER MÓR: *Az Árpád-kori megyei tisztségviselők*, 1897. 422.; WERTNER MÓR: *Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztségviselők ismeretéhez*. Történelmi Tár, Budapest. 1905. 50.; WERTNER MÓR: *Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához*. Történelmi Tár, Budapest. 1907. 5.; MAKSAI FERENC: *A középkori Szatmár megye*. Település- és népességtörténeti értekezések 4., Budapest, 1940.24.

is a szatmári főesperességben levőként szerepeltette, joggal gondolhatunk tehát arra, hogy az erdői főesperesség is ez időben szűnt meg³¹.

Az erdői uradalom és birtokosai

Erdőd és a környező falvak – királyi adományozás révén – földbirtokosok tulajdonává váltak. A 14. század közepén (1323-tól) Péter erdői grófé, a század végétől (1392 - 1556-ig) a bélteki Drágffy család birtoka. A család kihalása után Izabella királyné (1557. II. 4-én) Báthory Györgynek adományozta. Ugyanekkor a Perényi család fiúgyermekai is (anyjuk, Drágffy Gáspárné, Zsófia révén) birtokrészrel rendelkeztek, de hűtlenségük okán (1564-ben) János Zsigmond király ezt is Báthory Györgynek adományozta.

1565-ben az erdői uradalmat (és a várat) Schwendi Lázár tábornok és Báthory András szatmári főispán visszavette Miksa császár számára³².

Az uradalmat a király 1629-ben báró Károlyi Mihály özvegyének, Zsegyey Borbálának adományozta³³.

1676-ban Erdőd ismét kincstári birtok.

1707-ben II. Rákóczi Ferenc fejedelem mint kincstári birtokot – az előző év(ek)ben kölcsönvett 2000 arany fejében – Károlyi Sándornak adta.

1720-ban a bécsi kancellária (2625 rfrt³⁴ ellenében) adománylevelet állított ki az uradalomra, amelynek értelmében a család fiú utódai örökös bir-

³¹ Vö.: (KRISTÓ 1998B: 489-90).

³² Báthory Györgyöt a Zemplén megyei Csicsva várába küldték, ahol meghalt.

³³ Kárpótlásul kapta a törökök által megölt férje haláláért.

³⁴ A pénznem: rénes forint, rövidítése: rfrt.

tokosai, leányágon az örökösödés értéke 50.000 ft. Károlyi Sándor ekkor határozta el, hogy a birtokközpontot, Nagykárolyt, átadja fiának, Erdődöt pedig kiépíti a maga számára³⁵.

Ezt követően 1848-ig, a jobbágyszabadításig Erdődöt mindvégig a Károlyi grófok birtokolták, de időközben a községben birtokhoz jutott néhány nemes család is³⁶.

Az erdődi uradalom³⁷ Szatmár vármegyében fekvő részének összterülete 59 000 katasztrális hold volt. Ebből kert és beltelek 280, szántóföld 18 606, kaszáló 2335, legelő 1821, erdő 34 900, szőlő 45 hold, s tartozott még hozzá 1013 hold adó alá nem eső terület³⁸. Az uradalomhoz tartozó az erdőket 100 éves fordákban³⁹ kezelték.

Az uradalom központjában, Erdődön az uradalomhoz 132 úrbéri telek tartozott. A „sessio”⁴⁰, vagyis az úrbéri telek 1 hold⁴¹ belsőségből, 26 hold szántóból és 12 hold kaszálóból állt. A községnek volt 2578 hold közlegetője és 72 hold éjjeli legelője.

Az uradalomhoz tartozott még dézsmába adott szőlőterület (de voltak szabad szőlők is), visszamaradt szántóföld, majorsági szántók, kaszálók, birkalegelő, majorsági szőlő, erdő és a dámvadas kert⁴².

³⁵ Vö.: TERDIK 2008: 244. (Idézi: ÉBLE 1893: 281).

³⁶ A Böszörményi család.

³⁷ Az uradalom ekkor a következőkből állt: Erdőd lerontott vára, Nagy- és Kis-Erdőd mezőváros, valamint Madarász, Gyűrűs, Soós, Nánd, Misóka, Szoldobágy, Medes, Nántú, Nagy-Szokond, Kis-Szokond, Lophágy, Szinfalva, Mogyorós, Válaszút, Papbikó, Barlafalu, Szakállasbikó, Oláhújfalú, Oláhtótfalu (faluk) és szabad puszták (parediumok): Alsó-Boldád, Felső-Boldád, Rákos-Terebes, Szelestyehuta.

³⁸ Vö.: BOROVSKY 315.

³⁹ Az az időtartam, amely alatt a vágás az erdőgazdaság egész területén egyszer végighalad.

⁴⁰ A latin *sessio* 'ülőhely' kifejezés a gazdálkodó birtokát, az átlagos paraszti birtokot jelzőoszlop jelölte.

⁴¹ 1 hold: 110 négyszögöl.

⁴² Vö.: KÁROLYI 1911: 1: 58.

Az erdődi uradalom 1512-ben
(a szatmari vár kötelekeiben)

- Krasznaterebes (1215)
- Piskárkos (1326)
- Esztrő (1450)
- Királydaróc (1262)
- Géres (1367)
- Gyöngy (1215)
- Alsószopor (1215)
- Felsőszopor (1215)
- Híríp (1370)
- Résztelek (1411)
- Renthomoród (1273)
- Szinfaú (1424)
- Apácáfalu (1370)
- Középhomoród (1394)
- Sós (1411)
- Felsőhomoród (1273)
- Meddes (1273)
- Száldobágy (?)
- Szakasz ((1423)
- Sándra (1387)
- Nagyszokond (1424)
- Béltek (1216)
- Alsóboldád (1592) ?
- Kísszokond (1424)
- Laphegy (1424)
- Dobra (1214)
- Rákös (1393)
- Nántú (1424)

A település neve utáni évszám az első ismert említése éve

A település lakosai és foglalkozásuk

A 13 – 17. században

A Szamos és a Kraszna közötti térségben, a Bükk hegység dombjai és az Ecsedi láp szomszédságában elterülő táj (természeti) jellege mindenkor meghatározta lakóinak foglalkozását is. A vidéket még a 8 - 10. században is kiterjedt erdőségek borították, a sík területe vízjárta terület, időszakosan vagy állandó vízzel borított árterek, mocsarak.

Mindez befolyásolta az itt élő emberek – akár őslakosok, akár a Kárpát medencébe érkező magyarsághoz (és csatlakozott népekhez) tartozók⁴³ – mindennapi életét, foglalkozását. A táj természeti jellege elsősorban vadászatra, a folyóvizekben (patakokban) halászásra készíthette őket. Bizonyosan foglalkoztak állattartással, legeltető pásztorkodással is. A régészeti adatok bizonyossága szerint a Kárpát-medence 10 – 11. századbeli lakossága legeltető pásztorkodással is foglalkozott, ugyanakkor mezőgazdasággal is foglalkoztak, a magyar szókészlet elemzése, valamint 11. századi adatok tanúsága pedig a rendszeres kaszálásra és szénagyűjtésre utal. A 10 – 11. század a Kárpát-medencében viszonylag száraz időszak volt⁴⁴, ezért a lakosok előszeretettel telepedtek meg a mocsaras, vizes tájakon.

Az Erdőd vidékén élő lakosok bizonyosan foglalkoztak állattenyésztéssel, ezen belül a (valószínűleg félszilaj) szarvasmarha foglalta el az első helyet, ezt követte a sertés, amely viszont kifejezetten állandó telephelyet igényel⁴⁵.

Nem ismerjük pontosan, hogy ennek a tájegységnek a 8 – 10 – 12 századbeli vízrajzi, talajtani és növényföldrajzi mikro-régiós adottságai milyen népességű lakosságnak a létfeltételeit biztosították, hány család élhetett / élt ezen a tájon, avagy éppen a később már Erdődnek nevezett településen. A Kárpát-medence 8 – 10. századi népsűrűségét a szaktudományok 2 – 3 fő/ km²-re becsülik.

Korabeli adatok ismeretében természetesen azt sem tudjuk megbecsülni, hogy az itt élő lakosságnak mekkora hányada foglalkozott állatállománnyal, hányan élhettek meg földművelésből, más tevékenységekből (vadászat, halászat), s valószínűleg elsősorban a vadászathoz kapcsolódó kézműiparból.

⁴³ Ilyen lehetett a kabarokkal a magyarsághoz csatlakozó kazár néptörödéeknek az Ecsedi láp határában letelepített csoportja. (SZIRMAY 2: 46, 49).

⁴⁴ Vö.: ISTVÁNOVITS 2002: 75.

⁴⁵ Vö.: VÖRÖS 2000: 75-6.

Az avar – szláv együttélést követően itt talált (részben) szláv népesség, amelyet a betelepülő magyarság itt talált, bizonyosan foglalkozott vadászattal és ehhez kapcsolódóan vadbőrnyúzással, szíjhasítással, szarvlevéttel, ezen kívül solymászattal. A vadászathoz kapcsolódó foglalkozásokat a szláv nyelvi eredetű szóval *daróc*-nak hívták. Királyi birtokon való alkalmazásukat tanúsítja a közeli (elpusztult) *Daróctelege*⁴⁶ és a (*Király*) *daróc* településnév⁴⁷. A szláv madarászokra, szokolárookra (solymászok) utal a közeli (szintén elpusztult) *Szaklyán* (nevében az összsláv *sokolъ* 'solyom' rejlik⁴⁸) településnév is.

A solymászatot persze a királyi (erdő)birtokon (és szomszédságában) a magyarsághoz tartozó vadászok folytatták, ők (1213-ban és a későbbiekben is) *Solymos*-nak nevezték a solymászok lakóhelyét⁴⁹. Ilyenek lakhattak az Erdődhöz közeli *Madarász* nevű faluban is⁵⁰.

Az állattenyésztésre, a makkos erdőkben való disznólegeltetésre utal a *disznóóvók*⁵¹ említése, a mezőgazdasággal való foglalkozásra a *Szántó* településnév. A fentiekből arra következtethetünk, hogy a térség lakosai a királyi udvartartáshoz tartozó erdőispánság szolgáló népét képezték, udvarnokok voltak.

Az erdődi ispánság, majd az erdődi uradalom korszakában a településen élők egyrészt az erdőkhöz kapcsolódó (vadász, halász, disznóóvó) tevékenységet végeztek, állattenyésztéssel és (minden bizonnyal kisebb mértékben) földműveléssel foglalkoztak. Az erdők irtásával, később a vizek rendezésével az itt élők élettere is fokozatosan átalakult. A 14 – 15. század-

⁴⁶ Vö.: PETRI: Szilágy 3: 258.

⁴⁷ Vö.: BURA 1997: 52.

⁴⁸ Vö.: BURA 1977: 111, és vö. még: bolgár *cokól* 'solyom' (BÖDEY 1985: 452), szlovák *sokoliar* 'solymár' (STELCZER – VENDÉG 1973: 597.)

⁴⁹ Vö.: BURA 1997: 110,

⁵⁰ Az itt lakó (1366-ban említett) madarász foglalkozású szolgálonép a szatmári várhoz tartozott. (BURA 1997: 67).

⁵¹ A disznópásztorok régi megnevezése.

ban kialakult a kötött határhasználati rend, az állattenyésztésben nagyobb szerepet kapott a szarvasmarha tenyésztés, a mezőgazdaságban elterjedt a fordító eke, a kasza.

A 15 - 17. században fordulóján és első évtizedeiben Erdőd lakosai magyarok⁵² voltak, katolikusok, a reformációt követően csak reformátusok, többségükben jobbágyok⁵³. A 16 – 17. században a térséget sújtó háborúskodások, a török hadak pusztításai de a császári seregek okozta szenvedések miatt is a lakosság megfogyatkozott.

A törökök hódító háborújának kiemelkedő csatája volt Eger várának 1552. szeptember végi – október eleji ostroma. Az esemény emlékezetes volt Erdőd korabeli lakosai számára is, ugyanis az erdődi várból Nagy Pál hadnagy vezetésével 30 gyalogos katona vett részt a vár védelmében⁵⁴. Az erdődiek hadnagyát és nyolc katonáját október 4-én a levegőbe röpítette a templom sekrestyéjében felhalmozott felrobbanó puskapor.

A vár 1565. évi ostroma alkalmával a törökök felkoncolták a védőket és sok falubelit megöltek, sokakat rabságba ejtettek és elvittek. 1672. szeptember végén Nagyváradon lakó törökök Csiffre Hasszán vezetésével rá-törttek Erdődre, elraboltak tíz embert⁵⁵, kifosztották a templomot.

⁵² A nemzethez/néphez tartozást a korabeli felfogás szerint kell értelmeznünk, következőképp (pl. az 1737-es összeírásban szereplő, magyarul beszélő, magukat magyarnak valló/tekintő *Martinelli* – ősei valószínűleg olaszok –, *Stermenszky* (sic!) – nevéből következően szláv eredetű –, *Markly* – valószínűleg német nyelvi eredetű név – nem a feltételezhető őseik származása (etnikuma) szerinti besorolását helytállónak kell tekintenünk.

⁵³ Bakócz Bálint (Bakócz Tamás legidősebb testvére) Mátyás királytól nemesi rangot kapott, kieszközölte, hogy ezt özccseire és utódaira is kiterjesszék. (Közülük némelyek Erdődön maradhattak.)

⁵⁴ Ecsedi Báthori II. György (akkor még Habsburg-párti) csapatokat küldött az egri vár védelmében. Ő küldte Erdőd várából Nagy Pál hadnagyot és a 30 darabontot (gyalogos katonát). In: Albert Ferencz: *Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása*. – Az ütközetéről, illetőleg az október 4-i eseményekről részletesen vö.: Eger története a legrégibb időktől az 1552-i ostromig. [<http://vfek.vfmk.hu/00000083/albert75.htm>] – A történetet feldolgozta Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*. Ötödik rész: Holdfogyatkozás. 497-1.

⁵⁵ Kettő kivételével – ők odavesztek – sikerült őket kiváltaniuk. Vö.: BOROVSKY 1907: 479-80. Kivonatoln idezi az 1673. évi vármegyei jegyzőkönyvet (Folio 34-44).

A lakosság lélekszám számottevően megfogyatkozott az 1709-től 1712-ig tartó pestis járvány következtében is. 1720-ban az úrbéri telkeken 190 házas gazda, 19 házas zsellér és 3 házatlan zsellér élt⁵⁶, többségükben reformátusok.

A sváb⁵⁷ telepítés, a német mezőváros

A Károlyi grófok egész uradalmában jelentkező nagy munkaerőhiány, az erdői uradalomban is éreztette a hatását, ezért a munkaerő pótlására Károlyi Sándor Németországból svábokat hozatott. A bajorországi Baden – Württembergből⁵⁸ toborzott sváb, a Bamberg környékéről toborzott frank családokat a szegénység hajtotta, a jobb életmód reményében indultak el Magyarországra a munkaerőt toborzó grófi megbízottakkal⁵⁹.

A Károlyi-féle sváb telepítés folyamatában Erdőd lett – Csanáros, Fény és Nagymajtény után – a negyedik sváb lakosságú község. A telepítés céljára Károlyi Sándor (körülbelül) 80, tíz öl széles pusztát telket méretett ki Nagy- és Kis-Erdőd között⁶⁰. Az addig homogén magyar lakosságú faluba 1726. július 11-én érkezett meg a sváb telepesek első csoportja, 44 gazda. Az úrbéri telkeket sorshúzással osztották ki a földműves gazdák között⁶¹. A telepes mesteremberek elosztását Nagykarolyban végezték, az Erdődre beosztott mesterek közül azonban csak 8 érkezett meg Erdődre⁶².

⁵⁶ Vö.: KÁROLYI 1911: 1: 58).

⁵⁷ A 18. században betelepített németeket egységesen sváboknak nevezték megkülönböztetésül a középkori eredetű, szintén német szászoktól.

⁵⁸ Württemberg déli és délkeleti részéből.

⁵⁹ A legtöbb Felső – Svábsországból érkező betelepülő őshazájában jobbágy sorban (szegénységben) élt, számukra Károlyi Sándor kínálata – 3 évi mentesség a földesúri terhek alól; közösségeiket saját emberek vezethetik; kölcsönbe kapnak egy pár ökröt, egy fejőstehenet, vetőmagot – egyenlő volt a szabadsággal. Sokakat a kitelepedésre ösztönzött a sváb örökösödési szokás is: a birtokot a legidősebb fiú öröklí, a többieket valamelyest kifizették.

⁶⁰ Vö.: VONHÁZ 1931: 83-85.

⁶¹ Az üresen maradt telkek benépesítése a betakarítás utánra maradt.

⁶² A Erdődre beosztott mesteremberek közül 16 nem érkezett meg a faluba.

Két év múlva, 1726. augusztus 8-án, az aratás és összehordás befejezése után újabb telepes csoport érkezett, 15 gazda. Őket a Borsóhely nevű puszta telepítették le. A telepes gazdák valamennyien szőlőt is kaptak, a Kurta hegyen (40-en), a Balaskó oldalán (ketten) és a Tokhegyen (17-en).

A telepítés a következő években is folytatódott. 1727-ben 25 új telepes érkezett Németországból, ugyanakkor ebben az évben más sváb telepítésű községből is átköltözött Erdődre 7 család. Év végén a további telepítés megtervezése céljából számba vették a falu egész lakosságát, az ott élő magyarokat is. 33 sváb férfi lakost és 64 nemes, szabados és paraszt magyart írtak össze. A magyarok közül Nagyerdődön lakott 35, Kiserdődön 29⁶³.

A nagy mennyiségű téli hó gyors olvadása 1728-ban nagy árvizet okozott. Nem tudjuk, hogy az árvízveszély lehetősége gondolkodtatta-e meg a telepeseket, vagy a telepes falvakban eléggé gyakori ide-oda költözés jelenségének tudható-e be, az Erdődön meglepedett sváb és frank lakosok (6 sváb és 5 frank család kivételével) 1732-ben átköltöztek Krassnabéltekre, s a falut ezután kizárólagosan magyar előljáróság vezette⁶⁴.

Az 1736. nyár eleji összeírás szerint a faluban 15 sváb gazda, 12 leány gyermeke, 7 nőtlen fia, valamint 21 frank gazda és 22 leány gyermeke, valamint 17 nőtlen fia él. (Az összeírás nem említi a feleségeket, az asszonyokat.) Az év utolsó napján készített összeírás szerint a nyár folyamán még 11 sváb és 13 frank család érkezett Erdődre, a 77 új telepes közül 21 gazda, 17 asszony, 17 fiú és 22 lány gyermek volt⁶⁵. A frankok közül is sokan nem maradtak a faluban, némelyek megszöktek, mások más falvakba költöztek.

Frankok érkeztek még a következő évben, 1737 májusában is. A (katolikus) lakosság 1737. június 14-i összeírása szerint Erdődön volt 14 magyar család (42 személy), 45 frank, 43 sváb és 5 német, összesen 93 telepes

⁶³ Vö.: VONHÁZ 1997: 89.

⁶⁴ Székely András főbíró, Barta István kisbíró, Tóth János, Imre János, Daróczi Péter esküdtek

⁶⁵ Bírójuk Martin Svoob [Schwab], kisbíró a frank Jerg Igli (Igel).

család (összesen 354 személy)⁶⁶. A gazdák mellett ekkor említik a velük érkezett Woller Ignác lelkész nevét is⁶⁷.

1738-ban újabb 34 sváb család (88 személy) érkezett Erdődre, de közülük is csak 13 család maradt a faluban. A sváb lakosság számának hullámváltozása (elköltözések) folytán 1738. szeptemberében ismét összeírták a faluban lakó sváb családokat. A 81 családból 55 volt sváb, 24 frank, 2 osztrák (német). Szembetűnő, hogy a frank családok száma számottevően, majdnem felére csökkent. Az összeírás említi a családok fiú gyermekeinek a számát (sváb 51, frank 27, osztrák 1), de nem említi sem az asszonyokat (feleségeket), sem a leány gyermekeket⁶⁸.

Erdőd sváb (német) lakossága a következő két évtizedben tovább csökkent, 1745-ben 38 telken már csak 37 sváb és frank gazda élt a faluban⁶⁹.

A falu régi magyar lakosai és a svábok között a két közösség eltérő eredete, nyelve, vallása, kultúrája következtében nagyon sok volt az összetűzés, békétlenség. Később az összetűzések, a békétlenség jelensége a svábok és a frankok között is mind gyakoribbá vált.

A sváb telepések közül nagyon sok a magyaroktól elszenvedett sérelmek miatt költözött el Erdődről. A svábok úgy érezték, hogy az uradalom magyar udvarbírója kárukra részrehajlóan bánik velük, ezért panaszait 1728. augusztus 25-én írásban terjesztették Károlyi Sándor elé⁷⁰.

⁶⁶ Vönház könyvében a 404-6. oldalon található táblázatok összegző adatai hibásak.

⁶⁷ A későbbi feljegyzésekben működésére, további sorsára vonatkozó utalást nem találtunk.

⁶⁸ Vö.: VONHÁZ 1931(1997): 119, 410–2.

⁶⁹ A szövegek oka: többnyire az uradalmi tisztek olyan terhekkel sanyargatták őket, amilyenekre ők nem kötelezték magukat (adó, munka), jobbágyi sorsra akarták őket juttatni s szabad költözködési joguktól is próbálták őket megfosztani.

⁷⁰ Panaszaik: az udvarbíró megengedte, hogy maguknak szénának való fűvet kaszáljanak, de a lekaszált és megszáradt szénát tőlük is, plébánosuktól is elvitette. Ugyanakkor a magyaroknak két-három évre elegendő szénát engedett. A svábok nem vághatnak fát az erdőben, a magyarok szekérszámba vághatnak és hordhatnak haza fát. A két erdődi malomban napokat kell várakozniuk, míg sorra kerülnek, mert amint magyar gazda jött örölni, gabonája őrését mindig előre veszik.

Nem éltek békében egymással a sváb és a frank telepesek sem⁷¹. Ellen­tétük alapja eltérő életmódjuk és munkamoráljuk volt. A svábok a fran­koknál élelmesebbek és szorgalmasak voltak, a frankok viszont nem. A sváb telepesek takarékosan éltek, céltudatosan föld és vagyon szerzésére törekedtek, az asszonyok nemcsak tehenet fejtek, hanem a férfiak munká­jában is segédkeztek, fuvaroztak, a szántásnál a lovakat hajtották⁷².

Olyan mértékű (kocsmái) verekedés is kitört közöttük, melynek bünte­téseként a 14 fő cinkost (a jószágigazgató parancsára) az erdői vár börtö­nébe zárták, a többieket pedig (a hajdúk felügyeletével) kukoricát tör­ni hajtották⁷³. A magyarok és a svábok közötti ellentét megmaradt, sőt fokozódott, aminek eredményeképp a svábok 1748-ban azt kérték Gróf Károlyi Ferenctől, hogy jelöljön ki nekik egy helységet, amelyben csak ők lakjanak, vagy pedig költöztesse el a magyarokat Erdődről.

A sváb lakosság óhaját – hogy a faluban a szokások és a vallás egysége legyen – húsz év múltán Károlyi Antal teljesítette. Elhatározta, hogy Erdődöt tiszta sváb községgé teszi, ezért 1768 májusában további új kül­földi telepeseket hozott Erdődre⁷⁴, erdői református magyarokat pedig jószágigazgatója segítségével rávette, hogy adják el házaikat és ingóságai­kat a sváboknak és a frankoknak. Az erdői református magyarok java ré­sze eladta a házát, (több család Erdődhegyre, Szatmárhegyre költözött), csak 15 család ellenkezett. Az eladók közül néhányan (kb 25-en) enge­délyt kaptak a gróftól, hogy 1769 tavaszáig zselléreként még Erdődön maradhassanak.

A házukat eladni vonakodó, átköltözni nem akaró református magyar csa­ládok házaikat a jószágfelügyelő az uradalmi ügyvéddel megbecsültette és a sváb gazdákkal – azokkal, akiknek telekre, házra volt szükségük – kifizet-

⁷¹ Redel Kristóf jószágfelügyelő számol be róla az 1738. III.26-án Erdődről Károlyi Sándorhoz írt levelében, azt is felrója nekik, hogy koldulnak. (VONHÁZ 1997: 406).

⁷² Vö.: VONHÁZ 1997: 117 és kk.

⁷³ Vö.: VONHÁZ 1931: 415.

⁷⁴ A priskaviai (breisgauti) erdő környékéről és Hyrciniából. (Vö.: VONHÁZ 1931/1997: 147).

tette. A gróf a Dobrára és Géresre, saját birtokának két falujába áttelepülőknek ingyenes telket és ház építéséhez építőanyagot ígért⁷⁵. Így aztán 1768. októberében Erdődön már nem volt református telkes gazda.

A svábok és a magyarok teljes szétválasztására 1769-ben, az addig ott maradt zsellérek távozásakor került sor. A falu 162 telkes gazdája közül 110 volt régi erdődi lakos, 16 új telepes, 36 gazda pedig más sváb falvakból költözött át Erdődre.

Erdőd lakosainak 1774. szeptember 3-i úrbéri összeírása a lakosság jelentős számbeli gyarapodását tanúsítja, a mezővárosban 158 gazda, 1 zsellér és 1 lakó él.

Erdőd lakosainak négy hónappal később (1785. január 1-jén) készült összeírása már 162 lakos nevét sorolja fel, nevük mellett foglalkozásukat is feltünteti. A lakosok többségének (134) nem jelöli a foglalkozását, ők bizonyosan a földművesek. Valószínűleg közéjük tartozik a 3 „beteges”⁷⁶ is. A földműveléssel – gazdálkodással kapcsolatos foglalkozású volt hét lakos (egy vincellér, 3 hegyi kerülő, 3 erdő kerülő), a faluban lakott egy-egy kovács mester, kerékgyártó, kővágó, borbély, korcsmáros, harangozó, hajdú, három „comissarius” (?), négy „magányos” (egyedül álló, család nélküli; esetleg: szabad ?), a főbíró, kisbíró, udvarbíró, nótárius.

A névsorhoz utólag toldottan megjelenik 10 sváb név, ők valószínűleg a faluba más településről időközben átköltözött személyek.

Az elkövetkező években a sváb lakosságú falvak közti migráció folytán évenként érkezett Erdődre egy-egy új telepes⁷⁷, ugyanakkor – az egyházi anyakönyv tanúsága alapján – egy-egy gazda Erdődről is elköltözött más

⁷⁵ Vö.: VONHÁZ 1931: 148.

⁷⁶ Az összeírást (Conscriptio oppidi Erdőd. In: ÁL. Fond 18. 179/ 16)) minden bizonnyal az úrbéri adók és a királyi dézsma nyilvántartása céljából készítették.

⁷⁷ A 18. század folyamán a legtöbben, 47 család, Nagymajtényből költöztek Erdődre. (Vö.: HAULER 2003: 58).

falvakba, Csanálosra, Kaplonyba, Krasznaterebesre, Mezőfényre, Vállajra, jelentősebb számú erdődi csak Barlafaluba és Nagymadarásra költözött⁷⁸.

Más etnikumok – magyarok, cigányok, zsidók, románok – a 19. századbeli községben

A 18. században és a 19. század második feléig a lényegében a németek lakta településnek tekintett községben kevés más etnikumú lakos élt.

Nem rendelkezünk statisztikai adatokkal a falu szélén, illetőleg a falu mellett megtelepedett (valószínűleg csak) magyarul beszélő cigány⁷⁹ családokról, akik a vándorló életmódot feladták. A megtelepedők között téglavető, fémműves – szeg-, patkolókovács, üstfoltozó foglalkozásúak voltak, és több zenész, a későbbiekben kialakult zenészcsaládok ősei. Hasonlóképp (legalábbis egyelőre) nincsenek biztos statisztikai adataink a 18. század húszas éveiben⁸⁰ a Károlyi uradalomba a kereskedelem fejlesztése céljából telepített zsidó családokról sem. Gróf Károlyi Sándor ugyanis ezekben az években elsősorban Nagykárolyba, de az uradalma más helységeibe is telepített zsidókat⁸¹, sőt vallási közösségük vezetésére részükre ugyanakkor Pozsonyból rabbit is küldött. Az Erdődre került zsidók a szomszédos faluban, Szakaszon létesült rabbínátushoz⁸² tartoztak, s közösségük csak jóval később, a 19. század második felében vált önálló

⁷⁸ Barlafaluba 11 férfi 1784-ben, Nagymadarásra 10 gazda 1804 – 1810 között.

⁷⁹ Nyilvánvalóan nem ismerjük e népi töredék törzsi hovatartozását sem.

⁸⁰ Vö.: BOROVSKY 493. – Idézi: *Gróf Károlyi Ferenc és kora* I. 88. – 1723-ban feleségéhez írt levelében tudatja: „Az sidoság minden felől ide conflual, most alkuszom velek.” (KOVÁCS 1994: 500) – A kereskedés lehetősége vonzotta őket, s többnyire a közlekedési útvonalak mellett telepedtek meg. Az ország északi részből, (főként) Máramarosból áramlottak. (SZABÓ 1937:257, FAZEKAS 1989: 166).

⁸¹ A falvakon gyakorlatilag diaszpórában élő zsidó családok a 19. század közepéig általában a földesúri haszonvételek bérléséből éltek, nem jobbágytelkekre, hanem földesúri birokra telepedtek, a nemesekkel való kapcsolatukat a kölcsönös haszon határozta meg. Azokban a falvakban, ahol alacsony volt a nemesi háztartások száma (Erdőd is ilyen volt), kevesen voltak. (Vö.: FAZEKAS RÓZSA 1989: 156 és kk.)

⁸² Az újszülötteket is ott anyakönyvezték. (Szakaszon ekkor 10 család, 45 személy (a lakosság 6,5 %-a) élt, Királydarárcón 16 család, 85 személy (3,4 %), Madarászon 3 család, 11 személy (0,74 %).

közösséggé. A közösség első rabbija Klein Mihály volt⁸³, imaháza pedig a Vár utcán⁸⁴.

A Károlyi uradalom szolgálatában a községben nem állandó jelleggel megtelepedett, nem sváb származású alkalmazottak a 19. század első felében is éltek Erdődön, magyar etnikumú lakosok – római katolikusok, reformátusok – gyakorlatilag a 19. század közepétől, illetőleg utolsó negyedében települtek, néhány gazda, főként tisztviselők, mesteremberek, cselédek.

A 18 / 19. század fordulóján a Károlyi uradalomban, valamint a község területéhez tartozó kisnemesi birtokon (tanyán) néhány román család is lakott. A szomszédos falvakból idénymunkát vállaló férfiak dolgoztak az uradalom földjein is, feltételezhetően kisnemesi birtokokon is, és sváb gazdákhöz is elszegődtek (aratáskor, esetenként cselédnek)⁸⁵. Valamennyien görög katolikusok voltak, a madarászi (román) görög katolikus lelkész illetőségi körébe tartoztak⁸⁶.

A 19. század eseményei és folyamatai

A 19. században Szatmár megye székhelye Nagykároly, főispánjai a Károlyi grófok. Erdőd a Károlyi uradalom egyik központja volt, így érthető, hogy a környező falvak közigazgatási központjává, járási székhellyé is vált.

A községben a templomtól Szatmár felé eső részen épültek és működtek a közhivatalok, a körjegyzőség, a járásbíróság. Itt nyílt meg a falu gyógy-

⁸³ Lakása a mai Ardeleana székgyár területén volt.

⁸⁴ Az 1910-ben létesült imaházat azóta lebontották.

⁸⁵ A munkácsi egyházmegye 1806. évi összeírása 4 házas és 20 házatlan házaspárt említ. A két vegyes házasságban élők egyikében római katolikus, a másikban református volt a házastárs. (Vö.: UDVARI ISTVÁN 1990: 123).

⁸⁶ A munkácsi görög katolikus egyházmegye erdödi esperesi kerületének (megnevezését bizonyára a község járási székhely volta alapján kapta) esperese a madarászi parókus volt, Erdőd Madarász filiájaként szerepel.

szertára, s ezen a részen telepedtek meg a hivatalok alkalmazottai, az értelmiségiek (orvos, gyógyszerész, ügyvéd).

1. Az 1848-as forradalom Magyarországon megszüntette a jobbágyságot, a gazdák által megművelt föld Erdődön is a tulajdonukká vált, mentesültek az addigi az úrbéri szolgáltatásoktól. A birtokstruktúra megváltozásának, a népszaporulat növekedésének, a sváb családokban ezzel párhuzamosan kifejlődött sajátságos örökösödési rend⁸⁷ következtében a faluban kialakult és állandósult a tehetős gazdák rétege, mellettük pedig tovább gyarapodott a kis földű szegény emberek, zsellérek rétege. A birtokstruktúra, a sváb örökösödési hagyomány (s ennek következményeképp is a kevés törpebirtok), illetőleg a paraszti polgárosodás folyamata a falun belüli munkalehetőségekre volt kihatással, a századvég / századforduló éveiben hozzájárult a kivándorlásokhoz.

Az osztrák kormányzástól szabadulni akaró, a század negyvenes éveiben erőteljesen jelentkező polgárosodás szelleme Erdődön is hatott. Ezt konkrétan elősegítette az is, hogy a falu földrajzi fekvése kapcsán a Károlyi uradalom egyik központja, Erdőd körjegyzőség volt, ugyanakkor a környező falvak közigazgatási központja is, járási székhely.

Az új eszme terjedését tanúsítja a tény, hogy az 1848-as forradalom kitörése után a község nagyon sok magyar és sváb származású lakosa – akárcsak a szomszédos (sváb) Szakasz, Nagyszokond, Királydaróc sok-sok lakosa – önkéntesen jelentkezett a nemzetőrségbe. Úgy érezték, hogy védeniük kell az országot, amelyet szülőföldjüknek tekintettek.

A községből és a környékbeli falvak lakosaiból Erdődön megalakult 6. nemzetőr században a tisztek és tizedesek jelentős többsége a sváb etnikumú nemzetőr⁸⁸. Király Mihály a százados, Szantsman Lőrinc a főhad-

⁸⁷ A birtokot az elsőszülött (legidősebb) fiú örökölte, nem osztották szét a testvérek között. A többiek (a lányok) házasságkötésükkor bizonyos mértékű kielégítést kaptak, a fiúk testvérük földjén bér munkát végez(het)tek.

⁸⁸ Vö.: BENE 1999: 134 – 172. – Az erdödi illetőségűeket említjük.

nagy, Smid János és Leiti Mátyás az őrmesterek. Szabad választás útján tizedesek: Brendli András, Braun Mátyás, Czir János, Csizek József, Király Miklós, Pitner András, Tóth Mihály. A század dobosa Ihli Antal, ácsmesztere Nothánd György.

A Szatmár megyei svábok a forradalom, illetőleg a szabadságharc idején a felkelők mellé álltak, a földesuruk oldalán harcoltak⁸⁹. Hagyományukban megőrződött történet, hogyan mentették át a pesti oldalra a budai oldalon rekedt földesurukat, gróf Károlyi Istvánt a Duna hídját lezáró osztrák katonaság elől⁹⁰.

Az erdődieknek a forradalom és a szabadságharc eseménytörténetéhez kapcsolódó viszonyulását valószínűleg magyarázza az a tény, hogy az országban élő sváb származásúakat a sorsközösség érzete és tudata fűzte az országban élő más etnikumúakhoz (magyarokhoz is), akik számára idegen volt a Habsburg birodalom ausztrócentrikus világa⁹¹.

2. A falu történelmének szomorú emléke az 1856, október 22-i tűzvész. A szőlőtulajdonos gazdák valamennyien egyszerre kezdték meg a szüretet. Gyakorlatilag minden épkezláb ember a szőlőkben volt, s természetesen a fiatalabb nemzedék is. Sohasem sikerült megállapítani, melyik házban és hogyan keletkezett a tűz. A gyorsan terjedő tűzvészben a Nagy utcán és a Tábla utcán 156 ház és 300 melléképület lett a tűz martaléka. 1857-től a falunak ezt a részét Láng utcának⁹² nevezték.

3. A Szatmár megyei 18. századbeli német (sváb, frank) telepeseket a korábbi, szász németiségtől való megkülönböztetés végett egységesen svábokként emlegették. A 18. században érkezett, szorgalmas földművesek-

⁸⁹ Vö.: Ernst Hauler: *A szatmári svábok árnyéka*. Passau, 2003. 151, 160.

⁹⁰ Vö.: Ernst Hauler: *Elbeszélések a szatmári svábokról*. Szatmárnémeti, 1998. 134.,

⁹¹ Semmiképp sem marasztalhatók el amiatt, hogy – noha tudták és vallották sváb eredetüket – nem érezték közösséget az osztrákokkal, illetőleg amiatt, hogy nem élt bennük az egységes német nemzettudat.

⁹² A korabeli forrásokban: *Nagy utsza, Tábla utsza, Láng utsza, Mester utsza, Gödör*. (Vö.: MIZSER LAJOS: *Régi utcák*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle, XXXIX. évf. (2004) 20-24.)

nek tartott nyugat-európai munkaerőt elsősorban mezőgazdasági munkák végzése céljából telepítették, akikkel persze (csekélyebb számban) német iparos hagyományokkal rendelkező mesteremberek is érkeztek. A földműves – iparos telepésekkel nem érkezett saját értelmiségi (tanító, pap) réteg.

Minthogy a (földrajzilag még ma is több központ befolyása alatt, több középpont vonzásában fejlődő) német nyelv beszélt formáját a nyelvjárások szabták meg, a Szatmár megyében megtelepült svábok – frankok beszélt nyelvében is bizonyosan voltak kisebb – nagyobb nyelvjárási, különösen a kiejtésben megnyilvánuló eltérések⁹³.

A svábok és frankok rövid ideig tartó együttléte Erdődön, illetőleg az a tény, hogy kevés frank család maradt meg a faluban, a tájszólások keveredésének, kiegyenlítésének csekély esélye volt⁹⁴.

A zárt német nyelvterülettől távol került Szatmár megyei svábságról – esetünkben az Erdődön megtelepültekről sem – (adatok hiányában) nem tudjuk, hogy a 18. század folyamán a szülőföldjükön maradt rokonsággal volt-e, megmaradt-e (valamilyen) kapcsolatuk. Ismert viszont a tény, hogy a 19. században a szatmári svábok nem tartottak kapcsolatot a Kárpát medence más övezeteibe (Bánság, Beszterce, Szeben, Ungvár vidéke, stb) szétszóródott németiséggel⁹⁵, de az őshazával sem, gyakorlatilag a németiségtől elszigetelődötten éltek, ugyanakkor az általuk lakott területet szülőföldjüknek tekintették, ekként ragaszkodtak hozzá.

⁹³ A Szatmárba telepített svábok nyelvének jelenségeivel, a nyelvjárástuk kutatásával azonban csak a 20. században kezdtek foglalkozni. (Vö.: VONHÁZ ISTVÁN 1908; MÜLLER, C. 1932; MOSER, HUGO 1937; TEISZLER PÁL 1973.) Az 1970-es években a temesvári és a kolozsvári egyetem több német szakos hallgatója államvizsga dolgozatot írt Mezőpetri sváb tájnyelvről, a sváb konyha szakszókincséről, a svábok szokásairól nyelvhasználatról Németországban; Tübingenben pedig a ma beszélt szatmári sváb tájnyelvről jelent meg tanulmány (Vö.: HAULER 2001: 63-4).

⁹⁴ A jelenséggel foglalkozó tanulmányt nem ismerünk.

⁹⁵ Közrejátszhatott ebben a németek lakta térségek földrajzi elhelyezkedése is, a beszélt nyelvjárások számot tevő különbözősége, de az eltérő felekezeti hovatartozásuk is.

A szatmári sváb tájnyelv elsősorban beszélt változatában élt. Erdődön a 18 – 19. századi sváb (német) tanítási nyelvű iskolában az írás (és olvasás) tanulásakor a tanulók bizonyosan elsajátították a írásnak a sváb tájnyelvi ejtés szerinti változatát is. Családi feljegyzésekben keletkeztek sváb tájnyelven írott (az idők folytán azonban meg nem őrzött) szövegek is.

A német köznyelv írott változatával vallási életük kapcsán találkozhattak, német nyelvű imakönyveket használtak⁹⁶. Ezek pedig – írásukat tekintve – a 18. század elején már nagyjából egységes német nyelven⁹⁷ íródtak, megértésükhöz, valamint a templomban elhangzó igehirdetésnek a megértéséhez elegendő volt a beszélt tájnyelv ismerete.

Német nyelvű kultúrával az iskolában szerzett ismeretek kapcsán találkozhattak, ennek mértéke azonban az elemi oktatás egykorú színvonala kapcsán nyilvánvalóan korlátozott volt, esetleges lehetett. Valószínűnek tartjuk, hogy az iskolában használatos nyelvi norma, valamint a középiskolában és az egeri és/vagy később a szatmári egyházmegye teológiáján német nyelvet tanult lelkészek tevékenysége nyomán az egyének nyelvhasználatában gyűltek a nyelvjárás és a német irodalmi nyelv elemei.

Az Erdődön élő, többségében földműves, kisebb mértékben iparos foglalkozású sváb családok alkotta közösség (illetőleg a közösséget alkotó egyének) bonyolult belső és külső fejlődésen ment(ek) át.

A családban őrizték a magukkal hozott hagyományokat és a szokásokat, a sváb anyanyelvet, és mindvégig erősen kötődtek a (római) katolikus egyházhoz. Az Erdődhöz közel fekvő (nem sváb lakosságú) falvakkal kialakuló kapcsolataik során elsősorban a mellettük és környezetükben élő magyarsággal, illetőleg a magyar nyelvvel kerültek kapcsolatba, kisebb mértékben románokkal, illetőleg a román nyelvvel.

⁹⁶ Ez lehetett a kitelepedésük idején Németországban használt (rendszerint „*Goldener Himmel-Schlüssel*” (Égi aranykulcs) című imakönyv. (Vö.: Ernst Hauler: *A szatmári svábok árnyéka*. Passau, 2003. 171)

⁹⁷ Hosszú, komplex folyamat eredményeként ez már a 17. században kialakult.

A másodnyelvűség jelensége (a magyar nyelv megjelenése) az elemi iskolában is megjelent, később a családokban is, s a későbbiekben ez a két nyelvűséghez vezetett. A házastársak svábul beszéltek, a falu hasonló korú tagjaival való érintkezés nyelve is a sváb volt, ugyanakkor – ezt a más nyelvet beszélőkkel való kapcsolatuk szükséglete is fejlesztette – mind többen / többet használták a magyar nyelvet is.

A 19. század második felében felnövő gyermekek életében már gyakorlatilag egyszerre történt a sváb és a magyar nyelv elsajátítása. Ez a nemzedék viszont az otthonon kívül magyarul beszélt. Az iskola révén aztán módosult a többnyelvűség mértéke, fejlődött a tanulók magyar nyelvi kompetenciája, a sváb egyre hátrányosabb helyzetbe került családnyelvi minőségében is. A családi környezetben elsőnek megtanult sváb nyelv később főként az idősebb nemzedék családi nyelvhasználatában élt tovább⁹⁸.

A középiskolában tovább tanuló erdődi diákokból elsősorban magyar általános műveltségű értelmiség formálódott.

Többnyire ebből a rétegből kerültek ki azok, akik az 1867-es kiegyezés után a korabeli kormányzat magyarosító politikája eszközei és terjesztői voltak.

Erdőd lakosai (többségükben) természetesen megőrizték a sváb származás tudatát, amelytől azonban idegen volt a 19. században kibontakozott nacionalizmus. Önbesorolásuk: „Mi svábok vagyunk, nem németek”. Általában magyarul beszélő sváboknak mondták magukat. (Nem tagadták a sváb anyanyelvet és származást, de nem vállalták a germán csoporttagságot.)

Azokban a családokban, amelyekben a 20. században, a világháborúk éveiben is beszéltek a sváb nyelvet, őrzői, tovább adói elsősorban az asszonyok (nagyszülők voltak).

⁹⁸ A 20. század első évtizedeiben előfordult, hogy egy-egy idős, már csak magyarul beszélő asszony egyedül imádkozva (magában) svábul mondta az ima szövegét.

Nyilvánvalóan az érzelmileg meghatározott etnikai kötődések az egyének belső fejlődése folyamán, valamint az egyént és a közösséget (családját, nemzedéki társait) ért külső hatások eredményeképp nagyon sokféleképp rögződhetnek, öröklődhetnek, élhetnek tovább nemzedékeken keresztül.

A két évszázadnyi időszak folyamán végbement változásokból kialakult identitástudatot, nyelvi állapot tudatos megváltoztatását akarta elérni az 1920-as – 1930-as évek román politikája, amely a svábság magyar kötődésének csökkentésére, illetőleg megszüntetésére törekedett, s ezt elrománosításuk vagy visszanevetesítésük útján kívánták elérni⁹⁹. A negyvenes évek első felében pedig a szatmári svábság, így az erdődiek is, a magyarországi németek szövetségének, a Volksbundnak a hitleri Németország ösztönzésére felerősödött tevékenysége kapcsán a találkozott a fajelméletre alapozott ideológiával¹⁰⁰.

Lélektanilag megmagyarázható tehát az, hogy a 20. században Erdődön élő sváb származásúak között voltak családok vagy egyének, akikben a nyelv ismerete és az etnikumhoz kapcsolódó érzelmi kötődés elindította egy új identitás megérlelődése folyamatát, s az 1925 – 1944 közötti időszakban tért nyerő egységes német származás híveivé tette őket.

⁹⁹ Részletesen tárgyalja és elemzi a kérdést Nagykaroly szolgabírója, Dr. Ioan Gherman: *Plasa Carei, județul Sălaj* című, a román Királyi Közigazgatás-tudományi Intézet felkérésére 1937-ben írt munkája.

¹⁰⁰ A II. Bécsi Döntést követően 1940 őszétől a svábok lakta szatmári falvakat visszacsatolták Magyarországhoz, így alkalmuk nyílt a magyarországi németek szövetségéhez való csatlakozásra. A Volksbundnak a hitleri Németország ösztönzésére felerősödött mozgalmaához Erdődön is többen csatlakoztak, gyakorlatilag ez az erdői svábok – gyakran ugyanazon családon belül is – megosztásához, ellenségeskedéshez vezetett.

A 20. század eseményei és folyamatai

A kivándorlás első hulláma

A 19/20. század fordulóján Erdődöt is eléri a kivándorlási hullám. Az első kivándorlók (ketten) 1899-ben távoztak Erdődről, később, 1902 - 1913 között viszont többen is elmentek.

Az első világháború idején és az azt követő évtized első felében szünetelt a kivándorlás. Az újabb hulláma 1926-ban indult, amikor ügynökök kivándorlókat toboroztak Brazília számára Szatmár megyében is. A kivándorlókat toborzó ügynökökről némelyek azt állították, hogy a Gauamt¹⁰¹ – a nemrégén alakult Szatmári Sváb Népcsoport Szervezete – kerületi irodájának¹⁰² az emberei, ugyanakkor viszont az irodának a Romániai Németek Szövetségéhez küldött jelentése „zsidó ágenseknek” nevezi őket¹⁰³.

Az adott földterületen számbelileg jelentősen megszorodott svábok számára Brazília minden bizonnyal több munkalehetőséget, a vagyoni gyarapodás reményét jelentette. Tény, hogy ezekben az években 289 erdői sváb vándorolt ki Amerikába¹⁰⁴.

Az 1920-as – 1930-as években a román politika a svábság magyar kötődésének csökkentésére, megszüntetésére törekedett. Ezt elrománosításuk vagy visszanémetesítésük útján kívánták elérni.

¹⁰¹ A „Szatmári Sváb Népcsoport Szervezete” kerületi irodája.

¹⁰² Székhelye Nagykárolyban volt.

¹⁰³ Miért nem a Bánságban található munkahelyekre toboroznak, kérdezik. (Vö.: HAULER i.m. 127.)

¹⁰⁴ Munkájában több mint 346 (+ gyermekek) kivándoroltat említ, később kivándoroltakat is.
– Vö.: FLESC 1981: 78 -86.

Románok beköltözése

A 19. század második felében – a 20. század elején egyházi és/vagy más statisztikákban¹⁰⁵ Erdőd lakosai között görög katolikusokat¹⁰⁶ is említnek. Ezek azonban nem Erdődön laktak, hanem Lajosmajoron, a községhez (a Károlyi birtokhoz) tartozó tanyán¹⁰⁷, valamint az ebbe beolvadt Lászlóter pusztán¹⁰⁸, más földbirtokos(ok) valamelyik tanyáján¹⁰⁹.

Román családok Erdőre, a faluba az első világháború után, 1926-ban költöztek. A 16 román görög katolikus család hamarosan templom építéséhez kezdett, templomuk a 30-as évek végére készült el.

A helység földrajzi helyzetéből is eredő közigazgatási szerepe (járási, majd rajoni központ), iparának - gazdaságának fejlődése előmozdították lakossága növekedését. A kivándorlók helyét, valamint a munkaerő szükségletet elsősorban a vonzáskörébe tartozó falvakból beköltöző románság töltötte be, pótolta.

A zsidók deportálása

Az erdői zsidó hitközség a 20. század fordulóján nagy kiterjedésű hitközséggé lett. Anyakönyvi kerületéhez 31 település tartozott¹¹⁰, amelyeken tíz kisebb – nagyobb templom, imaház működött. Az erdői zsidó hitközséget elnöke, Jakobovits Leopold irányította¹¹¹. A neves hittudós

¹⁰⁵ JAKABFFY 1923: 86.

¹⁰⁶ Az egyházi statisztikákban említett erdői görög katolikus (al)esperesi kerület megnevezését Erdőd község járási közigazgatási székhely volta kapcsán kapta.

¹⁰⁷ Hivatalosan Baba Novac néven 1932-ben lett önálló falu (BURA 1997: 60.

¹⁰⁸ A 19/20. század fordulóján neve Újmajor, 1921 után móc település, 1956-tól (beolvasztásáig): Novăceni. (Vö.: BURA 1997: 60, SZABÓ M. ATTILA: 2003: 1: 683.)

¹⁰⁹ A községhez tartozó tanyákról vö.: BOROVSKY 1907: 62.

¹¹⁰ Az 1920-as években kétszáz család tartozott a hitközséghez.

¹¹¹ A hitközség elöljárói: Ferenc Antal, Grosz Izsák, Marton Ignác, Rosner Géza, Weinberger Jakab, Weisz Dávid, Weisz Mózes, Wohlner Jónás.

főrabbi, Joel Katz, Erdődön iskolát, Talmud Tórát létesített¹¹². A zsidó közösségnek saját temetője volt¹¹³.

Az Erdődön élt, többségében kereskedelemmel foglalkozó (ritkábban földműves, orvos foglalkozású) zsidó közösség hasznos rétege volt a közösség társadalmának, az első világháború történelmi megpróbáltatásaiban is vele együtt teljesítette polgári kötelezettségeit (Közülük az első világháborúban tízen haltak meg a harctéren). Az erdődi zsidó közösség 1941-ben elhurcolt 146 tagjából senki nem tért vissza.

A frontátvonulás

A háború eseményei – Szatmárnémeti, Debrecen bombázása, a Sztálin-gyertyáknak az éjszakai bombázásokkor Erdődön is látható fénye – előre vetítették a falu lakosai számára a szovjet csapatok várható győzelmét, az idegen megszállást.

1944. szeptemberében német katonaság szállta meg Erdődöt: gyalogság, tüzérség és repülő osztag, az iskolák épületében laktak.

Erdőd lakossága tudta, hogy a front közeledte, illetőleg átvonulása a falu számára sokféle veszedelmet jelenthet¹¹⁴. A község elöljárósága – utasításra, vagy talán csak a Szatmárnémetit ért bombatámadások hatására – figyelmeztette az embereket, hogy a front átvonulásakor tüzérségi támadás, esetleg bombatámadás is érheti a falut, ezért tanácsos családi bunkereket ásni. Számos család férfi tagjai hozzá is láttak és bunker-gödröket ástak, hogy szükség esetén abba meghúzódhassanak, kijáratral, deszkával fedett plafonját pedig vastag földréteggel fedve álcázták.

A orosz és román csapatok Szakasz irányából közeledtek, október 20-án a román tüzérség lőtt is Erdődre, de a lövéseknek nem volt sem anyagi, sem

¹¹² ÚJVÁRI 1929: 236.

¹¹³ Ezt a római katolikus plébánia *Historia Domus*-a tanúsítja.

¹¹⁴ Október 9-én már látszott, hogy a német csapatok visszavonulásra készülődnek.

emberáldozata. A visszavonuló németek felrobbantották a falu határában levő vasúti hidat és a várnál levő hidakat, a vár irányából még rálóttek a templomra, amely meg is rongálódott, majd (október 22-én) elhagyták a falut. Utánuk a magyar csendőrség is elhagyta a községet.

A visszavonulókkal együtt több (a német identitását őrző) sváb család is (akik a háború idején beléptek a Volksbundba) elhagyta a falut, elmene-kült. Másnap géppisztolyos gyalogosok, román katonák, orosz páncélos járművek, tankok, vontatott léghárító ágyúk érkeztek és vonultak át a falun, puskalövések és gépfegyversorozatok hallatszottak ugyan, de ez – amint utólag kitűnt – csak ijesztgetésül szolgált.

Másnap viszont a frontvonalban felváltásra került orosz katonákat szállásoltak el a faluban. Az elkövetkező napokat a háborúval kapcsolatosan mindenütt előforduló cselekmények, események jellemezték: fosztogatás, erőszakoskodás, orosz katonák beszállásolása. A kivonult kakastollas csendőröket felváltották a román csendőrök.

Megalakult az Erdődi Katonai Rekviráló Bizottság, amely aztán a lakos-ságtól búzát, takarmányt, húst kobzott el a hadsereg céljára. A gazdák igásállatait sem kímélték.

A falu lakosai hamarosan visszazökkentek megszokott életritmusukba, megtartották a hagyományos hétfői vásárt, a malom mögötti réten az ál-latvásárt.

A falu sváb lakosait az 1920-as évek végén indult németesítő mozgalom, amely főként a negyvenes években (1940 ősze – 1944 között) etnikai – érzelmi alapú ellenségeskedéseket eredményezett, megosztotta a falu la-kóit, a román és az orosz csapatok bevonulásakor egyszerre megoldódott. Az új politikai hatalom megjelenésekor a falu sváb származású lakosai mind magyarnak vallották magukat, senki sem akart német lenni, külö-

nösen azok nem, akik azelőtt tüntetően németnek vallották magukat¹¹⁵. A templomban megszűnt a német nyelven imádkozott rózsafüzér, litánia, temetéskor nem akartak németül imádkozni, német beszédet hallani¹¹⁶.

A deportálás

A község történelmének szomorú eseménye volt a sváb származású, illetőleg német nevű lakosok kényszerszolgálatára deportálása a Szovjetunióba¹¹⁷.

A deportálás előkészítésében, a deportálandók összeírásában – a korabeli erdődiek tudomása és tanúsága szerint – jelentős szerepe volt a községbeli Mircea Augustinnak¹¹⁸. 1945. január 2-án két orosz katonatiszt, s tolmácsuk az Erdődre nősült orosz származású, volt első világháborús fogoly, Klyucsuk Viktor fényképész járt házról házra és írta össze falubelieket. Az orosz tisztek tudatták, hogy jóvátételi közmunkára viszik őket, másnap reggel tíz órakor jelentkezniük kell a Fecser-féle kultúrteremben, ahol a katonaorvos mindenkit megvizsgál és eldönti, kik alkalmasak a néhány hetes „malenkij robotra”¹¹⁹. Este a kisbíró kidobolta, hogy senki nem hagyhatja el a lakhelyét.

A név szerint összeírt, az orosz parancsnokságra felhívott férfiak, asszonyok, legények, leányok tudomására hozták, hogy azokat a német nevű személyeket, akiket az orvosi bizottság munkára alkalmasnak talál, „kényszerszolgálatra ítélt orosz foglyokként” kezelik, mint akiket felelősség ter-

¹¹⁵ Feltételezhetően úgy érezhették, hogy Németország háborús veresége folytán hátrányos lehet németnek lenni, s magukat magyarnak vallva lényegesen kedvezőbb túlélési esélyeik lehetnek.

¹¹⁶ Vö.: HISTORIA DOMUS, 1944. október.

¹¹⁷ A román Minisztertanács már 1943. szeptember 26-án elhatározta, hogy a háború befejezése után felszámolja Romániában a német etnikumot („Desființarea grupului etnic german.”), ezért az 1944. szeptember 12-én aláírt szovjet – román fegyverszüneti egyezmény után a Szovjetunió újjáépítése céljából vállalt munkaerő szolgáltatást az ország német lakosságának deportálása révén teljesítette. (BOROS 2009: 25).

¹¹⁸ A falu sváb és magyar lakosai Mircea Gusztávként említik. Flesch könyvében Dr. Mircea néven ír róla (FLESCH 1981: 96).

¹¹⁹ Vö.: orosz *маленький* 'kicsi(ny)', or. *работа* 'munka'

helhet a háborús bűnökért, a Szovjetuniót ért milliós embervesztesége-kért.” A Szovjetunió és Ukrajna bányáiban és gyárakban fognak dolgozni.

Közölték, hogy a hosszan tartó utazásra alaposan fel kell készülniük¹²⁰, a tehervagonok előkészítése – berendezése Szatmáron folyamatban van¹²¹. Az orosz katonák őrizték őket a zsúfolásig megtelt épületben. Egész nap nem kaptak sem enni, sem inni. A kisbíró kidobolta a faluban, hogy mindenkinek csomagoljanak tizenöt napra élelmet és meleg ruhát.

A falu lakosai közül gyakorlatilag csak a nagyon öregek és az apróbb gyer-mekek maradtak otthon.

Négysoros szakaszokba sorakoztatták a foglyokat és elindították a me-netoszlopot a szatmárnémeti gyűjtőtábor felé. A menetoszlop mindét oldalán fegyveres őrök vigyáztak rájuk. A deportáltakat a megyei gyűjtő-táborban, az ún. „Rákóczi iskolában” helyezték el. Másnap, harmadnap az orosz őrség megengedte, hogy a vaskerítésen keresztül tíz percet beszél-hessenek az élelmet, dunyhát, párnát hozó rokonokkal.

Január 10-én délelőtt meglátogathatta őket dr. Scheffler János püspök. A főpásztor elmondta, hogy hiába próbálkozott közbenjárni értük a szov-jet parancsnokságon, nem tehet semmit, csak imádkozhat értük. Január 11-én beengedtek egy jezsuita atyát, aki meggyóntatta a lányokat. Aznap orosz katonai kísérettel elvitték őket a zsidó fürdőbe. Másnap a férfiakat gyóntatta meg, majd tábori misét mondott, a következő nap még egy-szer.

Január 13-ról 14-re virradóra nyolcas sorokba állították és orosz katonai kísérettel kivitték őket a vasútállomásra. A vonatszerelvénybe bevagoní-

¹²⁰ Lássák el magukat legalább két hétre való, nem romlandó, fagyálló élelmiszerekkel, gondoskodjanak meleg ruházatról, téli nagykabátrol, erős csizmáról vagy bakancsról, meleg és vastag pokrócrol, és plédtakaróról. Legyen meleg alsóruhájuk, törülköző, ing, szappan, ivóvizet edényük és evőeszközökészletük

¹²¹ Vö.: Czier Antal: *Hatvanéves történet. De ha elindul a vonat. Igazságtalan deportálások*. In: Reggeli Újság, Bihar megyei napilap. 2005. február 25, 26, 27, 28, március 1. 3, 4.

rozták a 246 erdődít¹²². Az Oroszország felé tartó vonatból többen (fiatalok) megszöktek. Január 27-én éjszaka újra rátörtek a falura, kisebb csoportot szedtek össze. Őket Nagykárolyon át vitték el.

A deportáltak a donyeci szénbányában eltöltött három – öt év kényszer-munka után kerültek haza kisebb – nagyobb csoportokban. Az első hazatérők 1946-ban éppen Fogolykiváltó Boldogasszony ünnepére érkeztek, a vonat érkezését várva szinte az egész falu kivonult az állomásra. A Donyec medencéből az utolsó 74 erdődi 1949. októberében érkezett haza, s csak később, november 15-én érkezett meg az a 16 iparos, akik bányában az Ural hegységben dolgoztak.

Az 1993-ban állított márvány emlékmű őrzi a két világháború és a deportálás áldozatainak névsorát.

A világháború utáni demográfiai változások

Erdődi sváb lakosaiban a 20. században is élt a német származás (egyéni) tudata, nem élt viszont a németiséggel való kollektív összetartozás érzése¹²³.

Ez feledésbe merült a német anyaország részéről is¹²⁴, a szatmári németiség még az első világháborút követő első években is jórészt kívül esett mind a németországi szervezetek¹²⁵, mind az erdélyi szász és a bánsági németek látókörén. A külföldi németiséggel való, 1925-ben meginduló tö-

¹²² A deportáltak névsorát BOROS ERNŐ 2005: 187 – 8 közli. – Ferdinand Flesch 244 elhurcolt nevét közli, akik közül 26 meghalt. (FLESCH 1984: 19 – 20).

¹²³ Az 1867-es kiegyezés után Otto von Bismarck (és kormánya) számára fontosabb volt egy egységes magyar állam, mint a benne élő német nemzetiségek.

¹²⁴ Szatmár megyét németek által lakott területnek utoljára az 1886-os Nabert-féle német térkép tüntette fel, már a németiség-irodalom sem említi. Az etnikai alapon való összetartozás érzésének felkeltése, fokozása és propagálása az első világháború után került a hivatalos német külpolitika célkitűzései közé. Közép- és Délkelet-Európában az új érdekszféra kialakítását szolgálta. (BARABÁS 1989: 293-5.)

¹²⁵ A Szatmár vidékét beutazó Wilhelm Staudinger 1924-ben a Deutsches Auslandinstitut számára készített terjedelmes beszámolójában 32 települést nevez meg, amelyek teljesen vagy többségében svábok által lakottak, ő azonban elsősorban a mezőgazdasági termelés körülményeivel és módszereivel foglalkozik, a politikai, művelődési kérdésekkel csak érintőlegesen foglalkozik (Bundesarchiv, Koblenz. R 57/1243).

rődés megindulásakor a *Schutzbund*¹²⁶ vezetője, Loesch, a Szatmár beutazásáról készített jelentésében megállapítja, hogy a térségben lakó svábok (különösen Nagykárolyban – itt a zsidóság erőteljes közreműködésével – és Szatmárnémetiben) nagyrészt elmagyarosodtak, olyannyira, hogy „nincs értelme ezeket az embereket a németységhez visszavezetni”. Nem találkozott az anyanemzethez való kapcsolódás érzésével¹²⁷.

A németiség-szervezetek Romániában a húszas évek második felétől (Szatmárban 1926 januárjától¹²⁸) kezdeményezték a Nagyrománia németek lakta területein (Erdély, Bánság, Szatmár, Bukovina) élő németek (Nagyszében központtal) központi szervezését.

A román állam célja, a legnagyobb létszámú (magyar) nemzeti kisebbségre számának és erejének csökkentése érdekében hasznosnak ígérkezett a német kezdeményezés, a többségében elmagyarosodott szatmári svábság visszanémetesítése.

A Szatmár vidéki sváboknak a nagyromániai német népcsoportba való beépítésének mozgalmát kevés kivételtől eltekintve a bánsági németsegből származók irányították és végezték. A mozgalom mérsékelt, viszonylag kevés eredményt ért el, a térség svábsága ugyanis már többé-kevésbé azonosult annak az államnak a népével, amelynek körében kétszáz éve élt.

Eredményesebb volt a németiséghez való visszavezetés törekvése az 1940 – 1944 közötti időszakban, amikor Szatmárt a magyar állam Trianon után leválasztott keleti megyéivel visszacsatolták a királysághoz. Ekkor a német külpolitika elérte azt, hogy a Magyarországon élő német származású (identitású) lakosság körében a német hadseregbe (az SS-be) toborozhasson. Eszközei az 1941 kora tavaszán megalakított Volksbund szervezetek voltak. Erdődön a Volksbund nagykárolyi (és más környékbeli)

¹²⁶ A német *Schutz* 'védelem, oltalom' + *Bund* 'szövetség' összetétele.

¹²⁷ A legmodernebb német könyv, amit parasztoknál fellelt, 1781-ből való volt.

¹²⁸ Nagykárolyban 1926. február 1-jén alakult meg a Gauamt, ezt követően a megye 14 falujában alakított helyi csoportokat.

Gaulführerei¹²⁹ szervezték a helyi szervezetet, – a mozgalom országos vezetőségének megjelent tagjaival¹³⁰ együtt – buzdítottak a hitleri német birodalom iránti kötelességeikre. Az 1941. májusi erdödi gyűlésen pedig Basch Ferenc beszéde a német faj felsőbbrendűségéről szólt¹³¹. Erdődről 22 fiatalember jelentkezett a német hadseregbe¹³², s bevonulásukkor lemondtak magyar állampolgárságukról is.

Ugyanebben az időszakban több erdödi családban feléledt a németiséghez tartozás érzése, ebből eredően a német nyelv használatát igényelték a vallási életben is, a templomban, s a községben köztük és az asszimilálódott sváb családok között villongások, torzsalkodások keletkeztek¹³³.

A falu lakosságának összetétele – etnikai és vallási hovatartozása tekintetében egyaránt – a második világháborút követően jelentősen megváltozott. Az ország iparosítása, valamint az erőszakos kollektivizálás hatására Erdőd sváb származású lakosai között is megindult a falu elhagyása, a városba költözés törekvése, folyamata. Táplálta ezt a folyamatot a Németországba való kivándorlásnak a svábok deportálása óta jelen levő, egyre fokozódó vágya. A kollektivizáláskor, az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején létesített városrész – a „kolónia”, a telep – lakosai mind más helységekből betelepülő románok voltak.

Főként a népszaporulat révén, s főleg a betelepülés révén is ezekben az években látványosan megnőtt a (magyar anyanyelvű) cigány (roma) etnikai közösség lélekszáma. Kiterjedt falurészt lakó közösséggé alakultak.

¹²⁹ A szervezet megalakítására érkezett, Gaulführereket – Schönborn József, Juszi Márton, Schrádi József – a teremben kitűzött horogkeresztes és Volksbund-napkorongos zászlókkal és hitleri köszöntéssel „Sieg heil!” fogadták, a német himnuszt és náci indulókat énekeltek.

¹³⁰ Eljöttek: Basch Ferenc, Heber Mátyás, Vogel Mátyás és Winterhofen Frigyes. Dicsérték Hitlert és a náci „nagy eredményeit”. (Forrás: A gyűlésről a megye főispánjához küldött beszámoló.)

¹³¹ „A német fajnak vagyunk a tagjai, amely pár év alatt csodákat művelt”. „Először mi, mi, mi, aztán jöhet a szemétdomb.”

¹³² Rokonságuk tudomása szerint hárman meghaltak a keleti hadszíntéren.

¹³³ Betörték a Volksbund gyűlésen részt vevő ablakait. Ugyanakkor az SS-ben szolgáló, a varsói gettó leverése után szabadságra érkező Mutter János, Hölczi Márton megtámadta a plébánost, kővel dobálta a fesületet.

A sváb eredetű lakosság kivándorlásának jelentős hulláma (főleg) a nyolcvanas évek közepén¹³⁴ indult Ekkor a kibontakozó lehetőséget kihasználva elkezdődött a Német Szövetségi Köztársaságba irányuló kivándorlás¹³⁵.

Az NSzK hatóságai a kitelepülőkől német származásuk igazolását kérték. Az egykor Erdődre költözött frank származásúak Németországban őseik származási helye után kutatva ekkor fedezték fel, hogy az ő őseik nem közvetlenül Németországból érkeztek, hanem Szabolcs vármegyéből, (főként) Rakamazból települtek át Erdődre¹³⁶.

A sváb etnikumú családok (vagy családtagjaik) kivándorlása nem szűnt meg az 1989 utáni időszakban sem, így a 21. század első évtizedében már csak 96 német (sváb, frank) származású család él (a közben várossá nyilvánított) Erdődön.

Erdődöt várossá nyilvánítják.

Erdőd község történelmében új minőséget teremtett 2003-ban történt (társtelepülések csatolása révén történt) várossá minősítése. Ezt előmozdította az 1990-es évektől nekilendülő gazdasági – ipari fejlődés, a városkép kialakulásához bizonyára hozzájárult az 1950-es években létesült (mai nevén Avram Iancu) lakónegyed¹³⁷, illetőleg a 21. század első évtizedében a vár alatt az Erdődről Madarász felé vezető út mindkét oldalán

¹³⁴ Az 1985 – 1989 között az NSzK kormánya minden kitelepülő németekért 7800 DM-t fizetett. – Vö.: HAULER :138.

¹³⁵ Az erdődiek is azon a tájon igyekeztek letelepedni, ahonnan őseik a 18. század elején eljöttek. Főként Kempten város vidékén települtek le !

¹³⁶ Németországból a frankok több hullámban telepedtek Rakamazra, ott gyökeret vertek, de 1784 – 1787 között több ott megtelepedett frank család Erdőre költözött. – Vö.: PERÉNYI 1979.

¹³⁷ A szabályos területrendezési terv szerint megépített utcákat akkor létesítéskor csak kolónia (rom. *colonie*) néven említették.

modern házakból álló folyamatosan, dinamikusan fejlődő új lakónegyed, a Kis-Erdőd telep épülése¹³⁸ is.

Erdőd város központja Erdőd község, kerületeit képezik a hozzá csatolt társtelepülések, Baba Novac¹³⁹, Erdődhegy¹⁴⁰, Nagymadarász¹⁴¹, Oláhgyűrűs¹⁴², Sóspuszta¹⁴³. Összterülete az öt községgel együtt 142, 36 km², lakossága társtelepüléseivel együtt összesen 6486. A 2002. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság nemzetiségi megoszlása: román 4379, magyar 1161 (15,38 %), német 935, roma/cigány 247¹⁴⁴.

¹³⁸ (Többnyire) a 20. század utolsó évtizedében külföldre dolgozni ment (vagy még ma is ott dolgozó) polgárok építik.

¹³⁹ Lajosmajor hivatalos román neve 1932-től.

¹⁴⁰ Hivatalos román neve: Arduđ-Vii.

¹⁴¹ Hivatalos román neve: Mădăras.

¹⁴² Hivatalos román neve: Gerăușa.

¹⁴³ Hivatalos román neve: Sărătura.

¹⁴⁴ Az adatok valóságtartalmához hozzátartozik az, hogy Erdődön valójában másfélezeret meghaladó a cigány (roma) etnikumú lakosok száma. A népszámláláskor magyar nemzetiségűeknek vallották magukat.

II. A település (a falu) külső képe, az épületek

A falu külső képéről az erdőispánság, illetőleg az uradalom korából nincsenek adataink. Azt bizonyosan tudjuk, hogy a 13. század elején a mai Erdőd helyén még két település volt, Nagy Erdőd és Kis Erdőd, amelyek később eggyé olvadtak. A települést a 16. században már mezővárosként említik.

A külön álló, majd eggyé olvadt település egykori külső képéről csak feltevézéseink lehetnek. Nagy Erdődről tudjuk, hogy a templom dombja körül kialakult település volt, minden bizonnyal az egykori Nagy utcán (később Fő utcának is hívták) és a Táblán (Tábla utca), s feltehetően a Mester utcában, esetleg a Gödörbe nyúlóan is. A 14. században még külön településként említett Kis Erdőd pedig a Kis-Erdődi-dombon, illetőleg utcán és környékén terült el.

(Nagy) Erdődnek a 12. század végén, a 13. század elején bizonyosan volt már temploma, hiszen főesperességgként említik, lakóházai pedig minden bizonnyal olyanok voltak, mint a korabeliek, földkunyhók, vályogból épített házak.

Nem ismerünk olyan adatot, utalást, amely szerint az erdőispánnak más házaktól különböző lakása, székhelye lett volna.

Az uradalom 1708-as Urbárium a is arról tanúskodik, hogy a mezővárosban nincsen és nem is volt serfőző ház, vám, udvarház, kastély, majorház¹⁴⁵.

Malmok azonban működtek a mezőváros területén, mégpedig szárazmalom és – valószínűleg a Sós patakon – vízimalom¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Az uradalomnak ekkor Sósón volt majorháza. Idézi TERDIK 2006-2007: 243.

¹⁴⁶ A vár építésekor utal ezekre az uradalom udvarbírója. (A levéltári dokumentumokat Terdik Szilveszter idézi tanulmányában (i.m. 245 és kk).

A középkori, mezővárosi rangú Erdőd gyakorlatilag két, a 15. század végén épült impozáns épülete – a műemléktemplom és a vár – szomszédságában és vonzásterületén fejlődött.

Templomát 1481- 1484 között építették¹⁴⁷, a középkori vára építését 1487-ben kezdték.

A régi falukép

Az erdői római katolikus templom

Minthogy a középkori adatok szerint Erdődön 1215-ben főesperes működött, tehát a környék egyházi központja is volt, jogosan feltételezzük, hogy a falunak volt temploma. A korai templomépületről azonban nem tudunk semmit. A 19. században a szatmári püspök megbízásából az egyházmegye középkori építési régiségeit tanulmányozó archeológusok leírtak ugyan a templomból származó román korinak látszó faragott köveket, más adatunk azonban nincsen¹⁴⁸.

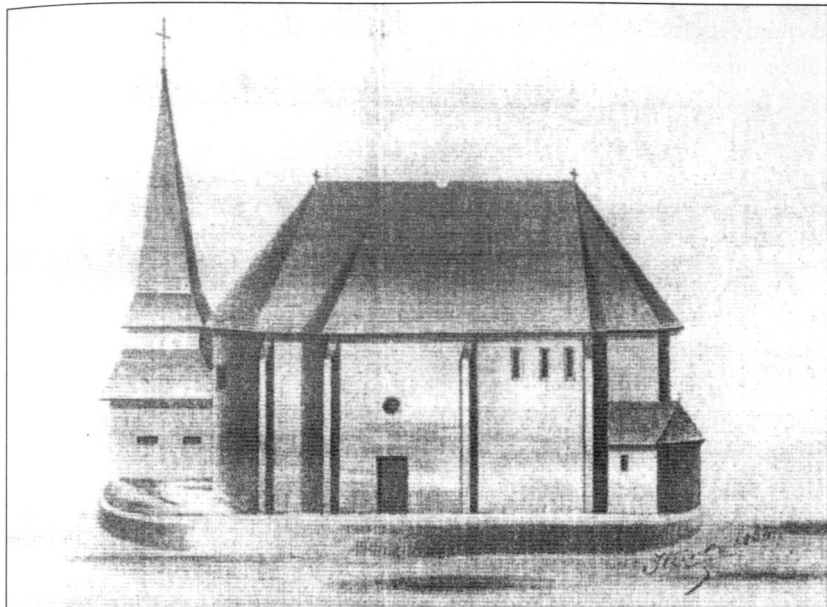
A 14. századtól birtokos Drágffy család 1481-ben kezdett az új templom építéséhez, amelynek északi oldalán a család sírkápolnája emelkedett, 1482-ben már használatba vették¹⁴⁹, de csak 1484-ben fejezték be¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Több forrás az 1482-es évet közli; az építkezés megkezdésének biztos időpontja azonban 1481.

¹⁴⁸ Haas Mihály püspök megbízásából Dr. Henszelman és Römer Flóris archeológusok tanulmányozták a középkori építményeket, az Archeológiai Közlemények III. kötetében (1863-ban) számoltak be az Erdődön talált faragványokról.

¹⁴⁹ „Anno 1482: Drágffy Bertalan erdélyi vajda az hatalmas Mátyás király idejében Nagyboldogasszony oktaváján Istennek dicséretére és Nagyasszonyunk tiszteletére nevezte el az Nagy Erdeudi szent egyházat.”

¹⁵⁰ Ebben az időszakban folyt a vár építése is.

Az erdődi római katolikus templom

A hitújítást követően a templom a falu református gyülekezetét szolgálta, 1545-ben itt tartották meg mind az első református zsinatot, mind az 1555-ös (parciális¹⁵¹) zsinatot.

A templom nagyon tönkre ment 1561-ben, amikor János Zsigmond fejedelem katonái elfoglalták és végig rabolták Erdődöt. 1565-ben is a vár ostroma során is súlyos károkat szenvedett, ugyanis a katonák feltörték és kirabolták a Drágfyak családi sírboltját is¹⁵².

A 18. században még a reformátusoké az épület, de Károlyi Sándor 1723-ban elrendelte, hogy a frissen érkezett svábok és a református magyarok közösen használják a templomot. Ekkor a középkori sekrestyét és az észa-

¹⁵¹ Részleges

¹⁵² Schwendi Lázár tábornok a két fosztogató egyikét leszúrta, a másikat megsebesítette. (SZIRMAY: 2: 169).

ki oldalkápolnát egybenyitották és elválasztották a templom többi részétől. Így alakították ki a katolikus kápolnát, amelyet május 3-án a Szent Kereszt feltalálásának tiszteletére szenteltek fel. A kápolna bejárata az északi oldalon volt.

Az 1730-as években a reformátusok használatában maradt szentélyt Károlyi Sándor beboltoztatta.

A két felekezet között fokozatosan megromlott a viszony, ezért Károlyi Antal 1763-ban az egész épületet a katolikusoknak adta, akik hozzákezdtek a renoválásához. Az 1777. évi kánoni vizsgálat jegyzőkönyve befejezett tényként közli, hogy az egész templomot renoválták. A jegyzőkönyv szerint a templomnak ekkor négy oltára volt, nem volt tornya, a 3 harangja egy haranglábon függött.

A hívek számának megnövekedése miatt a kápolnát a főtemplomtól elválasztó falat később áttörték, ekkor semmisült meg egy jó darab fal a régi templomból.

A középkori templom az 1834-es földrengésben komolyan megsérült, újjáépítésére 1860-ban, Irsik Ferenc plébános idejében, Károlyi Lajos támogatásával került sor. Az egész templomot megújították és újrafedték, ekkor építették hozzá a déli mellékhajót, s Ybl Miklós tervei alapján felépült a neogótikus stílusú hatalmas új torony.

A neogótikus, háromhajós csarnoktemplom szentélye sokszögzáródású, északi oldalán sekrestyével, fölötté oratóriummal. Minden ablaka csúcsíves, a külső homlokzatokon magas támpillérek dominálnak.

Belső tere síkmennyezetes, főoltára neogótikus. A szentélyt színes ablakokkal látták el, új szószéket, kereszttut, orgonát és harangot vettek. A padokat egy-egy család csináltatta. Új oltárt, szószéket készítettek, kereszttutat szereltek fel, 1863-ban új orgonát készítettek, rézsípokkal. A templom

A felújított erdői római katolikus templom

tornyában három harangot – lélekharang (kicsi), Mária-harang, Szent József-harang – helyeztek el, toronyórát szereztek be és szereltek fel.

A Mária mennybevétele ábrázoló mai oltárkép azonban a 19. század elejéről származik¹⁵³.

Az első világháború idején elvitték az orgona rézsípjait, ezeket később öntvényekkel helyettesítették, a toronyból elvitt harang helyett az erdődiiek a világháború után új harangot vettek¹⁵⁴.

A templom épülete a II. világháború idején – szerencsére kijavíthatóan – ismét megrongálódott, ugyanis a kivonuló német katonaság a várból 1944. október 22-én négy ágyúlövést adott le templomra. Mind a négy gránát eltalálta a templomot, kettő a tetőzetet – egyik a templomhajó, a másik a szentély fölött –, ezek repeszeik révén romboltak, egy behatolt a templomba, falat is magával rántva, a negyedik megakadt a templom oldalában¹⁵⁵.

A templom óvását szolgálja a kerítés, amellyel 1961-ben körülvették a templomdombot, amelyen a templom elhelyezkedik.

A 20. század második felében külső javításra kétszer is sor került, 1968-ban, a második 1982-ben, a templom fennállásának 500 éves jubileumára készült el. Ez alkalommal a falait kívül-belül rendbe tették, a belső falak festése Lukácsovics Magda tervei szerint készült, Bódi András templomfestő színkeverésében.

1984-85-ben a templom körül ásásokat a megyei múzeum régészei ténymegállapító, a műemléktemplom korai időszakára vonatkozó adatfeltáró ásásokat végeztek.

¹⁵³ A főoltár képét 1808-ban Joseph Schwartz bécsi tanár festette.

¹⁵⁴ Ezt Dr. Czumbel Lajos szentelte fel.

¹⁵⁵ A tetőzetten behatoló gránátok 2 – 2 méternyi lyukat vágtak, tetőgerendát törtek; a templomba behatoló gránát egyik repesze a Szűzanya oltára fölötti kép vásznát vágta át, megakadt, ott hagyták emlékül.

A templombelsőt 1994-1995-ben ismét megújították, újrafestették, aranyozták az oltárokat, a szobrokat, a szószéket, gyóntatószéket, az orgona-szekrényt¹⁵⁶.

Az oltárfestést, a szobrok és a szószék festését ugyancsak Bódi András végezte. A főoltár és a mellékoltár képeit Jakobovitz Miklós művész és képrestaurátor restaurálta.

Az utolsó külső javítás a templom bádogtetejének 1997-ben történt kijavítása és festése volt.

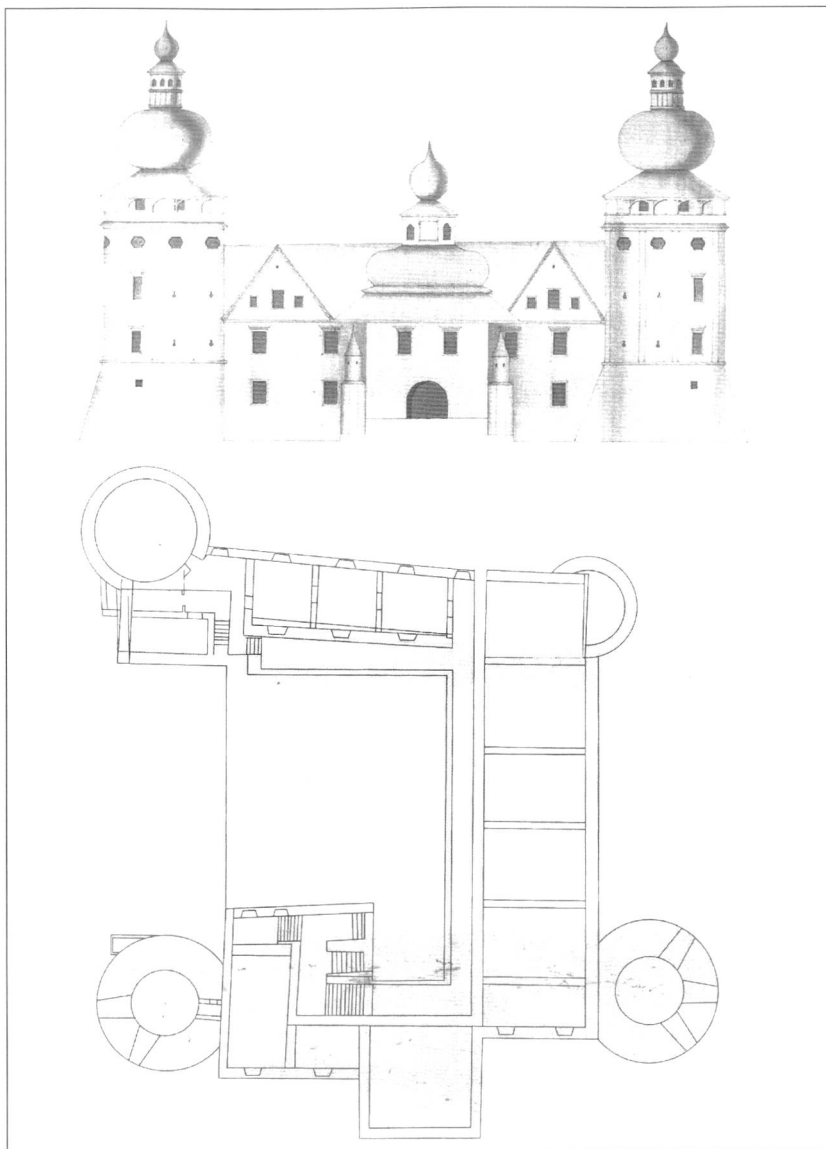
Az erdődi várak

Az Erdődön ma látható várrom helyén már a későközépkorban, a 16. század elején is állott egy, árok és külső falsánc övezte kastély-vár. A 16. század második felében (1565-ben, a törökök ostromát követően) elpusztult vár romjaira, azokat gyökeresen és teljesen átépítve Károlyi Sándor új lakóhelyet alakított ki magának. A 19. század második felében már ismét elhagyott és romossá vált kastély a század végén részlegesen helyreállították, romantikus stílusban átépítették a délnyugati tornyát és épületszárnyat. A 20. század elején, hangsúlyozottan a második világháború végén ez is az enyészet áldozatává vált.

A középkori vár

Erdőd középkori vára a mezővárostól északra, régebben Kiserdődnek nevezett rész felett, a Bükk-hegységnek a tengerszint felett 142 m magasan fekvő nyúlványán épült, annak a síksággal határos peremén, ahonnan kitűnő kilátás nyílt mind a Nagyerdőre, mind a domb előtt elhaladó útra.

¹⁵⁶ A felújítás Bódi Endre szatmárnémeti templomfestő munkája. A költségeket a hívek és Erdődről Németországba kivándoroltak fedezték. A felújított oltárkép megszentelése 1995. január 22-én volt.

*A 18. századi kastély, a főhomlokzat felmérési és az első emelet alaprajza.
[1783MOL Tervtár.I. 20.99/4]*

Az egykori erdőispánnak is valószínűleg lehetett valami erőssége Erdődön, de egyáltalán nem biztos, hogy ezen a helyen, inkább valószínű, hogy a plébániatemplom közelében.

A 15. század közepén a Szatmár megyei Erdőd és környéke a bélteki Drágfi Miklósnak és Sandrinus fia Mihálynak a birtoka volt. A Drágfi család a mezőváros mellett valószínűleg egy reprezentatív, uradalmi, igazgatási központot akart létrehozni. V. László királytól 1456. szeptember 20-án kapták meg a kért engedélyt, amely megengedte, hogy fából vagy kőből való várat illetőleg erődítményt emelhessenek, és azt tornyokkal, falakkal, árkokkal és más védőszerekkel láthassák el és használhassák. A királyi engedély kikötötte, hogy a várat nem szabad az ország lakói kárára és rovására felhasználniuk¹⁵⁷.

A Drágfi család feljegyzései szerint azonban csak három évtizeddel később, 1487-ben kezdtek a vár építéséhez, Drágfi Bertalan Szent György nyolcadát követően fogott hozzá. A családi feljegyzésekből¹⁵⁸ kiderül, hogy a várnak voltak tornyai, egyikük kerek torony volt. A várat később a 16. század eleji birtokosa, Drágfi János, 1507 után át is építtette, ő faragtatta az 1507-ben kapott bárói diploma után a sárkányrend jelvényeivel díszített címerét¹⁵⁹.

A vár középkori formájára szórványos adatokat feljegyzésekben, jelentésekben találhatunk, 18. századi felmérési rajzokból következtethetünk. Ezek alapján a mezőváros felé magasodó, legalább három vagy négy tornyos, négyszögalaprajzú, vizesárokka övezett vár képe bontakozik ki előttünk, amelyet minden bizonnyal, a barokk állapotokhoz hasonlóan majorsági épületek, malmok, s kerítéssel körülvett vadaskert öveztek¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Terdik Szilveszter tanulmányában részletesen foglalkozik az erdői várak építkezésével, idézi (esetenként közli) a vonatkozó levéltári dokumentumokat. Ezekre vonatkozóan lásd: TERDIK 2006-2007: 239 – 288.

¹⁵⁸ Terdik Szilveszter idézi Balogh Jolán gyűjtését.

¹⁵⁹ A család címerével kapcsolatos nem biztosan tisztázott kérdésekről vö.: TERDIK 2006-2007: 240.

¹⁶⁰ Az adatok és alaprajzok elemzése részletesen: In: TERDIK 2006-2007: 241-2.

1555 után¹⁶¹ az uradalom és a vár Ferdinánd és Izabella viszályának középpontjába került, a terület többször uralkodót és ugyanakkor birtokost is cserélt.

Ennek során először Schwendi Lázár császári tábornok katonái foglalták el a várat. Felprédálták a benne talált kincseket és felhalmozott terményeket, lerontották a vadaskert kerítését is. 1565-ben a törökök ostromolták. Negyven napi ostrom után elfoglalták¹⁶² és alapjaiig lerontották az egyébként kisebb jelentőségű erősséget. A félszemű Gyóny András, aki a Schwendi Lázár tábornok ostromló seregében küzdő tisztből lett az elfoglalt vár kapitánya, elesett a török ostromkor.

Erdőd tulajdona visszaszállt a koronára, később a Károlyi család birtokába került. Károlyi Sándor figyelme az 1720-as években fordult Erdőd felé.

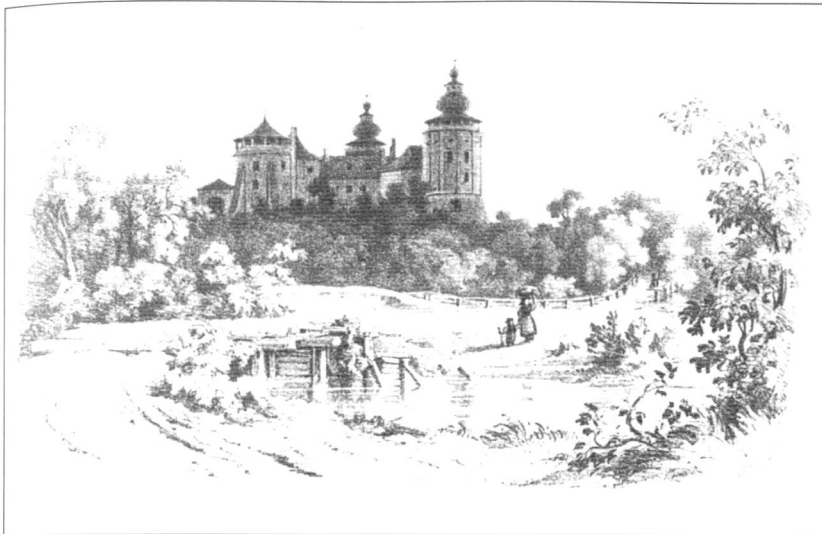
1724-ben Károlyi Sándor utasítására tiszttartója tíz emberrel hozzákezdt a vár romjainak, omladékainak a tisztításához. A törmeléktől elkülönítették és összerakták a még használható téglákat és köveket, az ostromból maradt vas ágyúgolyókat¹⁶³. Az udvar megtisztítása során igyekeztek megmenteni a falak mellett talált pincéket is, majd 1727 nyarán hozzákezdtek a vár újjáépítéséhez. Először egy magtárat újjáépítésére került sor, majd a fennálló falak és tornyok részeit bontották le.

Az építkezés irányításában nagy szerepet vállalt maga a földbirtokos, Károlyi Sándor is, aki a legegyszerűbb és leggazdaságosabb megoldásokat szem előtt tartó nagyon pontos írásban közölt utasításokkal látta el a tiszttartóit.

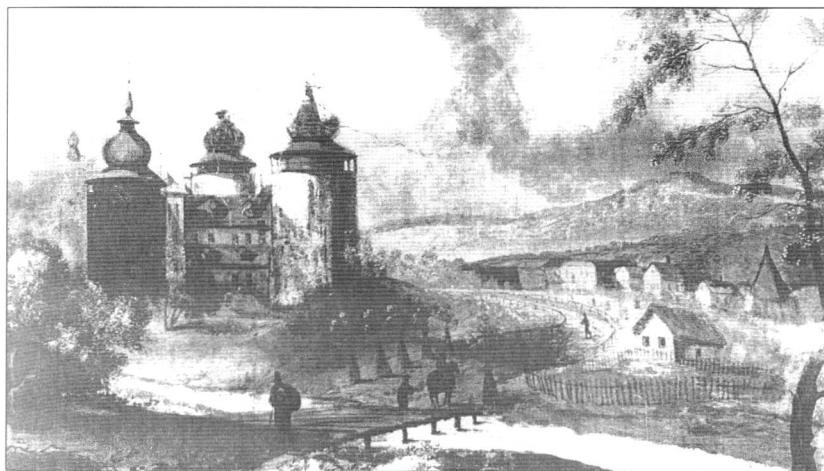
¹⁶¹ Ekkor halt meg az utolsó Drágffy.

¹⁶² A nagy veszteségek után az ostromlottak a szabad elvonulás fejében a vár feladása mellett döntöttek, a törökök azonban a kivonulók nagy részét kardélre hányták.

¹⁶³ Ezeket Károlyi utasítására újraolvasztásuk végett elküldték a salánki hámorba, vasrudakat öntetett belőlük, majd ezeket cigányokkal (valószínűleg kovácsmesterekkel) építkezéshez feldolgoztatta. (Vö.: TERDIK 2006-2007: 244.)

*A kastély grafikai ábrázolása a 19. században.
Könyvomat, 19. század közepe [MNM Történeti Képcsarnok 58.1692]*

*A vár látképe ÉNY-ről (akvarell, 19. század eleje)
[MNM Történeti Képcsarnok, 56.1039.] (j.: Ennek alapján készülhetett a
Szirmay könyvében található rézmetszet az erdői várról: Szirmay 1809)*

Az építkezés első szakaszában (1729) a vár keleti oldalával a két kerek torony közötti szobákkal készültek el, ezután következtek az északi szárny udvari árkádjai, az (ÉNy-i kerek) konyhatorony. A következő évben már nemcsak a váron dolgoztak, hanem a környező majorsági épületeken is. Az építkezési munkálatokat ekkor hátráltatta, hogy a szőlő és a földmunkák miatt nehéz volt embereket találni, másrészt gondot okozott az időjárás, a hideg és a sok eső.

A DNy-i kerek tornyot 1736 májusában kezdték építeni, fedésére csak két év múlva került sor, vakolását pedig csak 1738 őszén kezdték el.

A Károlyi Sándor által építtetett vár formájáról hű képet alkothatunk a ránk maradt leltárak, 18. századi felmérési rajzokról és a 19. századi grafikai és fényképes ábrázolások segítségével.

Az 1739-es inventárium szerint az egész várat egy sánc övezte, melynek külső és belső oldalán is tölgyfából készült palánkkerítés volt, sorompóval és nagy kapuval. A déli oldalon nyíló főbejáratot az árok fölé ereszkedő kapun át lehetett megközelíteni. A kapubejáróból egy négyszögletes udvarra lehetett jutni, melynek nyugati és keleti oldalában pincék és magtárak voltak, a nyugati felén cseléd- és sütőház, a keleti oldalon levő magtár előtt kisebb tároló „bótocskák” épültek, ezek végénél állt a két kerek torony, alattuk pince. Az északi szárny udvar felé eső oldala árkádos kialakítású volt, nyugati végében a kúttal, valamint a kerek torony alatt a tömlöccel, míg az ÉNy-i torony földszintjén volt a konyha. A két torony közti helyiségekben az udvarbíró és a hajdúk laktak. A konyha előtt egy lépcső vezetett az első emeleti tornácre, mely csak az épület hátsó részén volt kiépítve, a nyugati szárnyon hiányzott. A konyha felett volt egy kerek szoba, tőle délre egy kisebb szoba árnyékszékkal. A kerek szoba előtti pitvarból Kelet felé három szoba nyílt egymásba, majd egy kis folyosó, végül még egy újabb szoba következett, amiből a tömlőc feletti kerek helyiségbe, vagyis a kápolnába lehetett jutni. Mindkét toronynak volt még egy-egy felső szobája. Ezek a szobasorhoz képest egy emelettel voltak magasabban, és

a tornyok falába rejtett lépcsőn¹⁶⁴ lehetett őket megközelíteni. A kápolna mellett is volt egy árnyékszék, mint ahogy a két torony oldalában sem volt hiány a „szükséges helyekben”.

A keleti szárnyon a kápolna előtti szobából még öt szoba nyílt egymásba, melyek közül az utolsó Károlyi Sándor hálószobája volt, amelyből egy kis pitvaron keresztül a DK-i kerek torony egyik szobáját, valamint a fentebbi három szintet is meg lehetett közelíteni. A hálószobából Nyugat felé az előtérbe lehetett jutni, ahová a kaputorony lépcsője is feljött, valamint be lehetett menni a kaputoronyban levő „ebédlő palotába”. Innen Nyugat felé haladva egy kisebb szoba, majd egy „új palota” következett, melyből az „új torony” szobája és felsőbb szintjei voltak megközelíthetők, A két nagy kerek torony szintosztása és formai megoldásai szinte egyformák voltak. A szobák belül lapos, vakolt, minden bizonnyal stukkóval díszített mennyezettel voltak ellátva, viszont a földszinten és a tornyokban a többi helység boltozva volt.

Az épület külsejének az impozáns tetőméretek kölcsönöztek tekintélyt. Minden toronynak hatalmas, lanternás¹⁶⁵ hagyma formájú sisakja volt. Egyedülálló megoldásnak számít, hogy a déli homlokzatra, az oldalfalakra építettek két timpanont, míg a központi kaputornyot és az ebédlőpalotát egy monumentális, kicsit nyomott arányú, óratoronyban végződő hagyma-idomú tetőzet fedte.

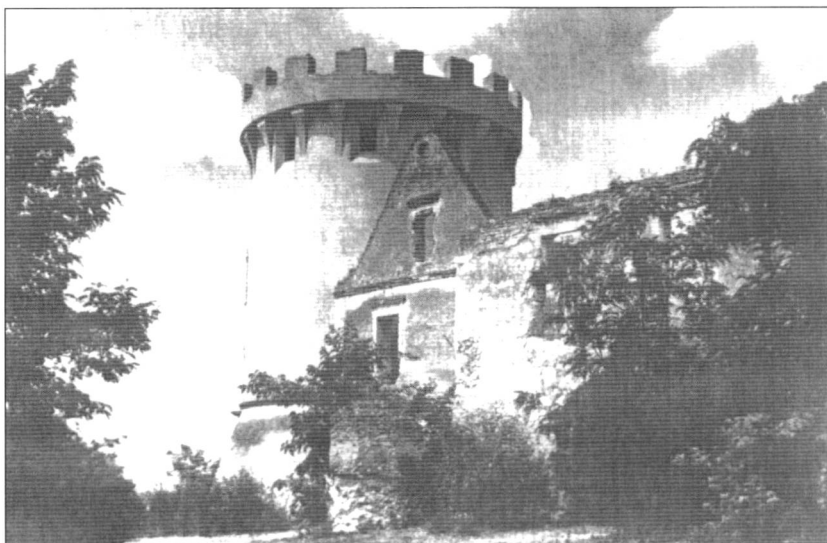
A kaputoronyhoz vezető híd elején két csúcsos őrbódé is állt. A vár téglalap alakú ablakai hatosztatú, ólmozott üveggel voltak ellátva. A két nagy torony lőrések is voltak.

¹⁶⁴ A falban kialakított – bizonyára lépcsőként is használt – járatok tulajdonképpen a vár fűtésrendszerének részét képezték. A földszinten található kályhákból ezeken a járatokon keresztül áramlott fel a meleg.

¹⁶⁵ Keskeny, henger alakú tornyocskaszerű zárórész a kupola belső terének megvilágítására.

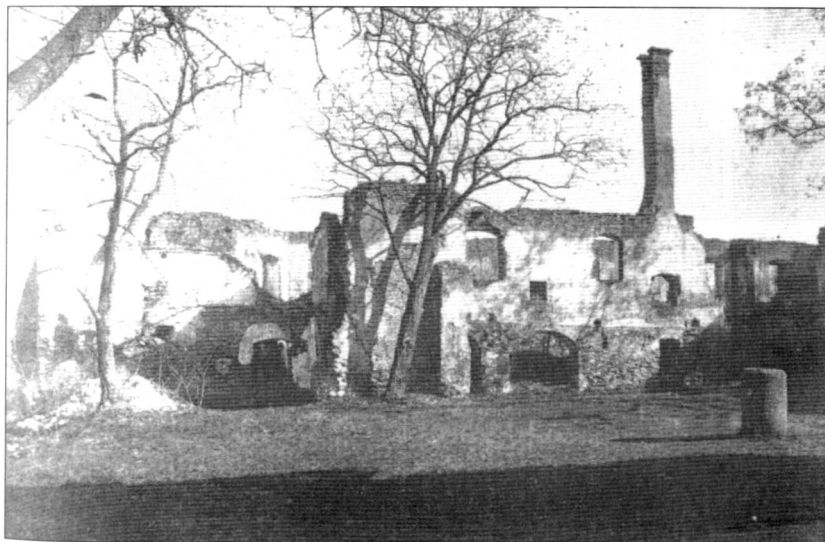
A vár keleti traktusa (ÉK-i és DK-i torony).
[A felvétel tükörben előhívva. KÖH Fotótár (n.85.402)]

A vár DNY-i tornya.
[KÖH Fotótár 166.351]

*A vár ÉNY-i (konyha) tornyának romjai.
[KÖH Fotótár (por 20.834)]*

*A vár É-i traktusának belső oldala.
[KÖH Fotótár (n.854)]*

Az erdődi vár romja napjainkban

A várkápolna

Kápolna volt a középkori erdői várban is és a Drágfy Bertalan által 1481-ben újjáépített várban is.

Kápolna épült a Károlyi Sándor által épített várkastélyban is, tanúsítja ezt az egyházközség 1734-beli összeírása, később a plébánia kánoni vizsgálati jegyzőkönyve 1748-ban. A jegyzőkönyv megállapítja, hogy a kápolna tiszta, jól felszerelt, s van egy harangja is. Nem ismert viszont a kápolna várbeli elhelyezése. Használatáról megtudjuk, hogy a kápolnában néha miséznek, ez azt tanúsítja, hogy az egyházmegyei főhatóság működési engedélyével rendelkezett. Az engedélyre azért volt szükség, mert a Károlyi család tagjai Erdődön tartózkodásuk idején a kápolnában hallgattak szentmisét¹⁶⁶.

A kápolnában való misézés engedélyét Eszterházy Károly egri püspök az 1777-ben végzett kánoni vizsgálat alkalmával meghosszabbította.

A 19. századbeli kápolna helyét, elhelyezését ismerjük. A század negyvenes éveiben a kápolna a ma is még álló torony földszinti termében volt, s amint az 1834. évi kánoni vizsgálat jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a kápolna Xavéri Szent Ferenc tiszteletére volt felszentelve¹⁶⁷.

A várkápolna egykori felszereléséből a biedermaier stílusú oltár (alsó része) maradt meg, ezt az oltárképpel, Szoldatits¹⁶⁸: *Madonna* című alkotásával, amely a kápolna elhanyagolt állapota miatt a 20. század első évtizedében Szatmárnémetibe, a püspöki palota házi kápolnájába került.

¹⁶⁶ Az erdői várban volt az uradalom börtöne, itt őrizték az elítélteket. Időnként az elítéltek is szentmisén vehettek részt a várkápolnában.

¹⁶⁷ A várkápolna búcsújának napja Szalézi Szent Ferenc ünnepe, december 3-a.

¹⁶⁸ Szoldatits Ferenc, Szoldatics (1820 – 1916), nazarénus festő, az 1860-1870-es években Magyarországon sok templomában és kápolnájában számos (Szűz Máriát is ábrázoló) oltárképet festett. (MKL. XIII: 382).

Az 1834. évi jegyzőkönyvben említett *Pieta*¹⁶⁹ című kép sorsa bizonytalan. A fakereszt előbb Krasznasándorfalu plébániatemplomába, onnét Kaplonyba került, ma a püspökség épületében található¹⁷⁰.

Az erdői várkáporna művelődéstörténeti eseménye volt Petőfi Sándor és Szendrey Júlia házasságkötése, esküvőjüket 1847. szeptember 8-án tartották¹⁷¹. (A várkáporna 1904-ben történt kiürítése után a falba elhelyezett emléktábla¹⁷² örököltette meg az esküvőt.)

A lakóházak

A két kiemelkedő épület mellett a 19. század második feléig a falu jellegzetes épületei / házai a gazdák lakóházai (és melléképületeik voltak). Erdőd sváb lakosai – akárcsak a többi sváb településen – kétféle házat építettek, a módosabbak több szobás házat, a szegényebbek egyszobás + hátsó szobás – konyhás házat.

A sváb telepések lakóházaikat mindig az utcáfrontra építették, (az utcáról nézve) a birtok jobb oldalán helyezkedtek el. A lakóházzal (a lakószobák + konyha folytatásaként) egybe építették az istállókat is. A régi sváb ház az utcáról nézve háromablakos volt. Az utcáról nyíló ajtó vezetett az épületbe, pontosabban az épület hosszában végigfutó (az eresz alatt elhelyezkedő) tornáczra. A tornáczról nyíló első ajtó az előszobába (*Vorzimmer*¹⁷³) vezetett. Ebből három ajtó nyílt, jobbra a nagyobbik utcai szobába (ezt általában a nagy vendégeskedésekre használták), balra az ún. *Stiblibe*¹⁷⁴

¹⁶⁹ Ez egy, a Károlyi családból származó szerzetesnővére volt.

¹⁷⁰ A püspökség elkészítette a fakereszt egy-egy faksimile példányát Krasznasándorfalu és Kaplony temploma számára..

¹⁷¹ Esketőjük az idős plébános, Kallós István volt, a tanúk pedig Lauka József uradalmi tisztviselő és Sass Károly.

¹⁷² Az emléktábla 1907 – 1908-ban készülhetett, szövege: „E helyen állott az a kápolna, melyben Petőfi Sándor 1847. szeptember 8. Szendrey Júliával megesküdött.” – A 2009-ben megtalált emléktáblát Nagybányán, a Nagybányai Köipari Részvénytársaság műhelyében készítették.

¹⁷³ Ném. *Vorzimmer* 'előszoba'.

¹⁷⁴ Sváb *Stible* < német *Stüblein*, *Stübe* 'szoba'.

Régi lakóház

(‘szoba’), a szemközti ajtó a konyhába (*Küche*¹⁷⁵) nyílt. A konyhából nyílt a kisebbik utcai szoba (*Stubekámer*¹⁷⁶) és balra egy másik kisebb szoba (*Kemerli*¹⁷⁷). Az utcai szoba a gyermekek (olykor a nagyszülő) hálószobája volt, a bal oldali kis szoba a szülőké. A folyosóról nyíló második ajtó egy hosszú szobába vezetett. Ebben volt a felnyitható pincelejárát. (Némelyik házban a konyhában (is) volt pincelejárát, s itt volt a padfeljáró is. A helység szemben levő oldalán ajtó vezetett a kamrába. (Némelyik házban ugyanebben a helyiségben volt a kenyérsütés céljára épített kemence is.)

Az épület további része az istálló volt. Az istállóban külön helye volt a lovaknak és külön helye a teheneknek. Az istállóba két ajtó vezetett. Az

¹⁷⁵ Ném. *Küche* ‘konyha’.

¹⁷⁶ Vö.: ném. *Stubenkammerlein*.

¹⁷⁷ Vö.: ném. *Kammerlein*

első a lovak etető folyosójára (*Futtergang*¹⁷⁸), a másik ajtón közlekedtek az állatok, ezen vitték be a tehenek takarmányát is, itt hordták ki a trágyát.

A lovak istállóját a jászol (és fölötte széna elhelyezésére alkalmas rekesz) választotta el az etetőfolyosótól, a tehenek jászla az istálló ellenkező végén volt. Némelyik házban az istálló hátsó oldalán ajtót nyitotta. Ilyenkor a tehenek elhelyezése megváltozott, jászluk a másik két falra került. A legtöbb házban a folyosó végén (hozzá/mellé toldva) kapott helyet a nyári konyha, ebben a kemence.

A birtok építményei közé tartozott a gémeskút¹⁷⁹. Olykor a gémeskút az udvar elején, az utcával párhuzamosan helyezkedett el, máskor hátrébb (az istálló magasságában), a házzal párhuzamosan.

A ház mögött mindig jobb oldalt helyezkedett el a (rendszerint) négyrekeszes disznóól, fölötte kukoricagóré, a gazdasági udvart a birtok közepén elhelyezkedő csűr zárta. A csűrbe nagyméretű, kétszárnyas ajtó vezetett. A csűr első részén két oldalt, a gazdasági udvartól nyílóan két zárt helység volt, az egyik (általában a jobb oldali) a tyúktól, a másik (általában a bal oldali) kamra. Számos gazdaságban a kamra alatt borospince volt, lejárata a kamrából nyílt.

A 19. század közepéig a földesúri jobbágytelken élő, a gazdálkodást idős szüleitől átvevő fiatalok az öregek részére a telek (az utcáról nézve) bal oldalán (egy szoba – konyha szerkezetű) kis házat (*Pfrender-ház*, *Pfründler-ház*¹⁸⁰) építettek.

¹⁷⁸ Vö. ném. *Futter* '(állati) eledel, takarmány' + ném. *Gang* 'járás, út'. – Itt volt a gazda által alkalmazott cselédek hálólhelye is.

¹⁷⁹ A gémeskút mellett mindig itatóvályú is volt.

¹⁸⁰ A sváb nyelvi 'eltartott, gondozott' jelentésű kifejezésre a 20. században élők több ejtészváltozatban emlékeztek, eredetük minden bizonnyal a ném. *Pfleger* 'ápoló, gondozó' szóból alakult a sváb tájnyelvi *Pfrüder*.

Más építmények (kápolnák, keresztek)

Az Orbán - kápolna

A szőlőhegyi védőszentek kultusza Erdődön nagyon régi, középkori eredetű, valószínűleg már a 17. században élt lakosai körében is élt, talán a Bakócz család is terjeszthette. A falu legrégebbi kápolnája, a Szent Orbán¹⁸¹ tiszteletére emelt kápolna volt, amelyet valamikor az 1700-as évek elején¹⁸² gróf Károlyi Sándor Erdődhegyen, éppen a Bakócz-szőlő felett építtetett. A kápolna (valószínűleg még a 18. században) elpusztult.

A Dónát – kápolna

Néhány évvel később (1720-ban) ugyancsak gróf Károlyi Sándor építtette a Szent Dónát tiszteletére¹⁸³ épített kápolnát az általa „királyi szőlőnek” nevezett Kopasz hegy tetejére. Minthogy a Szent Dónát kultusz németországi¹⁸⁴ eredetű, feltételezhetjük, hogy Károlyi Sándorban is a sváb telepítések nyomán született meg – bizonyára a sváb telepesek Dónát - tiszteletének ismeretében – egy új kápolna építésének gondolata (a térségben eddig nem ismert / tisztelt) új „szőlőhegyi védőszent” tiszteletére.

Az erdői hívek három alkalommal vonultak ki a kápolnához, először tavasszal (Szent Gergely napján), a szőlőmunka indulásakor, másodszor

¹⁸¹ A szőlőhegyi búcsút május 25-én tartották. A népi tapasztalat alapján Orbán az utolsó fagyosszent, Orbán-nap után fagykár nem szokta érni a szőlőt.

¹⁸² Indítéka: „Istennek supponáló haragjának megcsendesítésére, az égi háborúk ellen, mert minden esztendőben nem csak az Szatthmári, de az erdői hegyeket hol jég, hol verés, hol fekete ragya el szokta vala veszteni és elrontani.” (Historia Domus)

¹⁸³ Donát vagy Donatus római legionárius a 18. század elején egyházi kezdeményezésre lett a szőlőhegyek védőszentje. (Vö.: MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON, 5: 9, KOVÁCS 1994: II. 324). – Az időpontra gr. Károlyi Sándornak 1720. március 9-én a feleségéhez írt leveléből következtetünk, ebben ugyanis a Szent Dónát kápolnában elkészítendő (oltár)kép megfestetéséről intézkedik, egyben az oltár formájáról. – A kápolna 64 m² beépített területű, a telekkönyvi bejegyzése: 5. tkvi. szám (5281 helyrajzi szám).

¹⁸⁴ A barokk korban terjedt el a rajnai borvidéken.

a szőlő zsendülésekor, ez a kápolna búcsúünnepe¹⁸⁵, augusztus 7-e, harmadszor a szüret idején, hálaadásként.

A Dónát-kápolnát az idők folyamán át kellett építeni és renoválni. Először Gróf Károlyi Antal építtette át 1772-ben, majd egy bő évszázadnyi idő után (1894-ben) ismét átépítették. A kápolna régi oltárképe Szent Dónát vértanút ábrázolta, a XIX. század végi átalakításkor Dónát püspök képével helyettesítették. A kápolnát 1990 után felújították.

A falukép, az épített környezet alakulása a 19. században

A település szerkezete, utcái a 19. században nem változtak. Új házak épületek a meglevő birtokokon belül, a lakott terület valamennyit bővült a Fő utcában a Vár irányában, hasonlóképp a Gödörben. A község utcáin több gazda keresztet állított a háza elé. Temetőkápolna épült, s felépült a községben megtelepedett szatmári irgalmas nővérek lakóháza. A század végén megépült a községet érintő vasútvonal, a községben pedig a vasútállomás.

Keresztek

A kereszt-állítás hagyománya a 19. század elején az erdői hívek közösségében is élt. Egy – egy falubeli utcai keresztet állított a háza előtt (vagy közelében), mások pedig a határban, az utak mentén állíttattak kereszteket. A keresztek fenntartására alapítványt is tettek¹⁸⁶, így valamennyi, a század elején állított kereszt a század második felében is épen, gondozottan állott.

¹⁸⁵ A búcsú napján (régében) Szent Dónát képét meszes vízben érlelt szőlőfürtökkel ékesítették fel.

¹⁸⁶ Mayer József (1801) utcai keresztet állíttatott, a határban Sózer Ulrih (1805) Erdődhegyen, a szőlőben, Böhm Antal és Sózer József (1807) a Géresi út mentén, Hohl József (1812) a Soós felé vezető úton, Ihli Ágota (1812) a Szatmárhegy felé vezető úton, Straub János (1818) a Madarász felé vezető úton. (Vö.: Visitatio canonica, 1819. évi jegyzőkönyv).

A temető és a temetőkápolna

Erdőd első temetője a templom körül volt. Ezt katolikusok és a reformátusok a 18. század közepén még fele – fele részben közösen használták. Az 1777. évi kánoni vizsgálat jegyzőkönyve szerint a temető már megtelt, s a katolikusok már egy másikat használnak a városon kívül. Azonban ez is megtelt, ezért 1820-ban (először), majd 1860-ban ismét kibővítették.

Ebbe a temetőbe Kovács Sándor, az uradalom ispánja 1886-ban kápolnát épített, s ennek kriptájában temette el a Törökországban meghalt fiát¹⁸⁷. Az idő által megviselt temetőkápolnát Uhár József plébános hozatta rendbe 1976-ban. Újabb felújítására 1990 után került sor.

A zsidó temető

A zsidó hitközségnek saját külön temetője volt. A közösség eltűnését követően, a második világháború után a temető teljesen gondozatlan, gyakorlatilag romjaiban létező.

A Szatmári Irgalmas Nővérek rendháza és kápolnája

A Szatmári Irgalmas Nővérek 1898-ban telepedtek meg Erdődön¹⁸⁸. Ekkor készült el a lakásuk, a zárda¹⁸⁹. Az épület átépítéskor 1912-ben a nővérek számára kápolnát (ún. Zárdatemplomot) építettek a zárda mellé, melyet a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére szenteltek fel. A kápolna később nyilvános kápolna lett, a Kis-Erdődön lakó hívek jó része ide járt szentmisére. Az iskolák államosításakor a nővérek lakását is, a kápolnát is államosították. Ekkor a kápolna felszerelését átvitték a plébánia templomába. A kápolnát a kommunista rendszer bukását követően (1990-ben)

¹⁸⁷ Hazahozatta az ott elhunyt fiú holttestét; ide temették az anyját is.

¹⁸⁸ Az épületeket gr. Károlyi Lajostól 1896. március 31-én kelt szerződéssel vették meg Irsik Ferenc hagyatékából, aki végrendeletében 40.000 Korona alapítványt tett erre a célra.

¹⁸⁹ Zárdájuk 1898. december 8-án nyílt meg.

az egyháznak sikerült visszaszereznie¹⁹⁰, 1990. december 8-ától vasárnap és hétköznap egyaránt tartanak benne szentmisét.

Az 1899. évi L. törvénycikk alapján építették meg a Szatmárnémeti központú helyi érdekű vasutat, amely Szatmárnémetiből indult a Gözfürész állomást érintve¹⁹¹ Szatmárhegyre, onnét tovább Erdődre. A Károlyi-Erdőd állomást érintette a Nagykároly – Nagysomkút helyi érdekű vasútvonal is. A keskenyvágányú vasút gőzmozdonyú vasútvonal volt¹⁹².

¹⁹⁰ Papellás István plébános fáradozásának eredménye.

¹⁹¹ Keresztelte a Királyi Államvasutak Debrecen – Királyháza vonalát.

¹⁹² Az 1880. évi XXXI. és 1888. évi IV. Törvénycikkben foglalt feltételek mellett létesítették.

Az obelisztk és a rajta elhelyezett emléktábla

Az obelisztk

A Szinerváralján bányászott andezitből készült, négyoldalú, felfelé keskenyedő, piramis alakú csúcsban végződő Petőfi Sándorra emlékeztető emlékoszlop¹⁹³ a műút másik oldalán, a várral szemben, a tő partján állították fel 1893-ban¹⁹⁴. Az emlékoszlop történeti háttere: a költő ezen a helyen írta „Álldogálok a tő partján” kezdetű (és még több más) versét.

¹⁹³ Az obeliszknél a Szatmár megyei RMDSz 1990. március 15-én emlékünnepelet rendezett, az obeliszken elhelyezett virágkoszorúkat másnapra (nem öslakosok) felégették, majd néhány nap múlva az obeliszket felrobbantották. Az emlékművet 1991. március 15-re visszaállították.

¹⁹⁴ Felirata: „Álldogálok a tő partján / szomorúfűz mellett” Petőfi. 1848 – 1893

A falukép alakulása a 20. században

Erdődön – közigazgatásilag járási székhely – a 19. század végén, a huszadik század elején felépített középületek (körjegyzőség, járásbíróság, hitel-szövetkezet, csendőrség, posta, vasúti állomás, kórház) mellé az 1920-as évek végén felépült a román görög katolikus templom, majd a második világháborút követően számos új (emeletes) középület (iskolák, polgármesteri hivatal, rendőrség, új görög katolikus templom, református templom, lelkész lakások / hivatalok).

A község utcái az 1940-es évek végéig a régiék maradtak. A második világháború után, illetőleg a termelőszövetkezet szervezésekor (az 1950-es évek elején) Erdőd beépített területe egy új, városrendezési terv alapján¹⁹⁵ felépített lakóteleppel, akkor egyszerűen csak telepnek, kolóniának¹⁹⁶ nevezett lakónegyeddel bővült. Az új lakónegyed – mai nevén Avram Iancu lakótelep – számottevően (kilenc új utcával) megnövelte a község utcáinak a számát.

Az új lakótelep épülésével párhuzamosan sok új lakóház épült a Vár felé vezető utcán (Mihai Viteazul) is. A község belterületén új, emeletes házak épültek, 1964-ben tömbházak, 1974-től kezdődött betonelemekből épített tömbházak¹⁹⁷, valamint 1990 után ipari létesítmények (az Ardudeana gyár, a Roteca, a Tehnoveld, Zida, lábbeligyár), az Universal üzlet, raktár-épületek. Az utóbbi évtizedben épült a baptista és a pünkösdistá imaház épülete is.

Az eredetileg csak népiesen, ma hivatalosan is Zenésztelep néven említett településrész Erdőd másik, sajátos lakónegyedét alkotja.

¹⁹⁵ A téglából épített házak építéséhez az építkezők sok, a várkastély egyik, még meglevő, omladozó bástyája bontásából származó téglát is felhasználtak.

¹⁹⁶ A magyar *kolónia* a román *colonie* „telep” jelentésű szó átvétele.

¹⁹⁷ A Viitorului utca és a Mihai Viteazul utca által közrezárt területen.

A kizárólagosan roma (cigány) lakosságú falurész, az egykor Gödör néven említett határrészen, illetőleg a szomszédságában elterülő területen alakult. Itt laknak az erdői cigányságnak régi, a 19. századtól itt élő családjai, a zenész családok, a téglavetők, a Téglaszén ~ Téglaszin lakosai, valamint az ipart űző¹⁹⁸ családok.

Erdőd cigányok lakta lakónegyede ma (legrégebbi utcája nevéől elnevezve) Zenésztelep (hivatalos román nevén Lăutarilor utca) néven ismert. A lakónegyed mai formája a 20. század utolsó évtizedétől kezdődően alakult ki. Területi növekedését a község cigány lakosságának jelentős számbeli növekedése – részben a faluban régen lakó családok gyermekeinek növekvő száma, részben a máshonnet (főleg a 20. század utolsó negyedében) érkezők megtelepedése – indokolta. A község (immár város) térképén a Zenésztelepet két azonos hivatalos nevű utca (Lăutarilor) határolja, a régebbi, eredeti Zenésztelephez (utcához) a Szakaszs község irányába vezető utcáról (Bukarest /Bucureștiului) kapcsolódik még egy névtelen mellékutca.

A lakónegyed városrendezési terv nélkül növekedett. Így az Erdődön régtől honos muzikus cigányok lakta Zenésztelep, és a (főként vályogvetők lakta) Téglaszín utca térségében, illetőleg az utóbbival szomszédos ún. Libatag nevű területen mellékutcák sora (tíz utca) létesült, épül, rendszertelenül bővül. A falurész újabb utcái és mellékutcaik névtelenek.

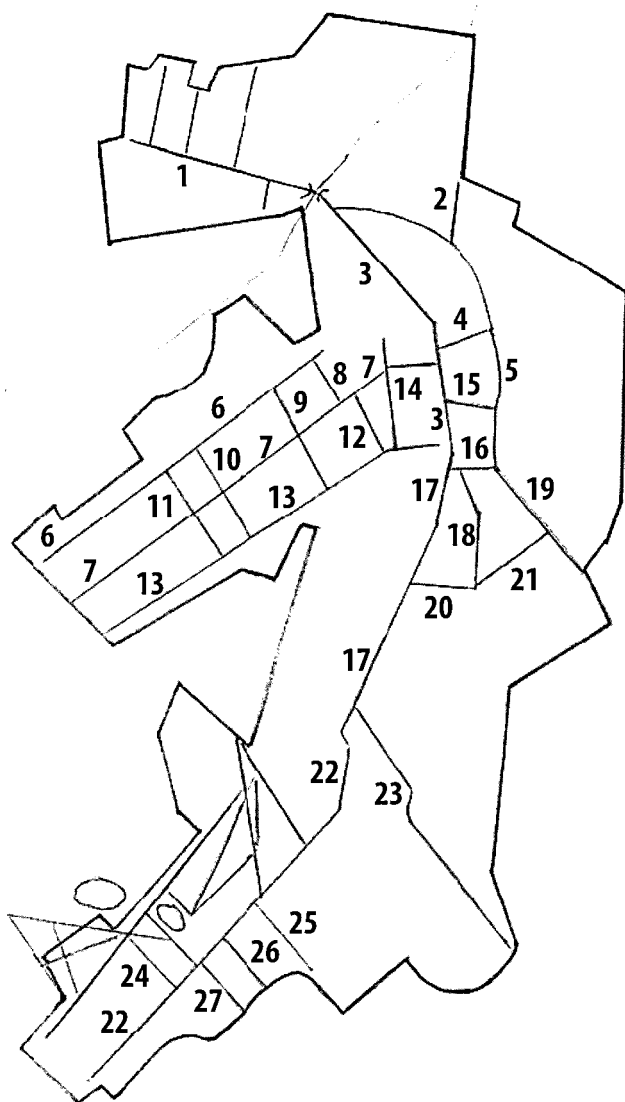
A Zenésztelep fent említett utcáin (és mellékutcaín) ma már többségben téglából épült házakban laknak, a Téglaszín és a Libatag nevű (egykori) határrész szomszédságában, a Káposztás és a Rét nevű határrészen (az utóbbi két évtizedben betelepült) lakók (többnyire) vályogkunyhókban¹⁹⁹. A lakónegyed építkezési módjára jellemző, hogy az utcák, a kialakult mellékutcák vonalán elhelyezkedő ház(ak) udvarán is új(abb) ház(ak) épülnek.

¹⁹⁸ Főként kőművesek, szobafestők, ácsok, a 19. századtól itt élők, napszámos munkát vállalók.

¹⁹⁹ A telepen átfolyó patak választóvonalat képez, elválasztja a község felőli oldalon lakó „jómódú” és a település széle felé lakó „szegény” cigány családokat.

Erdőd város utcái

Szám	Hivatalos román utcanév	Népi névadás	
		Magyar utcanév	Sváb utcanév
26	Alba Iulia		
5	Ardudul-Mic	Kis-Erdőd	Klein Ardeed
23	Bălcescu, Nicolae	Tábla utca	Taffel - Gasse
22	Bucureștiului	Gödör	Loch Straße
1	Cetății utca	Vár utca	Burg - Straße
9	Cloșca		
11	Corvin, Matei		
10	Crișan		
25	Dózsa György *	Keresztdomb	
16	Eminescu, Mihai	Zárda utca	Kloster-Gasse
24	Eroilor		
14	Florilor		
8	Horea		
7	Iancu, Avram		
24	Lăutarilor	Zenésztelep	
20	Meseriașilor	Mester utca	Meistergasse
6	Micle, Veronica		
3	Mihai Viteazul	Vár utca ?	
22	Miorița	Kis utca	
15	Nouă	Új utca	
18	Petőfi Sándor	Borsó utca	Erbsengasse
21	Rozelor	Temető utca	Friedhofsgasse
11	Sportului		
17	Ștefan cel Mare	Nagy utca /Fő utca	Haupt-Straße
27	Szendrey Júlia		
2	Viilor	Dámvadas Hegyi út	Damwadasgarten Damhirschgarten
13	Viitorului		

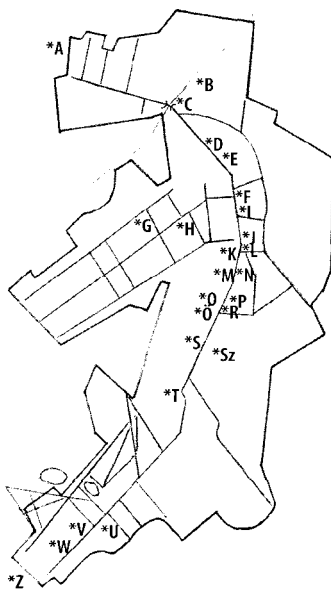

Erdőd város utcaszerkezete

Épületek, intézmények:

A térképen jelölt épületek:

A	ZIDA	N	Görög katolikus templom
B	Lábbeligyár	O	Integretto
C	Vár	Ö	Malom
D	ROTECA	P	Egészségügyi központ
E	TEHNOVELD	R	Rendőrség
F	Gyógyszertár	S	Posta
G	Pünkösdistá imaház	Sz	Állategészségügyi rendelő
H	Baptista imaház	T	Római katolikus templom
I	Polgármesteri Hivatal	U	Universal
J	Iskolaközpont	V	I APIA
K	Református templom	W	Schwab
L	Ortodox templom	Z	Raktárak
M	Ardudana		

A lakóházak

A 20. században a falu fejlődése folyamán mindenekelőtt fokozatosan eltűntek a kisházak. Az újabban épülő házakat már (javarészt) téglából építették.

A faluból sorra eltűntek a gémeskutak, helyettük kézi pompával (a század második felében sok helyütt motoros szivattyúval) működő kutakat fúrtak/építettek. Elkészült a községi vízvezeték-hálózat is.

Az építkezésben is, a község lakóházainak átalakításában is jelentős időszak volt az ötvenes évek másfél évtizednyi időszaka, amelyet „eperkor-szak” néven tartanak számon a község történetében. A földieper nagy mértékben való termesztése kapcsán ugyanis jelentősen megnőtt jövedelem ösztönözte a lakosokat a régi házak átalakítására, sok új házat építésére. Az átalakított²⁰⁰ és az újonnan épült házakat már a polgárosodás jegyében alakították / építették, megjelentek a fürdőszobák, a villanymotor hajtotta szivattyúk, a régi ablakokat nagyobbakra, korszerűbbekre cserélték.

A Zenésztelepen lakó (öslakos) cigány családok házai még a 20. század második felében is többnyire kunyhók, összetákolts házak / épületek voltak. A népes családok is vályogból épített (legfeljebb) egy lakószoba + konyhás + verandás házakban laktak. A negyedben az utóbbi két-három évtizedben épültek nagyobb házak²⁰¹, még emeletes házak építésébe is belekezdtek²⁰².

A Zenésztelep utcáin van villany, nagyon sok lakásban azonban nincs villanyóra²⁰³, a telepen nincs községi vízvezeték.

²⁰⁰ Ma már nagyon kevés régi típusú sváb ház található Erdődön.

²⁰¹ Külföldön munkát vállalt, jobb módúvá fejlődők.

²⁰² Városban, gyárban dolgozók, banki kölcsönből. (Munkahelyüket, ill. a kölcsön törlesztését is abbahagyták!)

²⁰³ Ezek a villanyórával rendelkezőktől vezetik lakásukba az áramot és (megegyezés szerint) bért fizetnek a fogyasztásért a villanyórával rendelkezőnek.

Új építésű, modern lakóépület

A Zenésztelep egyik utcája

A Waldraf-féle kápolna

1913-ban építette Waldraf Juliánna egy kis kápolnát²⁰⁴ építtetett házas ingatlanja utca frontján A kápolnában három bádogra festett képet helyezett el, mellé pedig egy utcai keresztet állíttatott, fenntartására pedig alapítványt létesített. A kápolnát a 20. század közepén lebontották.

Templomok, imaházak

Az ortodox templom

Az 1920-as években épült két tornyú templomot²⁰⁵ az akkor Erdődre telepedett román görög katolikus családok építtették. A görög katolikus egyház 1948-ban történt betiltásakor, illetőleg állami rendelettel az ortodox egyházba való beolvasztásakor a templom az ortodox egyház használatába került. A görög katolikusok az egyháznak 1990-ben történt újra elismerése után visszakövetelték a templomot, ebből eredően Erdődön az ortodoxok és a görög katolikusok (és lelkészeik) között éles ellentétek alakultak ki, heves összetűzésekre is sor került. Az egyháznak hivatalosan is visszaítélt templomot mégsem adták át, így ma is az ortodox egyházközség használja²⁰⁶.

Az új román görög katolikus templom

A ortodoxok – görög katolikusok 1990 után fellángolt ellentétét a román görög katolikus közösség²⁰⁷ új templom építésével oldotta meg. A két tornyú új templomot²⁰⁸ 2007-ben igen rövid idő alatt építették fel.

²⁰⁴ Méretei: hossza 2,90 m, szélessége 2,40 m, magassága 2,50 m.

²⁰⁵ A templomot Szűz Mária mennybevitelen (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelték fel.

²⁰⁶ Az ortodoxok lélekszáma 813.

²⁰⁷ A görög katolikusok lélekszáma 824 + a 18 Erdődhegyen lakó görög katolikus.

²⁰⁸ Ezt is Szűz Mária mennybevitelen (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelték fel.

Az ortodox templom

A román görög katolikus templom

A református templom

A baptista imaház

A református templom

A református gyülekezet egy torony nélküli imaházban tartotta az istentiszteletet. Az épület mellé, az épülethez kapcsoltan 2003-ban tornyot építettek és hagyományos alakú templommá alakították át.

Baptista imaház

A közel háromszáz lélekszámú gyülekezet imaházát 2007-ben építette.

Pünkösdista imaház

Az utóbbi évtizedben a gyülekezet lélekszáma jelentősen gyarapodott, részére 2007-ben imaházat építettek.

A pünkösdista imaház

A cigány lakosság közt az utóbbi évtizedben terjedő (magyar nyelvű) pünkösdisták gyülekezete²⁰⁹ a régi vasútállomás melletti, egykor raktárhelységeül szolgáló épületet – „Dávid sátra” néven²¹⁰ – gyülekezeti összejövetelek céljára használja.

A temetők

A régi református temető betelt, pótlására a római katolikus temetőből is kapott egy temető részt²¹¹. A református temető mellett található az ún. „hősök temetője”, ide temették a háborúban (a környéken) elesett katonákat. A katolikus és a református temető szomszédságában a szőlő felé vezető úton létesített görög katolikus, majd ortodox temetőt ma mindkét felekezet közösen használja. Az út ezt követő részén létesítették a neoprotestáns felekezetek (baptisták, pünkösdisták) temetőjét.

Középületek, ipari, kereskedelmi létesítmények

Malom

A település egyetlen malma egykor a római katolikus egyházközség (plébánia) tulajdonát képezte, 1948-ban államosították, azóta állami tulajdonú.

Polgármesteri hivatal

A várossá alakult helység közigazgatási székhelye, **polgármesteri hivatala** a város központjában a Mihai Viteazul és a Kis-Erdőd utca között (kertek átvágásával létesített) kis utcában helyezkedik el. Az utca (egyelőre) az Új utca (str. Nouă) nevet viseli. A korábban árvaházként működő egyemeletes épületet átalakították a közigazgatási igényeknek megfelelő

²⁰⁹ A közösség „hívók” (tájszólásban: „húvók”) néven említik őket.

²¹⁰ Kb kétszáz férőhelyes.

²¹¹ Amma Zoltán plébánostól.

A malom épülete

A felújított polgármesteri hivatal

Az Ardușana bútorgyár

épületté, a régi épülethez kapcsolódóan tanácstermet építettek, illetőleg a szomszédságában vendégházat²¹².

Erdőd legnagyobb ipari üzeme az **Ardușana székgyár**, népies nevén a **Sugár**²¹³. Az 1950-es években a helység központjában létesített üzem régen csak székek gyártásával foglalkozott, három váltásban hatszáz munkást foglalkoztatott.

A (mindennapok nyelvhasználatában) ma is székgyárnak említett fafeldolgozó üzemet a piac alakulása termelése csökkentésére és profilja módosítására készítette, bővítette azt, és ma mindenféle bútort gyárt, kétszáz munkása egy váltásban dolgozik.

²¹² 16 személy elszállásolására alkalmas.

²¹³ A székgyár jellege: kisipari szövetkezet, románul: 'cooperativa meșteșugărească'. A népetimológia ebből alkotta a „Sugár” nevet.

Az 1948 – 1989 közötti időszakban, az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelészövetkezetek idején működött Gép- és Traktorállomás megszűnte után az intézmény épületében, illetőleg helyén két ipari üzem létesült a **Tehnoveld** és a **Roteca**. Ebben erdészeti gépekhez szükséges felszereléseket (markolófejeket) gyártanak. Az üzemekhez tartozó két hektár területen vasesztergályos, géplakatos és autójavító műhelyeket is létesítettek és működtetnek.

A várdomb oldalában, a várhoz közel épült az 1990-es évek elején működési engedélyt szerzett **Lábbeligyár**²¹⁴.

Új (külterületen létesített) üzem a most kiépülő új lakónegyedhez közel épülő **Zida** téglagyár²¹⁵. Ugyancsak külterületen, a Szakaszi úton található a **Schwab** társulás raktárépületei is.

Új intézmény fő utca jobb oldalán létesített (olasz tulajdonú) **Csőtésztagyár**.

Az egykori termelészövetkezet épületét (és területeinek egy részét) koncesszióba vette a **Schwab**, a Német Demokrata Fórum kezdeményezésére létrejött **társulás**, amely EU-s pályázatok megnyerésével nagyon korszerű gépparkot²¹⁶ létesített, 60 hektár területen nemes szőlőt termeszt.

A falu külső képéhez tartozik az utcák nagy részének az utóbbi években történt aszfaltozása. Részleges szennyvíz-levezetési rendszert is kiépítettek.

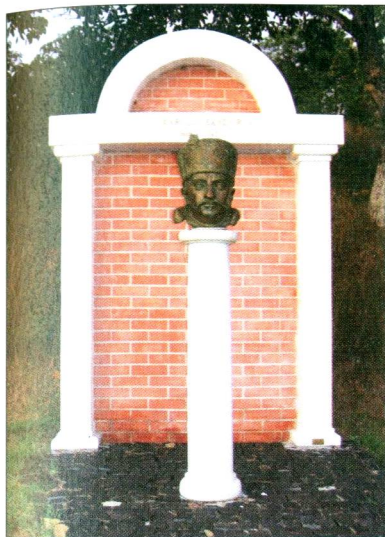
Emléktáblák, szobrok

A Szatmárnémeti irányából Erdődre érkező az első emléktáblával a vár még fennálló bástyatornyánál találkozhat. A bástyatorony falában egykor

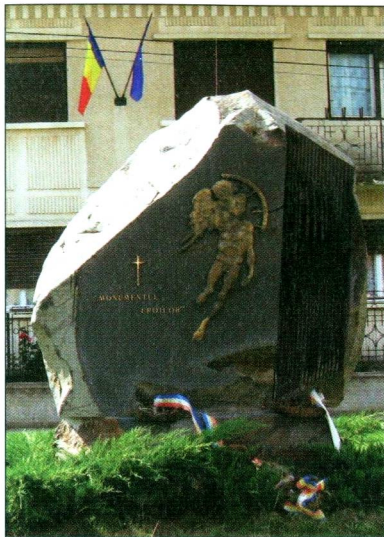
²¹⁴ Szatmárnémetiben működő cipőgyár részlegeit telepítik ide; még nem működik.

²¹⁵ Az épület üresen áll, a gyár egyelőre nem működik.

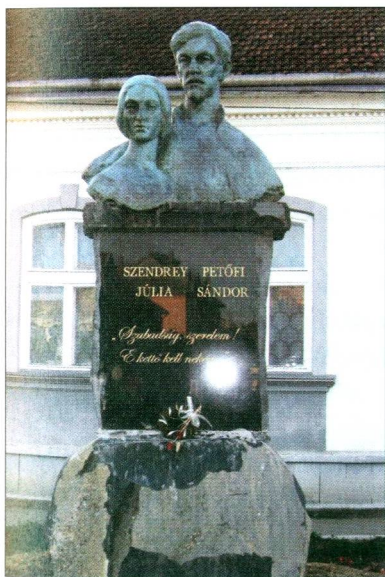
²¹⁶ A legkorszerűbb traktorokkal, aratógépekkel rovarirtó és permetező gépekkel dolgoznak.

Gróf Károlyi Sándor fejszobra

Hősök emlékműve

Szendrey Júlia és Petőfi Sándor

Mircea Augustin mellszobra

fekete márványtábla őrizte a tulajdonos **Károlyi grófok családfáját**. Ezt 1980-ban levették, helyére kicsi, egyszerű fehér márványtáblát helyeztek, amely **Petőfi Sándor** Erdődön alkotott **verseire** utal.

A várdomb alján, a Mihai Viteazul utca elején, a város központja felé baloldalt oszlopszerű talapzaton áll Radu Ciobanu alkotása, a svábokat telepítő **gróf Károlyi Sándor** fejszobra²¹⁷. A szobor háttere nemesen egyszerű kompozíció, a téglával kitöltött ív az építkező Károlyi Sándorra utal. Alkotója a sváboknak „hazát és megélhetést biztosító” telepítő szobrát Ovidiu Duma polgármester felkérésére 2008-ban készítette.

Az utca jobb oldalán, a térré szélesedő központban áll a **Hősök emlékműve**, amelyet 1993-ban állítottak a két világháború áldozatainak²¹⁸ emlékére.

Erdőd központjában, a református templom előterében áll **Petőfi Sándor és Szendrey Júlia** szoborkompozíciója, Sánta Csaba szobrászművész alkotása. A parkosított tér központjában, a tavacska szomszédságában elhelyezett, 2009. március 15-én leleplezett szoborkompozíció elkészítését, felállítását a két költő emlékét ápoló Erdődi Petőfi Kör kezdeményezte.

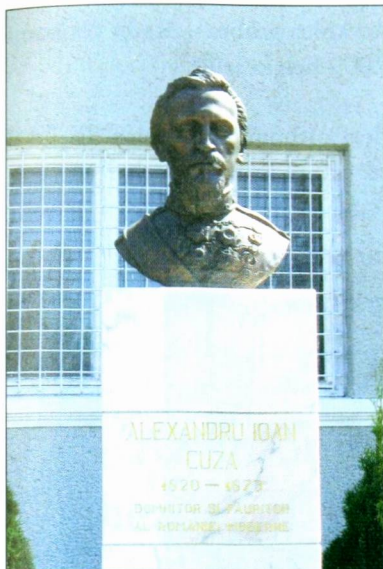
A mai bútorgyár helyén egykor állott ház falán állott (azóta eltűnt) emléktábla **Bartók Lajos** költőnek és publicistának állított emléket. Készítője Somló Sári szobrász²¹⁹. A táblán ez állott:

*Bartók Lajos
Erdőd 1851 – Bp. 1902.*

²¹⁷ Károlyi Sándor arca megformálásához az alkotó nagy valószínűséggel a kaplonyi kriptá koporsóján látható portrét használta fel.

²¹⁸ Az első világháború halottainak adatait (a teljesség igénye nélkül) közli FLESCH 1981: 86-88, esetenként említve haláluk helyét is. A második világháború halottait két külön csoportban közli: kik haltak meg a német hadsereg katonájaként, kik magyar katonaként (FLESCH 1981: 93-94).

²¹⁹ Arad, 1886 – Bp. 1970.

Alexandru Ioan Cuza

Bakócz Tamás mellszobra

Tovább menve az Ardudeana bútorgyár felé ugyanazon az oldalon áll Erdőd község volt jegyzője, **Mircea Augustin** (1878 – 1954) 2008-ban felállított szobra, Radu Ciobanu alkotása. [Felállítását a helyi görög katolikus lelkész javasolta.]

A Ștefan cel Mare utca bal oldalán, a Rendőrség épülete előtt áll az 1859-ben Moldovában és Havasalföldön is fejedelemmé választott **Alexandru Ioan Cuza** (Galați, 1820, március 20. – Heidelberg, 1873, május 15.) szobra, Radu Ciobanu alkotása.

A római katolikus plébániatemplom kertjében, jól kiválasztott helyszínen áll Erdőd szülöttének, **Bakócz Tamás** (1442 – 1521) bíboros, esztergomi érsek mellszobra, Gergely Zoltán szobrászművész alkotása. A reneszánsz emberének, kora legnagyobb hatalmú főúrának valóságghű szobrát Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek avatta fel 2009. június 21-én.

Mihai Eminescu (1850 – 1889) román költő szobra – Radu Ciobanu alkotása – a Mihai Eminescu utcán áll, 2009-ben készült.

A Német Demokrata Fórum művelődési otthonának a falán áll Josef Baber (1910-1993) karnagy, zeneszerző (2009 nyarán elhelyezett) emléktáblája²²⁰.

Josef Baber emléktábla

²²⁰ Szövege: Josef Baber (1910 – 1993), Sohn der Stadt Erdeed, Musiklehrer, Chorleiter, Organist, Komponist von kirchlicher und weltlicher Musik, so des „Sathmarer Heimatlied“, Arrangeur volkstümlicher Instrumentalmusik und klassischer Werke, Josef Baber hat sich um die Kultur der Sathmarer Schwaben verdient gemacht. Ardud – Erdeed, 20. Aug. 2009.

III.

Az erdődiek foglalkozása:
mezőgazdaság, állattenyésztés,
ipar, kereskedelem

A földművelés és az állattenyésztés

A 9 -11. században is, illetőleg később, az erdőispánság korszakában is elsősorban a hatalmas erdőségek biztosították az itt élők megélhetését. A vadászat ételként is nyújtott, az elejtett vadak bőrének feldolgozása fejlesztette a kézműipart, (csere)kereskedelmet mozdíthatott elő. A kis településeken élők táplálkozását szolgálta kisebb mértékű földművelésük és háziállatok (szarvasmarha, sertés) tartása is. Ezt természetesen befolyásolta a talaj (gyenge) minősége is, a Sós patak gyakori kiöntése is.

Az erdődi uradalom (királyi ispánság) kialakulása és léte idején, illetőleg a vidék nagybirtokos(ok), kisbirtokos nemesek általi birtoklása idején, gyakorlatilag az egész középkorban, egészen az 1848-as jobbágyszabadításig, Erdőd fejlődésére s a községben lakók egész életére rányomta a bélyegét a nemesi birtokok gazdasági rendje, a 18. századtól lényegében a hatalmas Károlyi uradalom.

Erdőd s a szomszédos falvak jobbágy lakosai a nemesi uradalmak földjeit művelték, mellette haszonélvezetre bizonyos különböző nagyságú földeket is béreltek. A jobbágyságot a 17 – 18. században királyi dézsma fizetésére is kötelezték. Szatmár városa tartott Erdődön²²¹ hat ökröt, s a jobbágyság ezekkel jártak szántani Szatmárra, ugarolni és keverni a vetés alá a császár számára.

A község lakossága tehát lényegében földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott.

²²¹ A város tulajdonában levő erdő részen. (ÁL. Fond 18. Leltári szám: 179., 55. l.)

A sváb telepítéskor érkezett telepesek szerződést kötöttek Gróf Károlyi Sándorral, a szerződés meghatározta kötelezettségeiket. A jövevények mindenekelőtt kötelesek voltak hűséget fogadni (a maguk és gyermekeik nevében) a földesúrnak, a kapott egész telek után évi 12, a féltelek után évi 6 rajnai forintot fizettek, minden terményük után tizedet kellett adniuk, hasonlóképp a gróf makkos erdeibe hajtott sertéseikért is – ezt pénzben is fizethették –, ezen kívül úrbéri szolgálatot kellett teljesíteniük, az egész telkes gazdák évenként 8, a féltelkes gazdák 4 napon át, ha volt szekerük, szekérrel, különben napszámos munkával²²².

Az úrbéri szolgálat mértéke, a földesúrtól bérelt földek évi bére, illetőleg a királynak fizetendő dézsma a későbbiekben (valószínűleg többször is), de még a 19. században is módosult. 1772-ben az egész telken lakókat évi 15 nap szolgálatra²²³ kötelezték, a fél telken lakóknak kötelezettségüket napszámban kellett teljesíteniük²²⁴. Ezen kívül az uraságnak tartoztak: karácsonyra egy tyúkkal, 12 tojással, egy meszely vajjal, de valamennyit meghatározott összegű pénzben meg lehetett váltani. Az uraság számára egy öl fát is fel kellett vágniuk. Ezen kívül még 2 munkanappal tartoztak a király számára adandó dézsmába²²⁵. Az urbáriális kötelezettségek alól felmentették azokat, akik az adott esztendőben új házat építettek. 1785-ben az összeírás szerint a 162 lakos közül ezért nem kellett fizetnie hét lakosnak²²⁶. Az új házat építőket a Károlyi uradalom faanyaggal – gerendával, szarufával, padlásdeszkával és tűzfával – segítette²²⁷.

²²² Az első egyességet már a telepeseket toborzó ügynök közvetítésével kötötték, a szerződéseket aztán az uradalom jószágigazgatójával kötötték meg. Később az úrbéri szolgálat tekintetében ezt időről időre módosították. – Vö.: VONHÁZ 1999: 76–9.

²²³ Ez szántást, fuvaros szolgálatot (fahordást) és/vagy más napszámos munkát is jelentett.

²²⁴ A szolgáltatásba / napszámba számolták el a „farkas üldözés”-t, ez valószínűleg vadászaton a hajtásban való részvételt jelentette. (ÁL. Fond 18. Leltári szám: 179/ 15.)

²²⁵ A szolgálatot marhával és/vagy gyalog lehetett teljesíteni, illetőleg meg lehetett váltani. (ÁL. Fond 18, nr. 179/16.)

²²⁶ *Conscriptio oppidi Erdöd.* (1785. I.1.) (ÁL. Fond 18. Nr. 179/16.)

²²⁷ Egy-egy ház építésére 16 - 20 gerendát, 32 - 40 szarufát, 100 padlásdeszkát, 9 – 18 szulápfát adtak. Az okiratokból nem derül ki, hogy ez ingyenes adomány volt-e, avagy fizetni is kellett érte. (ÁL. Fond 18. 179/ 57.)

Erdőd mezőváros urbáriális tabellája szerint a mezővárosban 1809-ben 191 az uraságnak adózó (házzal rendelkező) lakos volt és 9 zsellér ház.

A táblázat rovataiból pontosan megállapítható, hogy a lakosok mit bírnak, milyen a „sessio” minősége, belső - külső mivolta, (rovatai: hány hold föld, szántóföld, rét, vágómarha) mennyi marhas robotra kötelezett, milyen adózásokra kötelezett (rovatai: esztendőbeli árenda; tűzre való fa [favágás]; fonyás [fonás], kifőzött vaj; kappany [kappan], csirke; tojás²²⁸.

Erdőd lakosai a Károlyi uradalom, illetőleg az uradalmi intézők ellen a 18. század utolsó évtizedeiben a megyei hatóságokhoz (valószínűleg ismételten) panaszt nyújtottak be. Tanúsítja ezt Szuhányi László megyei szolgabíró 1785. április 25-én lefolytatott vizsgálata. Ennek során két Erdődön élő, valamint hat, a szomszédos helységekből lakó, de az erdői viszonyokról tudomással bíró kihallgatott tanúknak eskü alatt kellett válaszolnia a svábok letelepítése utáni állapotokra vonatkozóan feltett 16 kérdésre²²⁹. A tanúk vallomása szerint a Károlyi grófok a telepesek számára szántót és legelőt, jószágaik számára legelőt és éjjeli legelőt biztosítottak. Az uradalom számára végzett szekeres (forspontozás, szántás, fahordás) és kézi munkájukat a gazdák (általában) együtt végzik. A munka nem erejük feletti, a munkák végzése során elegendő pihenő időt kapnak mind a maguk, mind az állataik számára.

Az Erdőd környéki földek nem tartoztak a jó minőségű földek közé. A szántóföldek soványak, aljas földek voltak, a hegyről lefolyó vizek a mezőgazdasági területeken nagyon sok kárt okoztak²³⁰. A sváb telepesek ezt a gyengébb minőségű talajt elegendő trágyázás mellett jól művelhető földé alakították.

²²⁸ Vö.: Erdőd város urbáriális tabellája. In: ÁL. Fond 18. 179. sz.

²²⁹ A tanúk többsége 60-80 év közötti életkorú volt, egyetlen 42 éves Gabriel Borsa, aki „egynehány évig gróf Károlyi hajdúja, egynehány esztendeig vajdája, azután csapláros volt”. (ÁL Fond 18. nr. 179/66.)

²³⁰ Vö.: Examen ad novem puncta oppidi Erdőd. ÁL Fond 18. nr. 179.

A minőségi mezőgazdasági munka feltétele volt, hogy a telepések minél több igavonó állatra tegyenek szert. Hogy igavonó állatok vásárlását szorgalmazza, az uradalom jószágigazgatója szénaszerzés céljára réteket bocsátott rendelkezésükre²³¹.

A 18. században a Károlyi uradalomban a kalászosok közül főként őszi búzát és árpat vetettek /termeltek, kevesebb tavaszi búzát ezen kívül tengetit. Ez természetesen kihatott a jobbágyságra, a sváb telepések által maguknak megművelt bérleményekre is. A jobbágyság a föld megművelésében az uradalomban látottak utánzására és az ott látott növények termesztésére törekedtek. Az uradalomban 1770 táján bevezették a kétfordulós rendszert, váltógazdaságban termelték a herét és a kukoricát. A módszer utánzására törekedtek a telepések is, bevezették földjeiken a kukorica (és/vagy más tavaszi vetésre esedékes gabonaféle) váltakozóan történő vetését földjük 1/6 – 1/7-ed részében.

Az uradalomban – tekintettel a számottevő állattartásra – nem hanyagolták el a répa és a repce termesztését sem. Számottevő volt a napraforgó és a dohányültetvény nagysága is. A konyhakerti növények közül az uradalom földjein lencsét, borsót és káposztát termeltek²³².

A burgonya termesztését 1767 táján/után vezették be a Károlyi uradalomban. Ekkortól szorgalmazták termesztését a jobbágyság bérleményein is. Erről Mária Terézia is rendelkezett.

A svábok telepítése előtt az Erdődön élő magyar jobbágyság számára, később természetesen a sváb telepések számára is fontos volt a konyhakerti növények (zöldségek) és a mák termesztése, valamint a kender termesztése. Ezeket fel is dolgozták. Ezt tanúsítják a 17. században (a telepítések előtt már ismert Borsóföld, Borsó helynév, a gazdasági udvarhoz, a

²³¹ Vö.: VONHÁZ 1999: 112.

²³² Károlyi Sándor 1723-ban a rossz termésre panaszkodik és a káposztát és a dohányt pusztító hernyókra (KOVÁCS 1994: 480).

csűrhez közeli kiskert létét tanúsító Csűröskert, valamint a faluhoz közel elterülő Kenderkert, Kenderföld-dűlő helynevek.

A nagy kiterjedésű uradalom kizárólag a saját használatára törzsgulyát tartott, és ménest. A 19. század elejétől Erdődön is nevelt, nagyterű, széles és erős csontozatú, szép gallyas szarvú tenyész- és igavonó marhákból álló törzsgulyát Gróf Károlyi Lajos alapította²³³. A saját tenyésztésű hámos lovak törzsanyagát pedig Gróf Károlyi György szerezte meg az uradalom számára. A hámos lovak nyugati félvérek és arab lovak, az ún. nonius keresztezéséből származtak.

Az erdődi uradalmi állattenyésztésben nagyon jelentős volt a juhtenyésztés. Nagy mennyiségben és különös gonddal nevelték a merinói juhokat. Kényes volta miatt sem a kisebb nemesi gazdaságok, sem a jobbágyok ezt a fajtát nem tenyésztették, ők inkább hosszú szőrű, több gyapjút adó racka juhokat tenyésztettek.

Számottevően nagy volt a Károlyi uradalomban nevelt sertésállomány is. Az uradalom hatalmas erdőségei lehetővé tették a csűrhe-legeltetést. Az uradalom gazdasági helyzetét 1717 őszén számba vevő Károlyi Sándor becslése szerint az erdődi (ámbár még egész termésben nem levő) bükkösében három ezernél több sertése legel²³⁴. Ez készíteti arra, hogy az erdődi makkos gondozását a következő években is szorgalmazza²³⁵.

A falu egykori magyar lakosai, illetőleg a telepítés után a sváb gazdák saját gazdaságukban magától értetődően szarvasmarhát, lovat és sertést is tartottak. A faluban élő jobbágyok, illetőleg később a sváb gazdák is általában a mangalica disznót kedvelték, tartották²³⁶. Teheneik legeltetésére közös legelőterületet kaptak, hasonlóképp fiatal lovaik, valamint a sertéskonda legeltetésére is. Erről tanúskodnak a Disznó-akol és a Lókert helynevek.

²³³ BOROVSZKI 1907: 308.

²³⁴ Vö.: A feleségéhez 1717. október 24-én Nagykárolyból írott levele (KOVÁCS 1994: 229-231).

²³⁵ Vö.: KOVÁCS 1994: 489.

²³⁶ BOROVSZKI 1907: 307.

A 19. században nagyon komoly sertésvész pusztított az egész országban, nem kímélte a Károlyi uradalmat sem. A jelentős pusztulás következtében nagyon leapadt az uradalom sertéstenyésztése, a vész természetesen megtizedelte a jobbágygazdaságokat is.

Az erdői gazdaságokban minden időszakban tartottak baromfit. Sok gazda néhány méhcsaládot is tartott. A Károlyi uradalom erdeiben, (Erdődön is), jelentős mértékű méhészkedés folyt. Tanúsága ennek a „magnak hagyott kasok” száma²³⁷.

Erdőd déli fekvésű napos dombjait – Kishegy, Középhegy, Nagyhegy, Balaskó, Budahegy, Fülöphegy – már évszázadokkal ezelőtt is alkalmassá tették szőlő termesztésére. A megtelepedett magyarságot térítő bencés szerzetesekről tudjuk, hogy mezőgazdálkodásra és szőlőművelésre is tanították az embereket. Következésképp valószínűsíthetjük, hogy a közeli bencés kolostor, Akusmonostura (Ákosmonostora) szerzetesei a környék lakóit erre is tanították.

Tény, hogy Erdődön virágzó szőlőművelés folyt a 16. században is (például a Bakócz-hegyen), a 18. századi Károlyi birtokon is²³⁸. A telepítő Károlyiak minden sváb telepes családnak szőlőterületet is juttattak. A sváb gazdák a szőlő termesztésében tőkés műveléssel a hazájukból ismert szőlőfajtákat termesztették, a bortermelésben pedig a magukkal hozott termelési technológiát alkalmazták.

A szőlő hozama nyilvánvalóan mindig nagyon időjárás függő, természeit emellett hirtelen súlyosan veszélyeztette az amerikai eredetű filoxéra megjelenése és pusztítása. A gazdák szőlőtermesztésébe jelentős fordulat azután következett, hogy a Károlyi uradalom a filoxérának ellenálló szőlő-

²³⁷ 1717-ben gróf Károlyi Sándor 110 kas méhet hagyat meg „magnak”. (Kovács 1994: 230).

²³⁸ Gróf Károlyi Sándor minden évben gondosan figyelt a szőlők kezelésére, a szőlőültetvényeket új ültetésekkel fiatalította. Gondja volt a birtokán termelt (majorság)bor, valamint a dézsmabor és a füstpénzben szedett bor (megfelelő hasznú) értékesítésére, de aszúbor készítésére is. (Kovács 1994: 323, 355).

fajtákat hozatott be és telepített a szőlőültetvényeibe. Ezt követően a gazdák is folyamatosan áttértek ezek termesztésére²³⁹. A legelterjedtebb nemes szőlőfajták Erdődön ezután a bakator, furmint, rizling, sasza lettek. A nagygazdák a különböző szőlőfajtákat fajtánként külön parcellákban termesztették. A kisbirtokosok, az egyszerű nép a szőlőfajtákat vegyesen ültette.

A szőlő termesztésében a 20. század második felében (a nagy gazdaságokban) jelent meg a szőlő kordonos művelési módja. A szőlőkben általában egy-egy gyümölcsfát is ültettek, kajsziarackot, őszibarackot, cseresznyét, ritkán birsalmát.

Erdődön ritka, de még ma is található és megterem a szelíd gesztenye²⁴⁰. A gesztenyét 1723-ban Károlyi Sándor honosította meg Erdődön. Az akkor telepített új szőlője alatt gesztenye erdőt is vetett, három ezer gesztenyét²⁴¹. (Nem tudjuk, mi lett az ültetés sorsa, mennyi csemete / fa lett belőle.)

A 19. század második felében és a 20. században (a mezőgazdaság kollektivizálásáig) az erdői sváb gazdák a növénytermesztésben a hagyományosan megszokott gabonaféléket (búza, zab, árpa) termelték, valamint kukoricát, napraforgót²⁴² és kendert, illetőleg burgonyát és (a háztáji kertekben) zöldséget.

A második világháborút követő évtizedekben jelentős kereseti forrásukká vált a földieper termesztése.

²³⁹ Korábban a bor mennyisége növelésére törekedtek, főként az igénytelenebb, ún. direkt-termő szőlőfajtákat termesztették.

²⁴⁰ Több fa is található a római katolikus plébánia udvarán.

²⁴¹ „Jó darab gesztenye erdőt is vetek be az új palánt szőlőm alatt, csak lesz három ezer fa, ha kikel s jó gazdája lesz. Pesta is vetette”. (KOVÁCS 1994: 506.)

²⁴² A sváb konyhában elsősorban zsírral főztek, olajat néhány tésztaféle (fánk, csöröge, strudli) készítésekor használtak, illetőleg böjti időben (olajoskáposzta készítésekor).

A mezőgazdasági munkák (szántás, vetés, szállítások) végzése céljából a földműves gazdák lovakat tartottak, (a fentebb jelzett évszázadban) általában kettőt – hármat, de volt a faluban hat lovat is tartó gazda. A legtöbb gazda rendszerint egy-egy csikót is nevelt. Az erdői gazdák a barnás színű lovakat kedvelték, ritkábban fekete színűt is tartottak.

Minden gazdaságban tartottak tehenet, a tehetősebb gazdák kettőt – hármat, akár többet is, ugyanis tejével a malacokat táplálták.

A faluban két fajta sertést neveltek, főleg mangalicát, melynek hízlalásakor 10 – 12 cm-es szalonnája lett, de neveltek (rózsaszínű) húsdisznót is.

Minden gazdaságban tartottak baromfit, elsősorban az ún. kendermagos és a hatalmas növésű ún. veres tyúkokat kedvelték. A tehenek fejése, a sertések etetése, a baromfik tenyésztése az asszonyok mindennapos munkája volt, s napirendjükhöz tartozott az ebéd és a vacsora készítése is.

A több földdel rendelkező gazdák a munkaigényes mezőgazdasági munkák elvégzésekor (szántás, kapálás, aratás) idénymunkásokat, napszamosokat, a több állatot tartók az állattartásra cselédeket alkalmaztak. Munkavállalási lehetőség volt ez az Erdődön élő szegényebb sváb földművesek és a cigány lakosok számára, de cselédnek szegődtek Erdődre a Bükk-hegységben lakó román legények, férfiak is.

A cselédeket mindig egy évre alkalmazták, az alkalmazás vagy a szolgácsolás napja minden évben szeptember 29-én, Szent Mihály napján történt. A dolgos cselédeket általában megtartották. A cselédnek vagy idénymunkákra dolgozni jövő román legények közül többen helybéli lányt vettek feleségül, s megtelepedtek a faluban.

A második világháborút követő földreform államosította a nagybirtokokat. Így jött létre a 300 hektáros szőlőt termesztő állami gazdaság és gyümölcsfa csemetés.

A község területén, az erdős részek *jellegzetes növényei voltak* a csertölgy, tölgy, kőrisfa, a Balaskón a rezgő nyárfa, a Kiserdő utcában a szilfa, nyírfa, a berekeny²⁴³, a kertekben a naspolya, a virágok közül pedig az írisz, nőszirom, harangvirág, nárcisz.

Az egykori kiterjedt erdőkből kevés maradt, területük számottevően kisebb lett. Erdődnek a 21. század elején négy erdeje van: a községi erdő (Géres felé), a cserhádi erdő (Szatmárhegy felé), a gyarmati erdő (Szatmár felé) és az ún. akác / akác erdő (a Csiribércen).

Erdőd (és környéke) állatvilágának érdekes színfoltja volt a Károlyi grófok kastélya mellett létesített vadaskert, melyben őzek éltek, a nép Dám-vadasnak hívta (a sváb telepesek átvették a magyar elnevezést, ők Dam-vadaskarten-nek mondták. A kastély szomszédságában, az egykori Kerti tóban (régén) *ritka állatok*, hattyúk éltek, mocsári teknőst találtak a szomszédságában (még a 20. század második felében is²⁴⁴).

Az epertermesztés (a Német Demokratikus Köztársaságba irányuló kivitel kapcsán) az 1960-ban kezdődött és másfél évtizedig volt a lakosság jelentős részének jól jövedelmező fő foglalkozása.

Az ipar és a kereskedelem

A középkori Erdőd lakosai között a földműveléssel foglalkozók mellett bizonyosan éltek valamilyen iparos mesterséget folytatók is. Voltak olyanok, akik a lakóhely, a házak építéséhez értettek, s az ehhez szükséges anyagokat (vályogtéglá, gerendák, stb) is készítették, alakították. A téglát készítőket Erdődön *téglavetőnek* hívták²⁴⁵. A középkori parasztházak vá-

²⁴³ berkenye

²⁴⁴ Elvitték (bemutatni) az iskolába biológia órára.

²⁴⁵ Mindig így említi őket jelentéseiben a Károlyi uradalom udvarbírója is.

lyogtéglából épültek, s csak később, a 20. században terjedt el az égetett téglá²⁴⁶.

Égetett téglát használtak azonban a 15. század végén épült templom és a várkastély építéséhez. A téglát e célra épített kemencékben égették. A falak építésekor a (kiegetett) téglákat oltott mésszel kötötték egymáshoz. A Károlyi vár építésével kapcsolatos dokumentumokból tudjuk, hogy a meszet számos mészegető kemencében égették, utána pedig a kőműves mesterek készítették el az építkezéshez szükséges oltott meszet.

A templom és a vár építésekor a munkálatokat nem helybeli kőműves mesterek irányították, hanem idegenből hozott, szakmájukban elismert mesterek. Természetesen a templom és a vár építésében egyaránt a mesterségben jártas helybeli kőművesekkel (és természetesen sok napszámossal) végeztették el a munkálatokat²⁴⁷.

A 18. századi várkastély építésére vonatkozó dokumentumok említik, hogy a kőművesek kemencéket építettek a fazekas mesterek számára, akik „virágnak való fazekokat és ún. apró edényeket, korsókat, lábasokat, „fazekokat” készítettek az épülő kastély számára, illetőleg ők készítették a kályhákat.²⁴⁸

A (valószínűleg a Nagykárolyba érkezett sváb telepeseikkel érkezett, a vár építésekor Erdődre idegenből hozott) német fazekas mester mellett viszont erdődi legények (is) tanulták a mesterséget, valószínűsíthető azonban, hogy Erdődön korábban is élt már magyar fazekas mester²⁴⁹.

²⁴⁶ Téglakészítéssel, tégláégetéssel cigány lakosok foglalkoztak. – A 2. világháborút követően a vár még meglevő maradványaiból nagyon sok téglát hordtak el építkezésekhez.

²⁴⁷ A források említik a templom boltozását építő mestert, nevét, ugyanakkor azt is, hogy a kisebb tereket a környékbeli (s Erdődön is élő) sváb mesterek (is) boltozták.

²⁴⁸ Az edények és a kályhacsempék égetéséhez bélteki és homoródi agyagot használtak.

²⁴⁹ Vö. az udvarbíró Károlyi Sándorhoz írt leveleivel. In: TERDÍK 2006-7: 255, 257.

A sváb telepítés után a gazdák családi házait a telepesek kalákában építették, az „önkéntes” munkásokat természetesen a szakismerettel rendelkező kőműves, illetőleg az ács munka technológiájában járatos falubeli (mester) irányította. Az ács és az asztalos munkában egyaránt járatosnak kellett lennie a malmot építő mesternek, akit *fűrész mester* néven említene.

A lovakat régen is megpatkolták, nyilvánvalóan egy-egy kovácsmester (esetleg több is) mindig élt a faluban. A két világháború közötti időben és a 2. világháború után a faluban három kovácsmester élt.

Régi mesterség volt Erdődön a kerékgyártó, aki ugyanakkor (valószínűleg) más fafeldolgozó tevékenységet is végzett. Bakócz Ferenc²⁵⁰ kerékgyártó jobbágy neve a 15. század első feléből ismert.

A szőlőtermesztés, a borászat elterjedtsége nyilván megkívánta hordók, kádák készítését, következésképp kádár mesterre is szükség volt.

A sváb telepítésről szóló okiratok tanúsága szerint a Károlyi grófok nemcsak földművesek, hanem iparosok telepítését is szorgalmazták. Erdődön mindjárt az első telepes csoportban voltak takácsok, ácsok, volt pék, és volt kádár mester is. A következő csoportokban is érkeztek iparosok (mészárosok, szabók, vargák, kőműves, borbély, kádár), de ezeknek az Erdődön való megtelepedése nem kellően bizonyítható, a hivatkozások ellentmondásosak²⁵¹. A sváb telepesek között zenész (fuvolás) is volt. Az 1738-ban érkezettek összeírása üvegest és egy sebészt is említ.

A 18 – 19. századi Erdődön alig volt olyan ház, amelyikben szövőszék nem lett volna. Ezeket a fa feldolgozásával foglalkozó mesterek készítették, de olyan földműves gazdák is éltek a faluban, akik maguk készítették el a kenderfeldolgozáshoz szükséges eszközöket, beleértve a szövőszéket is²⁵².

²⁵⁰ Bakócz Tamás esztergomi érsek édesapja.

²⁵¹ Vö.: VONHÁZ 1931/1997: 83, 215.

²⁵² A 80 éves Schuplerné Góznér Irén elmondta, hogy az ő családjukban használt esztovátát földműves édesapja készítette.

Mind a 19., mind a 20. században több asztalos, illetőleg asztalosműhely is működött a községben, bútorokat is készítettek, különféle asztalos és ács munkát is végeztek.

Az idősök szájhagyománya megőrizte annak az emlékét, hogy régen a faluban ablaküveggel a hátán megjelent egy-egy „drótos-tót” is, aki az üvegezés mellett megrepedt öntöttvas- edényeket is összedrótzott. Az épületek ablakainak, ajtóinak üvegezését egyébként a faluban az asztalosok végezték.

A faluban időszakosan megjelenő iparos volt a (vándor)köszörűs, aki talicskához hasonló szerkezetét²⁵³ faluról – falura tolta.

Malom régen is volt Erdődön, következésképp a faluban molnárok is éltek. A 16. században működő egyik malom a vár közelében, a vár alatti térségben működött, ezt és tartozékait említik 1721-ben, amikor Károlyi Sándor utasítására számba vették a vár környékén helyreállítható dolgokat.

Az Erdődre érkező német (sváb, frank) telepesek szinte minden csoportjában voltak különböző foglalkozású mesterek is, mellettük azonban a Károlyi birtok falvaiban letelepedett némettség belső migrációja folytán (házasság, áttelepülés (olykor ház / lakás cseréjével is) később más falvakból egy-egy újabb mester is érkezett. A nyilvántartások hiánya, másrészt éppen a migráció jelensége miatt nem vehető pontosan számba, hogy mikor és milyen mesterek éltek a faluban, azonban a különböző években készült jegyzékekből, utalásaikból valamelyes képet mégis alkothatunk a faluban iparos tevékenységet folytatókról.

Mindjárt az első években települtek között volt (malmot építő) fűrész mester, fazekas mester, a harmincas évek második felében érkezettek között (1736-ban) ács, serfőző, vadász 2, karton nyomtató, szabó, (1737-ben) téglavető 1, kerékgyártó 1, famegmunkáló 1, takács 1, fazekas 1,

²⁵³ A durvább és finomabb köszörűk egy tengelyen helyezkedtek el, amelynek kis kereke egy szíjjal kapcsolódott a szerkezet oldalán található, (köszörüléskor) lábbal hajtott nagyobb kerékhez.

ólomöntő 1, falrakó (kőműves) 2, kapás 1, volt köztük lantos/citerás 1, kereskedő, 1.- asztalos, szabó, (1738-ban) falbontó 4, varga 3, üveges 1, kosárfonó 1, takács 1, molnár 1, vasmunkás, (1743-ban) hintócsináló, selyemcsináló (asszony) 1, sör és pálinkafőző²⁵⁴, molnár 2, varga/cipész 2, takács/szövő 3, kőműves 1, mészáros 4, kosárfonó 2, asztalos/ács 2, kapás (napszámos) 2²⁵⁵.

A frankok között volt: kovács, téglavető, varga, szappanfőző, mészáros, kőműves, kerékgyártó (bognár)²⁵⁶.

A sörgyártás, a sör árusítása, az uradalom szőlőiben megtermelt bor eladása a 18. század második felében Erdődön a földbirtokos joga volt, a Károlyi uradalomban 1770-ben végzett összeírás szerint a sörház és a korcsmákat az uradalom üzemeltette, működtette²⁵⁷.

A 19-20. század fordulóján (már 1907-ben) a községben gőzhengermalom működött, a Károlyiak tulajdonában volt. (Ez ma már nincs meg.)

A hetivásárt Erdődön a 18- 19. században mindig csütörtökön tartották.

A 19. század első felében Erdődön megtelepedő zsidó családok bérlők / boltosok (két minőségük nem vált el mereven) voltak, illetőleg volt köztük ún. kupec (kereskedő), aki felvásárolta és tovább vitte a parasztok által felnevelt, hizlalt jószágot. A 20. században a kereskedelem különböző ágait (termény, bor, állatbőr) a községben megtelepedett zsidó kereskedők lendítették fel²⁵⁸, de volt köztük iparos is, így cipő- és felsőrészkészítő²⁵⁹.

²⁵⁴ Korabeli megnevezése: „ser – pályinka csináló”.

²⁵⁵ Vö.: VONHÁZ 1931: 257, 329, 395.

²⁵⁶ Vö.: VONHÁZ 1931: 332.

²⁵⁷ VONHÁZ 1997: 149. (Idézi: Károlyi levéltár. Acta Svevorum, Lad. S-cs.)

²⁵⁸ A források nevekre is utalnak: Fléger jószágkereskedő, Markovics borkereskedő, Purjetz (külföldre szállító) borkereskedő. Erdődhegyen működött Wallenstein Bela pálinkafőzője.

²⁵⁹ A két világháború között az Erdődön született Grünfeld Mór.

A szájhagyomány sokáig megőrizte az erdői bortermelés tekintélyének emlékét, azt, hogy az erdői bort szekérsor szállította az osztrák (bécsi) piacra. (Valószerűsíthetjük, hogy ezt is a zsidó borkereskedők szervezték meg.)

A zsidó kereskedők tevékenysége egyébként olyan tekintetben is hatott a falu gazdasági átalakulására, hogy új ruhákat, gyári anyagokat terjesztettek.

A faluban az első világháborút követően a második világháború végéig működött az Erdődön született Istók András vegyeskereskedése is.

A 20. századi Erdőd gazdasági – kereskedelmi életéhez tartozott az, hogy a gazdák termelő és értékesítő munkájának összehangolására **Gazdakör** és **Hitelszövetkezet** működött, illetőleg az **Állatbiztosító Szövetkezet** segítette a ló- és szarvasmarha tenyésztéssel foglalkozókat. (Működtetésükben valószínűleg jelentős szerepe volt a zsidó kereskedőknek, üzletembereknek.)

A **Gazdakör** szerepét a mai Erdődön az **Állattartók Köre**²⁶⁰ vette át. Ez a egyesület gondozza és üzemelteti a legelőket, gazdálkodik a jövedelmükkel. A **Hitelszövetkezet** szerepét a várossá alakult Erdődön a **Népbank**²⁶¹ alakult.

Cigány családok már a 18. században is élhettek Erdődön, feltehetően több család is a Károlyi kastély építésekor a téglák készítésekor alkalmazott vályogvetők között. A vályogvető, cigánytégla készítés mindvégig több család foglalkozása volt a 20. század folyamán is²⁶².

A 19. század második felében, a 20. században a vályogvetők mellett az erdői cigányok a zenész családok nemzedékei révén váltak ismertté,

²⁶⁰ Hivatalos román nevén: Asociația Crescătorilor de Animale.

²⁶¹ Hivatalos román neve: Banca Poporului.

²⁶² Ma már mindössze három népes család mestersége.

lakodalmak, mulatságok keresett muzsikásaivá. Ez a réteg vált a mai lakónegyed névadójává.

Erdőd cigány lakosai közt a népi mesterségek közül régen nagyon elterjedt volt a kosárfonás, a 20. században sok volt a bádogos mester. A jelenben az erdődi cigány közösségben mindkét foglalkozás, mesterség teljesen eltűnőben van²⁶³

Az etnikumhoz kapcsolódó sajátos tevékenység volt a fuvarozás, ehhez kapcsolódóan a lótartás. Több család élt fuvarozásból, számuk kétfőre csökkent.

A telepen régen élők rétegében ma sok a kőműves és ács munkát vállaló, ebből megélő. Az újabb betelepülők (szakképzetlenek) napszámos munkát vállalnak.

²⁶³ Egy kosárfonó és egy bádogos család van.

IV.

Néphagyományok, népszokások

Hitélet, egyházi intézmények, egyesületek

A középkori faluban

A magyarság Kárpát-medencei megjelenése előtt e térségben élők vallásáról nincsenek ismereteink. Csak feltételezhetjük, hogy a szláv etnikumúak körében a (keleti szertartású) kereszténység már nem volt ismeretlen.

Tudjuk viszont, hogy István király egyházszervezésekor ez a térség az Erdélyben alapított római katolikus püspökség²⁶⁴ hatáskörébe tartozó, annak északi szélén fekvő terület volt.

Erdőd plébániájának mindenképpen a magyar egyházszervezés egészen korai korszakában kellett keletkeznie, ugyanis az első rá vonatkozó adat 1215-ből való, amikor főesperességgént említik²⁶⁵.

Ez az adat már önmagában is azt tanúsítja, hogy Erdőd közelebbi – távolabbi szomszédságában más plébániák léte már korábban, még a 11. században is valószerűsíthető. Ezt tanúsítja (a közeli) Ákoson épített Benedek-rendi kolostor²⁶⁶ és ennek ma is fennálló román stílusú (múemlék) temploma²⁶⁷.

²⁶⁴ Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség megalapításakor missziós jellegű, a püspökség egykori székhelye is valószínűleg másutt volt.

²⁶⁵ A *Várad Regestrum* (198. oldalán) ekkor említi főesperesét, Ábelt, aki ekkor bíróként szerepelt egy perben.

²⁶⁶ Számos nemzetség tagjai közös temetkezési helyéül emelt és tartott fenn kolostorokat.

²⁶⁷ A templomról lásd: KISS IMOLA – TÖTH GÉZA IVOR 1996: *Ákos – református templom*. Erdélyi műemlékek 18.

A falu az Ákos nemzetség birtokközpontja volt, ők tartották fenn a kolostort is.

Ákosmonostor²⁶⁸ közelségéből azonban nemcsak a korabeli kereszténység e térségbeli jelenlétére következtethetünk, hanem arra is, hogy az István király uralkodása alatt a missziós és lelkipásztori munka nagy részét végző bencés szerzetesek, nemcsak a keresztény hitet terjesztették, ápolták, hanem mezőgazdaságra, szőlőtermesztésre is tanították a lakosságot. (Feladatukat később, Magyarország egyházszervezetének kiépülése után a világi papság vette át.)

A későbbi években az erdődi plébániát (*Erdeud*, *Ordeud* néven) és plébánosát, Miklóst 1332-ben²⁶⁹ a pápai tizedjegyzékek említik. Az 1334-es összeírás tanúsága szerint az egyházas hely magyar lakosságú település²⁷⁰.

Középkori, 1482-ben épített²⁷¹ templomának patrociniuma a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetele volt²⁷².

A hitújítás kora

A 16. században meginduló reformáció Erdőd ura, birtokosa párfogásával mind Szatmár, mind Szilágy megyei birtokain gyorsan terjedt²⁷³. Drágffy Gáspár a hitújító Kopács Istvánra bízta az erdődi egyház és az iskola vezetését. Kopácsi – a külföldi egyetemen, Wittenbergben töltött 1542. év kivételével – 1547-ig vezette az iskolát, amelyben német egyetemeken járt

²⁶⁸ Nevét a Zichy Okmánytár *Akusmonustura* néven említi. (A zichi és vásonkerői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I – XII. Pesten. [1871- 1931] 2: 15.

²⁶⁹ Közli a *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. I. Budapestini, 1884. 1/1: 108, 119.

²⁷⁰ MAGYAR NAGYLEXIKON, VII. Bp., 1998. 418.

²⁷¹ Drágffy Bertalan erdélyi vajda építtette 1481- 1484 között.

²⁷² Vö.: MEZŐ ANDRÁS: *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. 418.

²⁷³ Szatmárban Batizi András (1542), Kopácsi István (1543 –47), Székely Balázs (1544 – 47) és Torday Demeter, később Boldi Sebestyén, szilágyasi birtokain Derecskei Demeter ígchirdetők terjesztették.

reformátorok is megfordultak, s a hitbéli kérdések mellett görög és latin nyelvet is tanítottak. Valószínű, hogy a tanulók innét lelkésznek mentek az első református gyülekezetekbe²⁷⁴.

A Luther Márton tanítását követő hitújítók 1545. szeptember 20-án Kopácsi István elnökletével Erdődön tartották meg az első protestáns zsinatot. A Báthori Anna özv. Drágfy Gáspárné birtokán és oltalma alatt megtartott, főként Szatmár és Szilágy megyéből érkezett résztvevők 12 pontban fogalmazták meg hitvallásukat, s fogadták el az ágostai (lutheránus) hitvallást²⁷⁵.

A zsinaton résztvevők elvetették az antitrinitárius tanítást, a szentmisét, a hierarchiát, a szentek segítségül hívását, ugyanakkor megkívánták a jó cselekedeteket, a keresztség és az úrvacsora anyanyelvű kiszolgálását, a „meghalt szentek” jó példájának követését, s az úrvacsora vétele előtt a fülgyónást a bűnök részletes felsorolása nélkül.

Egy évtized múltán, 1555. február 24-én ismét zsinatot tartottak. Ezt Báthori György hívta össze. A protestáns hitújítók többsége időközben Luther tanáról áttért a Kálvinéra²⁷⁶. A 17. században és a 18. században, a református egyházközség megszűnéséig Erdődön működött református lelkészek neve és működési időszaka Kiss Kálmán református egyháztörténész munkájából ismert²⁷⁷.

A 18. század első évtizedeiben Erdődön néhány magyar katolikus család is élt. Az erdődi római katolikus közösség egyház-szervezetileg Béltek

²⁷⁴ Vö.: SOLTÉSZ JÁNOS: *Nagybánya református egyházmegye története*. 216 – 218.

²⁷⁵ Vö.: ZOVÁNYI 1986: 787, MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON, III.: 256.

²⁷⁶ 1552, beregszászi zsinat.

²⁷⁷ 1605: Csorba István (középszolnoki esperes), 1612: Mező Megyeri János, 1633 – 1637: Buddaeus Buday János, 1637 – 1646: Rozgonyi Balázs, 1657: Ramocsaházy András, 1665: Tokai Mihály, 1667 – 1685: Körmendy Péter (később tiszántúli püspök), 1690 – 1691: Almási Mihály, 1691- 1706: Losonczy András. (Buday óta valamennyien középszolnoki vagy nagykárolyi esperesek is voltak.), 1695 – 1696: Szatthmári R. István, 1729: Bartha Pál, 1752: Pesti Mihály, 1766 – 1769: Barcza György. (Vö.: Kiss: 456 – 461.)

A szatmári főesperesség

fiлиája (leányegyháza) volt²⁷⁸, s az maradt a katolikus svábok betelepítését követően is.

1726 – 1730 között számottevően megnőtt az Erdődön élő római katolikusok száma, s az 1734-ben végzett összeírás már azt állapította meg, hogy jövedelmük elegendő egy pap eltartására. Gróf Károlyi Sándor ezért elhatározta, hogy a püspöktől plébánost kér Erdőd számára, ezért az uradalmi tisztekkel 1737. június 14-én összeíratta a katolikus hívek számát²⁷⁹.

1737 – 1740 között már ferences szerzetesek végezték a katolikus közösség lelkipásztori ellátását.

²⁷⁸ Békés plébánosa ekkor P. Keller Ignác (ferences szerzetes).

²⁷⁹ Gyakorlatilag ez az egyházközség első anyakönyve.

Felekezeti harcok

A falu református magyar és a katolikus svábok közötti torzszalkodásoknak egyházi, vallásgyakorlási következményei is lettek.

A feszültségek kiéleződésének elkerülése végett gróf Károlyi Sándor 1720-1721-ben a templom falához kápolnát építtetett a katolikus hívek használatára. A régi templom sekrestyéből lett a szentély, a régi templomba vezető ajtót befalazták, a kápolna bejárata az északi oldalon volt. 1736-ban újból a reformátusoké a templom, viszont 1763-ban a református közösség (89 család²⁸⁰) teljesen kiszorult a templomból, miután gróf Károlyi Antal teljesen visszaszolgáltatta a katolikusoknak.

1768-ban Gróf Károlyi Sándor jelentette a Helytartótanácsnak, hogy a református jobbágyság Dobrára és Géresre költöztek²⁸¹. Ennek következményeképp Erdődön teljesen megszűnt a református egyházakozsága, s a községnek 1860-ig nem volt református lakosa²⁸².

A református gyülekezet újjászerveződése 1862-ben kezdődött, amikor az uradalomban két református család²⁸³ vállalt munkát. Az 1866-os anyakönyvi bejegyzés szerint a gyülekezet lélekszáma az eltelt négy-öt év alatt 208 lélek²⁸⁴, ugyanis Erdődhegyen (16 család) és Erdődön (19 család), összesen 35 család telepedett le. Az újjáalakult erdői gyülekezet (területileg) a szatmárhegyi református egyház leányegyházközsége lett. Ennek lelkésze²⁸⁵ járt át Erdődre istentiszteletet tartani az újra megalakult gyülekezetnek. Templom hiányában néhányszor a várkastélyban,²⁸⁶ majd egy

²⁸⁰ Az uradalmi ügyvéd által Szatmár vármegye közigazgatási hatóságával közölt névsor csak 16 család nevét említi, a közigazgatási hatóság ezt továbbította a Helytartótanácsnak.

²⁸¹ Vö.: Kiss 1878: 459.

²⁸² Ebben az évben két református mesterember került a Károlyi uradalomba.

²⁸³ Az egyik a sok gyermekes Molnár István Kovács mester, aki inasokat is vitt magával.

²⁸⁴ Közülük mindössze öt családnak volt telke (vagyis gazdálkodók), a többiek hivatalnokok, mesteremberek, legtöbbjük cseléd, zsellér.

²⁸⁵ Papolczy Károly (1860 – 1906).

²⁸⁶ Lebontásáig – a járásbíró engedélyével – évente ötször a várkastélyban.

sváb család házában tartották, később a plébános tiltása miatt református hívő házábanál.

Több sikertelen kísérlet után²⁸⁷ az erdődi református közösség (37 család) 1896-ban telket vásárolt a vármegyétől, amelyre 1897-ben imaházat épített, amely iskolateremként is szolgált²⁸⁸. Az imaház mai templom jellegét a 2003/04-ben hozzáépített templomtorony²⁸⁹ révén kapta.

Az újjáalakult református gyülekezet a 20. században mindvégig a szatmárhegyi református egyházközség leányegyháza²⁹⁰ maradt. A szatmárhegyi lelkipásztor havonta egyszer járt át istentiszteletet tartani, ugyanakkor az imaház mellé épített lakrészt igénybe vevő tanítók 1908-tól az államosításig a többi vasárnap könyörgéses istentiszteletet tartottak.

A református egyházközség lélekszáma a 20. század harmincas éveitől a hatvanas évekig 140 – 171 között változó volt, ezt követően 80 – 90 közötti, 2000 után tovább csökkenő. Az elköltözések, a kevés újszülött, az ezek számát általában meghaladó elhalálozások állandósítják a folyamatot.

A zsidók

A 19. század első felében csak néhány, diaszpórában élő zsidó család került Erdődre. Gyakorlatilag a kevés nemesi háztartás földesúri haszonvételének bérléséből éltek. A nemesekkel való kapcsolatukat a kölcsönös haszon határozta meg. Később kereskedtek.

²⁸⁷ Gróf Károlyi Alajostól száz négyszögöl területet kaptak templomépítés céljára, faanyagot is adományozott, a templom építése mégsem valósult meg.

²⁸⁸ A hivatalnokokból és cselédségből összetevődő közösség (37 család, 170-180 fő) által az iskolakötelek 15-20 gyermek számára megvásárolt épületet mozgatható vaspadokkal rendezték be, hogy a terem imaházként is és iskolateremként is szolgálhasson, az épület másik része iskolaigazgatói lakásul szolgált. – Vö.: SOLTÉSZ JÁNOS 1902: 216 – 218.

²⁸⁹ A toronyszentelést 2004-ben tartották.

²⁹⁰ Lelkészei: Makay Elek (1907 – 1926), Peleskey Sándor 1926 – 1935), Magoss Árpád (1935 – 1980), Kovács Ferenc (1980 – 2009).

Hitélet, egyházi intézmények a 20. században

Az erdődi római katolikus esperesi kerület

Egyházszervezetileg Erdőd az 1804-ben alapított szatmári római katolikus egyházmegye egyik esperesi kerületének központja lett. Plébánosa²⁹¹ (általában) a kerület esperese tisztségét is betöltötte.

A püspökség első évszázadának végén (1904-ben) az esperesi kerületet tíz plébánia és 31 leányegyház, filia alkotta: Alsóhomoród (filiái: Felsőhomoród, Hirip, Ivácskó, Kiskolcs, Középhomoród, Nagykolcs, Pácza falu, Réztelek, Szoldobágy), Erdőd (Oláhmeddes), Krasznabéltek, Krasznasándorfalu (Alsóboldád, Felsőboldád, Kisszokond, Lophágy, Nagyszokond, Oláhhodos), Madarász, Nagymajtény (Domahida, Esztró, Gilvács, Kismajtény, Szentmiklós, Szamosdob), Nántú (Dobra, Rákosterebes), Szakasz (Gyöngy, Oláhgyűrűs), Szinfalu (Borhíd, Krassó, Lippó, Mogyorós), Töketeresbes 'Krasznateresbes' (Piskárkos).

Az esperesi kerülethez tartozó plébániákon ekkor 7835 hívő élt, a fliákban 1611. A kisebb fliákban is éltek római katolikusok (6 – 42 közötti lélekszámban), kivétel: Felsőboldád és Oláhmeddes).

²⁹¹ Plébánosai: Ábel (1215), Miklós (1332), P. Koller Ignác (1726-1730), Ferences szerzetes (1737-1740), Hoffner Ignác (1740-1749), Svonnauer Jakab (1749-1755), Hidasi János (1755-1772), Korom Mihály (1772-1793), Lőrinczy Antal (1793-1801), gr. Waldstein János (1801-1805), Dubinszky Mihály (1805-1806), Laurensik Krisztián (1807-1817), Verzár Gergely (1817-1820), Borzovai Kallós István (1820-1859), Irsik Ferenc (1859-1876), Hirly József (1876-1901), Láng Ferenc (1902-1925), Wieland János (1925, plébániai kormányzó), Diemand Lajos (1925-1929), Függe Márton (1929-1930, plébániai kormányzó), Bot (Botlinger) Pál (1930-1943), Gábrriel János (1943-1944, plébániai kormányzó), Capdebo Lajos (1944-1952), Sikolya Bálint (1952-1956), Dr. Fischer Pál (1956-1959), Keszler Tibor (1959-1960), Müller János (1960-1966), Uhár József (1966-1988), Amma Zoltán (1988-1990), Papellás István (1990-1995), Baumann Ferenc (1995-2003), Dancu Balázs (2003-2006), Tzier Ernő (2006 -).

A második évszázad végén (2004-ben) az esperesi kerületet hét plébánia és ezek 13 leányegyháza (filiája) alkotta: Szatmárnémeti Kis Szent Teréz plébánia (filiái: Pálfalva, Körtvélyes), Szatmárnémeti Szent Család plébánia, Szatmárnémeti Szentlélek plébánia (Nagymadarász, Vetés, Óvári), Krasznabélteki Szent László plébánia (Krasznásándorfalu, Szatmárhegy, Ákos), Krasznaterebesi Urunk mennybemenetele plébánia, Nántúti Szent-háromság plébánia (Szinfalu, Alsóhomoród)

A plébánia 1983-ban²⁹² újjáépített épülete a dombtetőn, a templommal szemben helyezkedik el.

A hívők lélekszáma 2006-ban immár 1140-re fogyott. A születések számának évi átlaga az utóbbi húsz esztendőben 30 körüli, a házasságkötéseké átlagosan tíz, az elhalálozások átlaga meghaladja a születéseket, átlagosan 32. (Vö.: Statisztikai táblázat a Mellékletben!)

A hívők közössége a kötelező egyházi ünnepek mellett a 20. században is megemlékezett néhány, az őseik által egy-egy járvány, veszedelem elmúlásakor megfogadott emléknapról, ilyen fogadalmi ünnepek: Szent Flórián és Sebestyén, Szent József, Szent Fábián, Szent Balázs emléknapja. A régi fogadott ünnepekhez a deportáltak hazatérésekor²⁹³ egy új kapcsolódott, a Rabkiváltó Boldogasszony ünnepe.

A 19 – 20. században az egyházközségben több vallási egyesület és társaság működött, az Oltáregylet, Örökös Rózsafüzér Társulat²⁹⁴, Jézus Szíve Társaság, Skapuláré Egyesület, Szívgyárda²⁹⁵, Leány- és Legényegylet, illetőleg Kaláka csoportjuk működött.

Az erdődiek minden évben jelentős számban vettek részt Szatmárnémetiben a Jézus Szíve búcsún.

²⁹² Uhár József plébános idején.

²⁹³ 1948. szeptember 24-én.

²⁹⁴ 1882-ben alakult.

²⁹⁵ 1930-ban alakult.

1942-ben Erdődön szervezték meg a tanulók egyházmegyei hittanversenyét, amelyen személyesen dr. Scheffler János megyés püspök elnökölt. Az egyházmegyei vándorzászlót elsőként az erdődiek nyerték el.

Az 1940-es évek elején megalakult erdődi cserkészcsapat patrónusa az egyházközség plébánosa volt. A cserkészcsapat működését 1948-ban betiltották²⁹⁶.

1948-ban a szárazság miatti rossz termés, a Moldovát érintő nagy éhínség alkalmával, amikor erre hivatkozva Erdőd lakosaitól is elkobozták a termést, a közösség mégis elvállalta 24 rongyos és éhező székely gyermeket ellátását és gondozását. Ugyanebben az évben elvették és államosították a plébánia tulajdonában levő földeket, a malmot.

A hatóságok részéről sokasodó zaklatások, az egyházat, egyháziakat érő támadások miatt Capdebo Lajos plébános 1951-ben jónak látta, ha elrejtí a plébánia eseményeiről vezetett naplót, a Historia Domus-t. Ez 1990-ben került elő²⁹⁷.

Sikolya Bálint segédlelkész 1952-ben megszervezte az egyházközség 100 tagú kórusát. Ő szorgalmazta a egyházközségben az első szombati ájtatoságok megszervezését is.

Az állami intézmények képviselői a plébánosokat sokszor és különféle okok miatt zaklatták. Dr. Fischer Pált például az Állami Levéltár vezetősége azért zaklatta, mert nem adta át azt az anyakönyvet, amelybe Petőfi Sándor és Szendrey Júlia házasságkötése be volt vezetve²⁹⁸.

²⁹⁶ 1948-ban minden vallási és korábban létesített civil (diák)egyesületet is betiltottak. Erdődön a cserkész csapatot azzal vádolták, hogy miatta nem tud működni az 1947/48-ban létesített ún. Haladó Ifjúság egyesület (szervezet).

²⁹⁷ Papellás Lajos plébános ekkor kérte az egykori, illetőleg előző plébánosokat, hogy írják be hitelesen az eltelt időszak eseményeit.

²⁹⁸ Ezért sok könyvét, fél könyvtárát elvitték.

Az egyházközség létének 500. évfordulója alkalmából Uhár József plébános (az egyházmegye ordináriusa²⁹⁹ jóváhagyásával) 1982-ben egyházközségi „szentév”-et hirdetett, ennek során március 13- 21 között a plébániatemplomban Incze Dénes tusnádfürdői plébános kilenc napos missziót tartott.

A II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja szellemében Amma Zoltán plébános 1988-ban átalakította a templom szentélyének berendezését, felállították a szembe oltárt. Az 1990 utáni időszakban a plébános lelkigyakorlatot szervez / tart (híveknek, fiataloknak), valamint segítőivel különféle ifjúsági programokat.

A reformátusok

A református közösség (216 fő + Erdődhegyen 40), amely 2009 szeptemberéig a szatmárhegyi református egyházközség leányegyháza volt, létszámának növekedése folytán ősztől önálló egyházközséggé alakult³⁰⁰, saját lelkipasztort kapott.

A görög katolikusok

Román anyanyelvű görög katolikusok az első világháborút követően költöztek Erdődre, az egyházközséget az 1926-ban érkezett 16 család alapította. Templomuk építését az 1920-as évek végén kezdték, 1937. december 29-én szentelték fel.

A román kormány 1948-ban rendelettel megszüntetettnek nyilvánította a görög katolikus egyházat és beolvasztotta az ortodox egyházba. A görög katolikus egyház 1990-en utáni visszaállítását követően az egyházközség újra működik. Lélekszámuk 824 fő (+ Erdődhegyen 18). Új templomot is építettek.

²⁹⁹ Az egyházmegye (püspököt helyettesítő) kormányzója, vezetője.

³⁰⁰ A lélekszáma 247, lelkesze Rác Ervin.

Ortodoxok

Az erdődi ortodox közösség 1948-ban létesült, a görög katolikus egyház betiltása, illetőleg az ortodox egyházba való beolvasztásakor. Temploma a román görög katolikusoktól elvett templom. A községben élő ortodox híveik lélekszáma 813 fő.

Baptisták

A baptista felekezethez tartozó hívek Erdődön az 1980-as években köve-tően élnek. A közösség lélekszáma növekvő, ma 260 fő.

Pünkösdisták

A neoprotestáns felekezet az 1990-es évektől kezdődően létező és gya-rapodó közösség. A gyülekezet lélekszáma 291 fő. Imaházukat 2009-ben építették.

A másik pünkösdista közösség a roma lakosság körében terjed. Összejöveteleiket vasárnap és csütörtökön tartják a „Dávid sátra” névvel nevezett gyülekezeti termükben, illetőleg hétfőn családoknál „házi közösségekben”.

Mind a Dávid sátrában, mind a házi közösségi összejöveteleken közös ebédet rendeznek. A Dávid sátrában az otthonról hozott nyersanyagból főznek, a házi közösségi összejövetelekre készen viszik. „Testvériség”-et hangoztatnak, de külön asztalhoz ülnek a jómódúak, illetőleg a szegények.³⁰¹

A gyülekezet (magyarul beszélő) „pásztor” (főként házi közösségi össze-jövetelen, éjjel) ördögöt is űz³⁰².

³⁰¹ A jómódúak főtt ételt esznek, a szegények szendvicset.

³⁰² A kiűzött ördög mindig idegen nyelven [halandza-nyelven] szólal meg.

Néphagyományok, népszokások

A naptári évhez kötődő hagyományok

Az Erdődön élő szokások s a néphagyomány egyrészt a naptári évhez és az évszakokhoz kapcsolódó munkákhoz kötődtek, mások a családi élet eseményeihez, illetőleg az egyházi év ünnepeihez.

A faluban régen, a mezőváros rangú Erdődön is tartottak vásárokat, melyekre árusok és vevők a szomszédos falvakból is érkeztek. A hetivásárt mindig a Nagy utcán tartották. A 19. század végi, 20. századi hetivásárokon az árusok (egy része) már sátort állított fel, amely az idő viszontagságaitól is megvédte őket. Ilyen sátorban árultak a hetivásárból elmaradhatatlan mézesbábosok³⁰³ és a fazekasmesterek³⁰⁴.

Mind a felnőttek, mind a fiatalok különböző időszakokhoz és eseményekhez kapcsolódó szórakozása volt a zenés mulatságok, bálók rendezése. A bálók az év folyamán (főleg) két időszakhoz kötődtek, a farsanghoz és az őszi betakarítás befejezéséhez.

Már a 19. században is volt olyan erdődi gazda, akinek kocsmája mellett táncra alkalmas nagyobb terme is volt. A 20. századi Erdődön két nagyobb bálterem létezett, a Mayer Mihály vendéglőse³⁰⁵ és a Fecser Kataliné. A farsangi bálók alkalmával a rendezők ezeket kibérelték. Mindig valamelyik helybeli cigányzenekar szolgáltatta a muzsikát. A falunak több jól muzsikáló bandája volt. A bál rendezői a két-három legjobb bandával alkudoztak.

A báloknak Erdődön szigorú táncrendje volt. A mulatságot mindig két keringővel kezdték, ezt követte két tangó (vagy más tánc), majd egy hosszú,

³⁰³ Mézesbabát, cukorfütyülőt, stb. Az erdődi hetivásárokra főként a Nagykárolyban élő mézesbábosok jártak.

³⁰⁴ Többnyire tasnádi és szatmárnémeti fazekasok árultak az erdődi vásárookban.

³⁰⁵ Mayer Mihály (Erdőd, 1886) iskolái után kőműves lett, vendéglőjét 1930-ban építette.

gyors csárdás következett. Fél óras szünet után a táncrend újra indult. A báli rendhez az is hozzá tartozott, hogy a táncos pároknak váltaniuk kellett, nem volt szabad kizárólagosan csak egy lánnyal / fiúval táncolni.

A farsang utolsó, nagyböjt előtti napján megrendezett bál csak este 11 óráig tartott. Este 11-kor megszólalt a templom harangja, a mulatozók a templomkertben levő keresztnél gyülekeztek, imádkoztak és elénekelték A keresztfához megyek kezdetű egyházi éneket.

A kirbáj³⁰⁶, a falu templomának búcsú ünnepe – Nagyboldogasszony, augusztus 15-e – is alkalom volt bált szervezésére. Erdőd cigány lakosai az ünnep előestéjén rendezték meg hagyományosan a maguk bálját. Az erdői polgármester ma is tiszteletben tartja a hagyományt és szabad teret vagy báltermet biztosít a cigánybál megrendezésére, amelyet lakónegyedük, a Zenésztelep közelében bérelt helységben tartanak³⁰⁷. A cigányság színpompás öltözékben, a legújabb divat szerint öltözve jelenik meg. Az erdői cigánybálra sokan jönnek el más falvakból is – a cigányok számára ez a „kirbáj” –, gyakori, hogy ilyenkor, ott találják meg párjukat. Meghívottként vagy szemlélőként a község lakosai is sokan megjelennek a cigánybálon.

Több napos zenés mulatságot is jelentett a szüret, illetőleg a szüret befejezésekor tartott szüreti bál.

A szüret mindig októberben kezdődött. A falu régi hagyománya volt, gyakorlatilag a második világháború idején is még élt az a szokás, hogy több helyen a szüret cigányzenével kezdődött. Szokás volt az is, hogy a szüretelők között, mellettük haladva muzsikáltak. Amikor aztán a leszedett szőlővel megtelt egy-egy hordó, a puttonosok³⁰⁸ jelt adtak – a világháborúk

³⁰⁶ A sváb *kirbáj* szó a német *Kirchweih* 'búcsú' származéka.

³⁰⁷ A bál rendezésére az Universal üzlet épületének emeleti termét bérelik.

³⁰⁸ A puttonyos / puttonos: akiknek a hátán puttony, putton – fából (v. gyékényből, vesszéből) készült, háton hordozható, felül egészen nyitott, lefelé kissé keskenyedő, hosszúka edény – van, amelyben a leszedett szőlőt a kádakba hordják.

előtt, illetőleg amikor még (vadász) fegyvert tarthattak, puskalövés – s a szüretelők kis időre megálltak, s táncoltak a sorok között.

Szüretkor a rokonok (esetleg jó ismerősök) összeálltak és együtt szüreteltek, hogy a munka ne húzódjék el. Ilyenkor a szüretelők délben együtt ebédeltek. Hagyományosan gulyás levest főztek bográcsban, otthon elkészített töltött káposztát vagy fasírtot hoztak, s tésztaféléket, diós- és mákos kiflit, túrós buktát. Természetesen a bor sem hiányozhatott.

A szőlő feldolgozása a boros pincében történt. A kádakba gyűjtött szőlőt átmozgolták, másnap kipréselték, a mustot hordókba töltötték³⁰⁹. Akiknek a szőlőjében nem volt boros pince, a szőlővel telt kádakat szekérre rakták, este hazavitték, otthon préselték.

A szüreti időszak befejezésekor következett a szüreti bál. Ugyanúgy szervezték, mint a farsangi bált. A báltermet a szüreti bál alkalmával szőlőfürtökkel díszítették, a terem falára szőlőfürtöket akasztottak. Ilyenkor a cigány muzsikusokat az asszonyok is elkísérték, ők is kaptak ajándékot, egy-két fürt szőlőt, esetenként más ajándékot³¹⁰. Az utóbbi évtizedekben (a szüret időszakában) Erdőd cigány lakosai is szüreti bált rendeznek a maguk számára, a szüreti cigánybálon meghívóval lehet részt venni, általában csak a jobb módúakat hívják meg.

A farsang utolsó hétvégéjén (az utolsó farsangi bál előtt) került sor a faluban a sváb telepések által behozott népszokásra, az ún. *funkára*³¹¹. Ez a népszokás tulajdonképpen télbúcsúztató, feladata a rossz szellemek elűzése, ugyanakkor azonban a párkeresést is szolgálta.

A farsang utolsó hétvégéjén, a nagyböjt első vasárnapján a falu melletti réten, legelőn összegyűltek a férfiak, asszonyok, s ott voltak a (még nőtlen) legények, (hajadon) leányok, s magától értetődően a kíváncsi fiatalság.

³⁰⁹ Az utóbbi évtizedekben gépkocsival + utánfutóval (is) szállítják.

³¹⁰ Az erdői asszonyok ilyen alkalmakra előkészítettek (használt) ruhadarabokat, valami ételmet.

³¹¹ A sváb nyelvjárási szó a német *Funke* ~ *Funken* 'szikra' szóból származik.

A hideg évszak búcsúztatása céljára már előre elkészítettek egy hatalmas máglyát. A máglya alapja egy 3 - 4 méter magas rúd / fakereszt volt, amelyet befontak kukoricakóróval, faágakkal, szalmával. A fenyőrút tetejébe szalma koszorút helyeztek.

A télbúcsúztató az esti sötétedéskor, a hét órai harangzás után kezdődött. A falubeliek körülállták a szalmával befont máglyát, a falu legidősebb lánya meggyújtotta a máglyát. Miközben a máglya égni kezdett – valószínűleg a gonosz lelkek és a boszorkányok elűzése céljából – elmondták Az Úr Angyala kezdetű imádságot.

Ezt követte az ún. „sájbadorbálás”³¹², a tüzes fakorongok hajigálása, dobálása. A férfiak és a legények otthon már előre elkészítették a maguk bükkfából kifaragott vagy vesszőből karika alakúra font, (gyúlékony anyaggal – kukorica suska, szalma – bevont) korongjukat³¹³.

A korongok elhajigálásának is megvolt a maga szertartása. A legények és a férfiak az égő máglyánál meggyújtották, megtüzesítették a korongjukat. Amikor a korong izzó, lángoló lett, a közepén fűrt vagy vésett lyuknál fogva ráhelyezték egy, e célból készített, kihegyezett pálcikára, majd harsányan kiáltották: „Dobok! Dobjon utánam más!”, s elhajították az égő korongot. Közben a korong eldobása előtt a közönségből felhangzott a kiáltás: „Kiért történjék e dobás?” vagy a közbekiáltás:
– „Karika, karika, bükkfa karika! Kié legyen ez a karika?”

Az égő, tüzes korongot eldobó férfiak, legények pedig válaszoltak, megnevezték a kedvelt lányt / asszonyt, nevét kiáltották, szerelmüknek, kiszemeltjüknek „ajánlották”:

– Ez legyen aé (és egy asszony, illetőleg lány nevét kiáltottak, avagy a fiú és a lány nevét).

³¹² A sváb nyelvi eredetű 'sájba' (< német *Scheibe*) 'korong' jelentésű.

³¹³ Lauka Gusztáv feljegyezte, hogy az 1840-es években több százra menő fakarikát készítettek. (Vö: LAUKA 1854: 76).

Vasárnapi sváb viselet

Leányok vasárnapi viselete

Hétköznapi sváb viselet (Flesch Ferdinánd rajzai)

Sorra, egyenként hajították a magasba a korongjukat. A mulatság addig tartott, míg a karikák el nem fogytak. Amikor a karikák elfogytak, kioltották a rúd körül égő tüzet, meggyújtották magát a rudat, s körülötte táncra kerekedtek, s közben énekeltek. A sváb nyelvű ének (Lauka Gusztáv szabad fordításában) tartalma:

Boszorkányok, pusztuljatok világ négy részébe,
Senki se lásson titeket falunk közelébe;
Égjetek el, mint elégték karikáink,
Ezt kívánjuk, ezt kívánják ősapáink.

Amikor a rúd talpáig leégett és teljesen sötét lett, több ifjú cifrábbnál cifrább átkokat mondott az elűzött boszorkányokra és rossz lelkekre. A legények átkait olykor egy-egy lány is tetézte, ilyenformán: „Te teletömted úti tarisznáját, én meg a kezébe adok valamit” s közölte, hogy mit: „ mérges kígyót, varangyot, lángostort, stb.”

A télbúcsúztató – a *funka* – egykori szokását Erdődön néhány éve a néphagyomány felelevenítésének szándékával felújították.

A közös munka hagyományai

A hagyományos paraszti gazdálkodás korszakában a közös munkának szokásos hagyományai Erdődön is éltek.

A gazdáknak a ló és a szarvasmarha tartásához kellő mennyiségű szénára volt szüksége. A közös munkának egyik alkalmi volt nyáron a széna kaszálása. A sváb gazdák mindig csoportosan mentek a rétre kaszálni, mégpedig igen korán, hajnalban, reggel, hogy mire a harmat felszárad, készen legyenek. (A beteg vagy munkaképtelen gazda napszámosokat fogadott, hasonlóképp napszámosok dolgozták meg az urak, tisztviselők, papok földjeit is.) A szénát boglyákba vagy kazalba halmozták, télére pedig hazaszállították és a csűrben tárolták.

A közös munka másik alkalmi az **aratás** volt. A gazdák általában – a módosabbak mindig – összefogtak, illetőleg aratómunkásokat is fogadtak. Az aratás befejezése ünnep volt minden földműves számára. Ennek kifejezése volt az aratási kalászkoszorú készítése. A házigazda ilyenkor összehívta az aratókat, akik a földjén dolgoztak, közösen hálát adtak az aratás befejezéséért, majd a búzakaralászból font koszorút elhelyezték a ház veran-

dájának vagy előszobájának a falán, általában az ott található a házi áldás mellé (fölé), s közösen hálát adtak az aratás befejezéséért. Ezt követően a gazda ebéddel és hagyományosan fánkkal vendégelte meg a munkásait, a földjén aratókat.

Több, közös munka végzésére szolgáló alkalom nyílt a termés betakarítása utáni időszakban.

Az ősszel közösen végzett munkák közül első volt a **kendertörés**, **kenderdörzsölés**nek is mondták. Ez tulajdonképpen a kender feldolgozásának egyik részmunkája volt, a kendert megtörték, összekötötték, majd lábbal körbe dörzsölték, kenderfésűvel megfésülték. A kenderdörzsölés munkáját a ház tornácán végezték. Ebben a munkában általában a rokonok, illetőleg a szomszéd családok egymást segítettek. Ebben a munkában csak az asszonyok és lányok vettek részt. A kender törése, illetőleg dörzsölése nem jelentett szórakozási alkalmat, így a munkavégzés során nem is énekeltek.

A megtermelt kendert az erdői háztartásokban is feldolgozták, tehát a kidörzsölt kendert megfésülték, a szösz megfonták. A kender fonását a családbeli, esetleg szomszéd leányok, asszonyok együtt is végezték, de a hagyományos paraszti társadalomban másutt elterjedt formájában a fonó / **guzsalyas** szokása a községben nem élt³¹⁴. Erdődön a 19/20. század fordulóján még minden gazdálkodó házában volt szövőszék. A szövésnek azonban nem alakult ki jellegzetes hagyománya, nem díszítették mintákkal, díszítő motívumokkal a szötteket. Többnyire egyszerűbb törölközőket, szakajtókendőket készítettek, valamint durvább anyagokat (zsákot) szöttek.

Közösen végzett munka volt a **kukorica hántás**. Ez minden családban több napig tartó munkát jelentett. A kukorica hántásában a felnőttek (az idősebbek is) és a fiatalok egyaránt részt vettek. Összegyűltek a rokonok

³¹⁴ Az ilyen alkalmakkor persze a családbeli / szomszédbeli fiúk is megjelenhettek.

is, de eljöttek a család fiataljainak barátai, barátnői is. A kukorica hántás szórakozási alkalom is volt. A felnőttek, az öregek beszélgettek, megtárgyalták a falu dolgait, a fiatalok pedig énekeltek.

Közösen végzett mezőgazdasági munka alkalmát jelentette a **napraforgóverés**. Az erdődiek általában a kukorica törése után takarították be a napraforgót. A levágott, haza szállított napraforgó fejeket a ház körül, a pítvarban, a pajtában szárították, majd kicsépeltek. Napraforgóveréskor összegyűltek a család rokonai, a szomszédok, s (általában délután 6-kor kezdték, s éjfélig) bottal csépeltek, verték a napraforgó fejeket.

A kiszárított napraforgó magból a faluban működő olajütő malomban olajat sajtoltak.

Közösen végzett munka volt a **házépítés**. A családi házak építését az erdődiek mindig kalákában végezték, az építkezésben részt vettek és segítettek a rokonok is, de rendszerint minden erdődi család férfi tagjai eljöttek segíteni. Minden család számon tartotta, hogy kik segítették, s viszonozták a munkát, amikor a másik család valamelyik tagja építkezett.

Régen Erdődön a cigányság számára (a 19. század második fele – a 20. század első fele időszakában) közös munka alkalmát jelentette a közös munkavállalás, amikor egy-egy munkaadó gazdaságában egyszerre többben vállaltak mezőgazdasági munkát (napraforgóverést, kukoricahántást, kendertörést). Szájhagyományukban megőrződött közösségi emlékezet szerint ilyen alkalmakkor a közös munka végzése közben élt körükben a mesemondás és a népdalok éneklése.

Az emberi élet jeles napjaihoz kötődő hagyományok

A családok, a közösség életben jeles napot jelentett a gyermekek születése. A 19. századi faluban hagyomány volt, (a 20. század elejétől a szokás hanyatlóban volt), hogy a kismama egy ideig ágyban fekve maradt, ez idő alatt rokonok, a szomszédok látták el a családot ennivalóval, elvégezték

helyette a háziasszonyi teendőket. A kismama a kereszttelőig ki sem mozdult a házból.

A **kereszttelő** alkalmával a családban ünnepi ebédet készítettek, ezen részt vettek a keresztszülők, esetenként más meghívott rokonok is.

Ünnepet jelentett a **lakodalom** is. A lakodalomhoz kapcsolódó szokásoknak és változásuknak a bemutatása külön néprajzi tanulmányt igényelne, ezért monográfiánkból ezt mellőzzük.

Az étellel együtt jár az elmúlás is, a halál. A halottat régen saját házában ravatalozták fel, ahol aztán a temetés³¹⁵ előtti napon a rokonok, a szomszédok **virrasztót** tartottak. A gyászoló család és az asszonyok a koporsó körül imádkoztak, a férfiak többnyire a szomszéd szobában beszélgettek, kártyáztak.

A virrasztókat tésztával (fánk, kalács) és (egy-két pohár) borral megkínálták. Az is szokás volt, hogy a rokonokat, a temetésre más faluból érkezetteket és a temetésben közreműködőket (a halott koporsóját vivőket³¹⁶, a sírt ásókat) a család a temetés után halotti toron vendégül látja.

A cigány lakosság körében ma is sajátos hagyományok, szokások kötődnek az élet jeles napjaihoz.

Az újszülöttet a rossz szellemektől való óvása, megvédése érdekében megkeresztelése napjáig nem viszik ki a házból, de egyedül sem hagyják a házban. Ha valamiért mégis egyedül kell hagyniuk, fakanalat tesznek mellé, hogy az elűzze a gonosz szellemet.

Családalapításuk hagyományosan a férfi és a nő összeköltözése révén történik, egyházi vagy állami esküvőt nem (nagyon ritkán) kötnek. Az

³¹⁵ Általában a halált követő napon temették, ritkábban a harmadnapján.

³¹⁶ A régi sváb szokás szerint a halott koporsóját a halottas háztól a temetőig a szomszédjában lakó családok férfi tagjai vitték. A halottas kocsival történő temetés a huszadik században vált szokássá.

utóbbi időben az első házasságkötéskor adott állami segély polgári házasságkötésre ösztönző, az egyházi esküvő továbbra is nagyon ritka.

A leányszöktetés szokása a roma közösségben mindig megvolt, ma is él. Indítéka az, ha a leány családja ellenzi a párválasztást.

A családalapítás (esküvő) eseményét megünneplik, mulatságot szerveznek. Ha a leány nem leányszöktetés után, hanem a családból férjhez menő szűzlány³¹⁷, akkor menyasszonyi ruhába öltöztetik. A menyasszonyt a mulatságra mindig zenével kísérik, s ott is mindvégig élő zene (nem gépi zene) szól.

A haláleset a családban mindig jelentős esemény, a közösség nehezen szakad el a halotttól. Hitük szerint a halott három napig még közöttük tartózkodik³¹⁸, ezért a halottas házban két éjszaka virrasztanak. A virrasztás éjjél után kezdődik, a nők imádkoznak, a férfiak kártyáznak, römiznek.

Ha a halott zenész, akkor a virrasztás alatt kedvenc dalait játsszák.

A zenészek halottas háztól a temetőig egész úton a „Halottas mars”-ot³¹⁹ játsszák.

Ha egy szűz lány hal meg, menyasszonyi ruhában temetik el.

A temetést halotti tor, pomána³²⁰ követi. A temetés napján rendezett pománát a szegények és a zenészek részére rendezik. Ha kisgyerek hal meg, a pománán gyerek számára gyerek ételeket szolgálnak fel.

³¹⁷ A szokás szerint összeköltözésük után a véres lepedő felmutatásával kell a rokonságnak bizonyítaniuk a leány szüzességét.

³¹⁸ Különféle jelek adásával tudatja jelenlétét: elalszik a villany, megszólal (?) a be nem kapcsolt magnetofon.

³¹⁹ Halottkísérő dal.

³²⁰ *pomána* < román *pomană* 'halotti tor'.

A pománát megismétlik hat héttel, illetőleg egy évvel a temetés után.

Erdődön a svábok letelepedését követően kialakult (családi) birtok nagysága lényegében gyakorlatilag ugyanaz maradt, ezt tekintették az eredményes gazdálkodás optimális egységének, következésképp a 18 – 19. század folyamán mindvégig ennek megőrzésére törekedtek. Ennek hatására alakult ki az általában sokgyermekes sváb családokban **az öröklés sajátos módja**. Ennek értelmében a gazda (korai) halála esetén a család birtokán a még munkabíró és fiatal feleség folytatja a gazdálkodást. A szülők után az örökség a család fiú tagjait illette meg. Konkrétan az első (a legnagyobb-bik³²¹) fiú. Ő tehát mindent készen kapott. A kisebb testvéreket – fiúkat, lányokat – a legnagyobbknak (valamilyen módon) ki kellett fizetnie. (A kisebb testvérek gyakorlatilag lényegesen szegényebb sorsúakká váltak, a nekik juttatott fizetésből csak ritkán és kevés földhöz jutottak.)

A birtok egyben megőrzésének abban az esetben is érvényesülnie kellett, ha a családnak nem volt fiú gyermeke. A birtokot ilyenkor az eladó leány (a legnagyobb leány) kapta. A család ilyen esetben – hogysen a gazdaság eladásék vagy idegen kézre kerüljön – egy szegény sváb szolgalegényt szerzett férjük a leány számára. A birtokot öröklő leány – ha voltak – a hagyományos szokásnak megfelelően fizetett a kisebb leánytestvéreinek³²².

Az étkezési szokások

A sváb telepések Erdődön is a magukkal hozott étkezési sajátosságok, szokások szerint éltek, ennek megfelelően alakították a munkanapok, a vasárnapok és ünnepnapok, a böjti időszak, illetőleg a fentebbiekben említett jeles napok (keresztelő, lakodalom, halotti tor) érendjét.

A családok, hogy megtarthassák az étkezési szokásaikat, idejében meg kellett szerezniük, s tárolniuk is kellett a hozzávalókat.

³²¹ Ha a család első gyermeke (gyermekai) leány(ok) volt, az örökösödés a gyermekek közül a legnagyobbik fiút illette.

³²² LAUKA 1845: 81.

A sváb konyha alapanyaga volt a hús, elsősorban a disznóhús. Ez képezte a táplálkozás gerincét. A gazdasszonyoknak (a mindennapok szükséglete mellett) gondolnia kellett a mezei munka idején való étkezésekre is, ezért (a tavasztól ősziig terjedő időszakra) kellő mennyiségű füstölt húst, paprikás (füstölt) kolbászt tettek el, ezen kívül füstölt szalonnát³²³. A jellegzetes sváb szalonna minél vastagabb, sós, fehér színű füstölt szalonna volt.

Ugyancsak disznóvágáskor készítették és tették félre az aratás idejére az ún. pörccöt, a bekockázott, kisütött, bödönben vagy kisebb edényben tárolt³²⁴ tepertőt. A disznóvágással kapcsolatos családi szokás volt a *disznótör*, illetőleg disznóvágáskor *kóstoló*³²⁵ küldése rokonoknak, szomszédoknak.

A disznóvágás időszaka gyakorlatilag ősztől karácsonyig tartott, a rokonok, szomszédok, barátok a kialakult hagyományoknak megfelelően gyakorlatilag beosztották a disznóvágások időpontját. Minden héten más-más család vágta le a disznóját, s küldte el kóstolóját a többieknek. Így biztosították mindegyik család számára a friss húst³²⁶ ősztől a téli hideg beálltaig.

A sváb konyhának sajátos elemei voltak a levesek. Több levesféle nyersanyaga viszont szintén előkészítő, gyűjtő munkát feltételezett, konkrétan gyümölcsök aszalását. A levesek készítéséhez használt gyümölcsöket – alma, szilva, ritkábban körte – a napon vesszőből font rácsos aszalókosáron szárították, aszalták. A gyümölcslevesek fogyasztási böjtök alkalmával, a böjti időben volt szokásos.

Ősszel látták el a háztartást szilvalekvárral, a sűrűre főzött (elsősorban ún. besztercei szilvát) lekváros fazékban és/vagy kisebb szilkékben tárolták.

³²³ A füstölést régen minden sváb család maga végezte, a füstölést a kéménynek a padlástérben kiterebélyesedett részében végezték. A 20. században a faluban néhány család füstölő helységet is épített.

³²⁴ Rétegezetten tárolták, egy sor zsir, egy sor tepertő.

³²⁵ Általában hurkát, kolbászt, esetleg friss tepertőt (is) küldtek.

³²⁶ Nem volt még hűtőszekrény!

Ugyancsak ősszel készítették el a család évi savanyú káposzta szükségletét. A hordós káposztát (a család létszámától függően) eltérő nagyságú káposztáshordókban tárolták.

Az erdődiek táplálkozásában mindmáig megőriztek néhány, az ősök által magukkal hozott sajátos ételeket. Az egyik ilyen sajátos étel a nudli vagy *spunkernudli*³²⁷, a *strudli*³²⁸, a *knébli*³²⁹ vagy *kisnudli*. A svábok ma is *unkrécnék* * (*unkrätz*) mondják a császármorzsát.

A vallási ünnepek hagyományai

A hagyományos falusi társadalom életében jelentős szerepe volt a vallási életnek, ez minden időszakban megnyilvánult a vasárnapok, illetőleg az ünnepek megülésében. Ennek kapcsán Erdődön is éltek a vallási ünnepekhez kapcsolódó szokások. Nem ismerjük sem a középkori falu, sem a reformáció utáni közösség konkrét szokásait, viszont ismerjük a svábok betelepülését követő két és fél évszázadban kialakult, a római katolikus egyház ünnepekörének rendjéhez igazodó vallási szokásokat. A katolikus svábok szigorúan ragaszkodtak a kötelező egyházi ünnepek megtartásához, ennek jól rögződött hagyományos rendjéhez. Vasárnaponként és a kötelező ünnepeken³³⁰ a templomban szentmisét mutattak be, délután litániát tartottak. A szentmisén részt vett gyakorlatilag az egész falu, a délutáni litánián javarészt az asszonyok vettek részt.

Az ünnepeket az egyházi év rendje szerint számba véve elsőként a karácsonyi ünnepkört kell említenünk. A karácsonyt megelőző *advent*³³¹ idején a

³²⁷ Lisztből és főtt krumpliból készül, sóval, cukros tejben felfuttatott élesztővel, egy tojással. Az összegyúrt anyagot hurkákba sodort, patkó formában hajlítják. Kelni hagyják, megfőzik, majd pirított prézlibe forgatják.

³²⁸ Lisztből és főtt krumpliból készül, olajjal kikavarják, megnyújtják, kocka alakúra vágják, olajban kisütik.

³²⁹ Hurkává sodort, kézzel csipegetett tészta.

³³⁰ Karácsony, vízkereszt, húsvét, Urunk mennybemenetele, pünkösd, Úrnapja, Szent Péter és Szent Pál apostolok, Nagyboldoasszony, Mindenszentek., Szűz Mária Széplőtelen Fogantatása.

³³¹ A latin *adventus* 'eljövetel, megérkezés' szóból.

plébános hetente háromszor kora reggeli, ún. *roráte*³³² misét mutatott be. Ezekre a hajnali misékre többnyire az asszonyok jártak.

A svábok körében nagyon régi hagyománya volt/van Szűz Mária tiszteletének. Valószínűnek tartják, hogy Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása megünneplésének hagyományát magukkal hozták az őshazájukból, másfélszáz éve ünneplik kötelezően december 8-án³³³. Valószínűleg e tiszteletből eredően ugyanilyen régi a ma is élő ún. „örökös rózsafüzér”, azaz csoportok alkotása a rózsafüzér egy-egy tizedét naponta elimádkozókból.

A világháborúk előtt gyakorlatilag az egész falu számára háromnapos ünnep volt a karácsony. A Szentestéhez fűződő szokás volt a **kántálás** és a **betlehemezés**. Karácsony előestéjén – többnyire fiatalok – nyolc - tíz fős csapatban jártak köszönteni a rokonságot. Az ünnep gondolatkörét felidéző énekkel, s ehhez csatlakozó jókívánságokkal, köszöntővel kopogtak be. A kántálók a köszöntött családtól diót, aszalt gyümölcsöt kaptak. A kántáló – köszöntő csoportok számának növekedése (a 20. század első felében) azt eredményezte, hogy sok család már nem fogadta mindegyik kántáló csoportot.

A karácsonyi köszöntetés szokása a házalás lehetőségét jelentette koldulók, szegények, főként öregek számára is, hasonlóképp kéregetésre használták fel a cigánytelep lakói.

Egyik adatközlőnk³³⁴ idézni tudta az egyik koldulótól az 1970-es években hallott köszöntőt:³³⁵

³³² A latin *roro* 'harmatozik' ige többes szám második személyű alakjának jelentése: harmatozzatok. Egy templomi ének – „Harmatozzatok, égi magasok ...” – első sorának kezdő szaváról nevezték el a hajnali szentmiséket.

³³³ IX. Pius pápa 1854. december 8-án hirdette ki a Szeplőtelen Fogantatás dogmáját, azóta ünneplik ezen a napon. – Vö.: MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON 13. 2008: 187 – 191.

³³⁴ Schuplerné Gózner Irén, 85 éves.

³³⁵ Csúfnevén – ezt ismeri – Hügyos Mihálynak hívták.

„Paradicsom szegéletbe aranszönyeg leterítve,
A szönyegen aranybölcső, benne nyugszik az Üdvözítő,
Jobb kezibe³³⁶ aranyalma, bal kezibe arany pálca,
Föl-föltartja, megsuhintja,
Zúg az erdő, zúg a mező”.

A sváb hagyományban élő **betlehemes** játék szokása a 19. század elején szinte minden Szatmár vidéki sváb településen élő volt, régi betlehemes játéuk később fokozatosan elmaradt³³⁷, s helyét a magyar betlehemes vette át.

Erdődön és környékén – Szakaszon, Szokondon és Krasznabélteken – még a 20. század harmincas éveinek közepén is betlehemeztek. Erdődön a harmincas években iskolás lányok és fiúk közösen jártak betlehemezni karácsony estéjén, majd másodnapján. A pásztorjáték szereplői: két angyal (ezek mind lányok voltak), csengős angyal vagy kisangyal, öreg, két bojtár és a *tringer*³³⁸ (ő gyűjtötte az italt). Minden házhoz bekérezkedtek, de nem mindenhol fogadták őket. Szokás volt, hogy egy háznál összegyűltek a szomszédok és ott többen fogadták a betlehemeseket. Olyan is megtörtént, hogy szilveszterkor visszahívták őket. Fizetségül süteményt, pénzt adtak, inni soha sem, ezt a tringer gyűjtötte³³⁹.

Valószínűleg az őshazából magukkal hozott sváb szokás volt Erdődön a karácsony harmadnapján, Szent János napján történő **borszentelés**. A gazdák kis üvegekben bort vittek magukkal a templomba, ahol a pap megszentelte³⁴⁰.

³³⁶ kezében

³³⁷ A néprajzos kutatók mind a mai napig nem akadtak nyomára. Sváb betlehemes játék elemei – szereplők, a szereplők öltözeke, a betlehem, a betlehemes játék menete, szöveg, dallam – őrződhetek meg a 20. század negyvenes éveiben Kisdengelegen még játszott (1992-ben felelevenített) betlehemes játékban. (NAGY 2001: 94 – 101, 106).

³³⁸ A német *Trinker* 'iszákos' ember szóból.

³³⁹ A sváb betlehemesről: vö: NAGY 2001: 24. – A sváb *tringer* a német *Trinker* 'iszákos (ember)' származéka.

³⁴⁰ Ősi germán szokás volt a téli napforduló idején tartott kultikus tobzódás, valószínűleg ennek ellensúlyozására keletkezett a bor megáldásának középkori szokása. Ez az áldás aztán Szent János evangélista napjához rögződött.

Vízkereszt ünnepe (január 6.) a **vízszentelés** napja volt, ezen a napon kezdődött a házszentelés is. Régen minden családi házban volt szentelt-víztartó, az asszonyok ezen a napon szentelt vittek haza a templomból. A falu plébánosa ezen a napon szentelte meg az újonnan épült házakat.

Idős emberek említették, hogy Vízkereszt napján a házszenteléskor fokhagymát is szenteltek (Magyarázatát nem tudják.). A házszenteléshez kapcsolódott az ún. **János áldás** szokása, ugyanis mielőtt a házat szentelők elmentek, a családtagok még egy pohár bort megittak.

Az erdői sváb közösség megünnepelte egy-egy ún. „**fogadott ünnepet**” is, amelynek megtartását őseik egykor valamilyen veszedelem elmúlásakor megfogadták. Ilyen egyházközségi ünnepek a pestisjárvány elmúlásakor megfogadott *Fábián és Sebestyén* emléknapja Január 20.), valamint *Keresztelő Szent János* születése (június 24.) és *Szent Vendel* emléknapja (október 20.)

A fogadott ünnepeken régen nemcsak templomi megemlékezést jelentett, hanem olyan ünnepnapot, amelyen mezei munkát sem végeztek.

Gyertyaszentelő Boldogasszony napján (a legtöbb család) gyertyát³⁴¹ vitt/visz magával a templomba, megszenteltette /megszentelteti.

Szent Balázs napján (február 3.) a hívek a templomban (a torokgyík betegségének elkerülése céljából) torokáldásban részesültek.

A nagybőjt kezdetekor, *hamvazószerdán* a falubeliek (általában mind) elmentek a templomba hamvazkodni, megemlékezni ember voltuk mulandóságáról.

Virágvasárnap hagyományos szokása a barkaszentelés. Régen a templomban megszentelt (piros szalaggal átkötött) barkát otthon a kerítésre

³⁴¹ Sajátos, vékony szálú tekerceses alakban font gyertya volt. A faluban nem is igen ismerték a szál gyertyát.

szúrták, húsvétig ott maradt. Húsvét napján bevitték a házba, a padláson a szarufa alá helyezték, hogy megóvja Isten a házat.

Régen már a virágvasárnap utáni hét, az ún. nagyhét elején minden családban elkezdődött a három napos húsvéti ünnepre való készülődés. Az asszonyok sütöttek – főztek, s hozzákezdték a piros tojások festéséhez is. A tojásokat egyszerűen pirosra festették, esetleg egyetlen díszítési formaként egy levelet tettek rá³⁴².

A nagycsütörtöki szertartáskor elhallgattak a templom harangjai, a templomi csengők. A templomi szertartásokon a csengők figyelmeztető szavát kereplők helyettesítették, a templomtoronyban pedig „recsáztak”, ennek kereplő hangját azonban csak a templom közelében lakók hallhatták. A csengők és a harangok csak nagyszombaton, a feltámadási szertartás során szólaltak meg újra.

Régen a nagyszombaton reggel 6 órakor végezték a tűz- és vízszentelés szertartását, este volt a feltámadási szertartás a körmenettel. Ma mindez este történik.

Az erdődiek a tűzszentelésre egykor egy simára gyalult fadarabot vittek (sváb nevén: *vájsájt*³⁴³-ot), ezt a megszentelt tűzben megszenesítették, majd a szertartás után hazavitték és a házban egy szegre akasztották, hogy a tűzvész elkerülje a házat.

Húsvétkor (általában minden sváb család) ételt (sonkát, kalácsot, tormát, piros tojást, bort) vitt megszentelni a templomba. A megszentelt ételeket reggelire elfogyasztották.

A gyerekek reggel a szülők által számukra az udvaron (bokrokban) elrejtett piros tojások keresésére indultak.

³⁴² Harisnyába kötözték, hogy el ne mozduljon, úgy merítették a piros festék oldatba.

³⁴³ A sváb *weich* 'szent' + *Scheit* 'fa' szóösszetételből.

Húsvét vasárnapján vasárnapjának délutánját általában a rokonok meglátogatásával töltötték.

A húsvéti (húsvéthétfői) **locsolódás / öntözés** szokása (eredeti célzata szerint az asszonyi termékenység elővarázsolására irányuló) régen is megvolt, ma is él. Az öregek szóhagyományában megőrződött a régebbi időkben megtörtént locsolódási szokások emléke: a legények egykor csupporral, vödörrel is meglocsolták a lányokat, az is előfordult, hogy az itató vályúnál, annak vizével locsolták meg őket. Arra is emlékeznek, hogy élt a faluban olyan asszony, aki ibolya virágjából foglalkozásszerűen készített kölnit, a kisfiúk tőle vásárolták.

A húsvét hétfő a férfiak számára a rokonság meglátogatásának alkalmául is szolgált, általában ilyenkor legalább néhány percre mindenkit felkerestek, akihez az év többi napján nem, jutottak el.

A húsvét hangulatához hozzátartozott és ma is hozzátartozik a piros tojás³⁴⁴. A lányok ezzel jutalmazták meg az őket meglocsoló fiúkat.

A régi idők óta divatozó szokása volt Erdődön a **tojáshajigálás**. A 19. század közepén még húsvét második napjához kötődött, később állítólag húsvét harmadnapján szervezték meg.

Menetét az akkor Erdődön élő Lauka Gusztáv részletesen leírja³⁴⁵. A falu legényei az istentisztelet végeztével kosarakkal kezeikben tojásokat kéregettek a gazdasszonyoktól, akik, a régebbi szokásnak megfelelően két- három, olykor több tojást is adtak. Délután a legények összegyűltek a korcsmában, összeszámolták a kapott tojásokat. Ezt követték a fogadások. A tojáshajigálás két versenyzőjére, a hajigáló és a szaladó ügyességére

³⁴⁴ A tojás a keletkező életnek, a természet tavaszi megújulásának ősrégi jelképe. A keresztény szimbolikában a sötét sírból, halottaiból feltámadt Krisztust példázza. A szakrális képzetek elhomályosulásával az eredeti indítékből napjainkban pusztán az ajándékozás mozzanata maradt meg.

³⁴⁵ Vö.: LAUKA 1854: 79 – 80.

lehetett fogadni. Az ifjak borban fogadtak, illetőleg a megmaradt tojások árából bekerült pénzösszegbe.

A mulatság a vecsernye után kezdődött, színhelye az eléggé tágas és tiszta piactér volt.

Mind a szaladásnak, mind a hajigálásnak, mind a tojásszedésnek meghatározott, közösen elfogadott szabályai voltak.

A tojásokat – számuk a kétszázat sohasem haladhatta meg – egyenes sorban, egymástól négy lábnyira helyezték el. A tojás sor végétől ötven lépésnyire kisebb szalmahalmazt helyeztek el, előtte állt az a három legény, aki a dobott tojásokat gubával és kötővel igyekezett felfogni, s megmenteni az eltöréstől.

A tojás hajigálás a szedő (egyben hajigáló) indulásával kezdődött. A szedő természetesen futva elindult, felvette az indulási pont utáni első tojást, szaladt vele a sor végéig (a dobásra kijelölt pontig), ahol aztán elhajította, kiszámítva, hogy a szalmakazal előtt álló legények felfoghassák ép és sértetlen állapotban.

A szedőnek természetesen több tojást is fel kell szednie. (A fogadások erre, ügyessége mértékére történtek.) Ha a (fogadások szerinti) tojások felét már felszedte, akkor egy kijelölt ponttól kezdődően már kettőt, hármat, sőt négyet is felszedhetett.

Ilyenkor azonban, anélkül, hogy többször hajolnia kellene, kétszer, háromszor, vagy négyszer kellett szaladnia a kijelölt dobási pontig.

Száz tojásból legfeljebb hetet törhetett el. Az eltört tojásokat megitta / megihatta. Ahányat megivott, annyiaval kevesebbet kell fölszednie és hajigálnia.

Amikor a legelső tojást felszedte, akkor indult a szaladó, hogy a számára kijelölt távolságot (oda-vissza) befussa. A szaladó számára kijelölt távolság nem lehet kevesebb egy magyar mérföldnél, de a tojások számához viszonyítva akár több is lehetett. A szaladónak nem volt szabad megállnia, avagy éppen leülnie. Ha viszont bízott a szedő/hajigáló ügyetlenségében akár sétálhatott is. A szaladónak két tojást kellett magával vinnie. Az egyiket a kitűzött távolság végső pontjánál igazoló jegyként vissza kellett hagynia, a másikat – ha győzelmesen tért meg, vagyis a szedőnél/hajigálónál előbb ért vissza – a vesztes félhez vágta. Ha viszont veszített, akkor – mint szégyenjel – a saját homlokán kellett szétdőrszölnie.

A szedő / hajigáló akkor győzött, ha úgy ért vissza előbb a kiindulási ponthoz, hogy nem tört el hét százaléknál többet. Ez utóbbi esetén viszont mindenképp a szaladó volt a győztes.

A verseny végén a nyerő kalapját a falu (legszebbnek tartott) szép lánya felbokrétázta, a vesztes fél spárgát kötött a kalapjára és pincérként szolgált a versenyt követő borozásnál.

A verseny alatt zene is szólt. Utána éjfélig tartó táncmulatság következett.

Az Erdődön ma élő öregek szájhagyománya szerint a tojáshajigálással húsvét vasárnap délutánján szórakoztak.

A fiúk, fiatalok összegyűjtöttek két – három kosárnyi tojást, majd a templom és a temető közötti úton megszervezték a futó versenyt a temetőig, majd onnét vissza felé futva felszedték a földre helyezett tojásokat és megdobták vele az arra járókat, a nézelődőket, valamint társaikat.

(A szokás indítékát, magyarázatát az egykori szokásra még visszaemlékező idős erdődiek sem ismerik.).

Áldozócsütörtökön – akárcsak más kötelező egyházi ünnepen sem – semmilyen hétköznapi munkát nem végeztek.

Pünkösöd ünnepe a világháborúk előtt még három napos ünnep volt, később gyakorlatilag két nap ünnepeltek.

A világháború előtti időben pünkösöd harmadik napján az iskolás gyermekek számára az erdőben majálist rendeztek. A majálisra elkísérték őket az iskolában tanító nők és a falu lelkésze is. A gyermekeket az apák szekérrel vitték ki őket.

A majálison a gyerekek számára labdajátékokat, futball mérkőzést szerveztek, énekszótól volt hangos az erdő.

Az *Úrnapja* ünnepén tartott körmenet a 19. században és a 20. század negyvenes éveig az egész falut megkerülte. A szertartás négy állomása számára a falu négy utcájában állítottak fel zöld ágakból egy-egy virággal díszített sátrat. Az első sátrat a Gödör utcában, a másodikat a Tábla utcában, a harmadikat a Borsó utcában, a negyediket a Nagy (Vár) utcában állították fel.

Az egyes sátrak felállítása, feldíszítése az adott utcában lakók feladata volt. A férfiak az erdőből hozták a zöld ágakat, gallyakat, az asszonyok és a nagyobb lányok gyűjtötték össze a díszítéshez a virágokat. Az úrnapi körmeneten kislányok haladtak az Oltáriszentséget vivő pap előtt, virág-szirmokat hintettek az útra. A körmenet minden sátor előtt megállt, s a pap egy-egy evangéliumi rész felolvasása után az Oltáriszentséggel megáldotta a híveket.

Az 1920-as évek végétől a körmeneten részt vettek román görög katolikusok is, a negyedik sátorhoz pedig eljött a román görög katolikus pap is a híveivel, s itt ő végezte a szertartást románul.

Az 1945 utáni években ezt az úrnapi szertartást a templom udvarán tartották. Ott állították fel a négy sátrat. Megőrizték azt a hagyományt, hogy a sátrakat egy-egy utca lakosai díszítik fel: a Gödör -, a Tábla -, a Borsó, illetőleg a Nagy utca (ehhez kapcsolódóan a Vár utca, Csűröskert, Ko-

lónia) lakosai. A kiserdődi feladata volt a templomot díszítő virág- és levél füzérek elkészítése, illetőleg és a templom feldíszítése. Ugyanekkor virágokkal és zöld levelekkel rakták ki templom körüli út szegélyét is.

A régi szokás az volt, hogy a körmeneten részt vevők a saját utcájuk sátrából néhány szál gallyat és virágot haza vittek. Ezeket (a virágvasárnapi barkához hasonlóan) a padláson helyezték el, rossz idő esetén³⁴⁶ elégették.

Jézus Szíve ünnepén Erdődről is sokan mentek/mennek el ma is Szatmárnémetibe, ahol részt vettek /vesznek a Kálvária templom búcsúján, illetőleg a szatmárnémeti körmeneten.

Kötelezően megtartották és tartják Péter és Pál apostolok ünnepét (június 29.), a hálaadás ünnepének tekintik Sárlos Boldogasszony napját (július 2.)

A sváb falvak hagyományosan nagy ünnepe a **kirbáj**³⁴⁷, a templombúcsú ünnepe. Erdődön a templombúcsú Nagyboldogasszony napja (augusztus 15.), tehát már az aratás utáni időszakra esik. Az templombúcsú ünnepén a templomban az ünnepi szentbeszédet általában a plébános által meghívott vendégszónok tartotta / tartja.

A sváb hagyományban, a kirbáj ünnepe a családok és tágabb értelemben a rokonok összetartozását is erősíteni hivatott. Erre a napra mindig hazajöttek a család más falvakba (városra) elkerült tagjai, de ilyenkor jött el látogatóba a szélesebb körű rokonság, illetőleg legalább a rokon családok egy-egy tagja. A hazatérők, a rokonok ilyenkor sorra meglátogatták a faluban élő rokonokat. Az ünnep az összetartozás ápolásának, a szétrajzott rokonság egymást tájékoztatásának jelentős alkalma volt. (A hagyomány ma is él, az életkörülmények változása kapcsán a látogatások intenzitása csökkenőben.)

³⁴⁶ Hogy füstje óvja meg a házat a vihar / villám kártevésétől.

³⁴⁷ A német *Kirchweih* 'búcsú' szóból.

Az egyházi év végéig Erdődön még három ünnep, következik, *Kisboldogasszony* ünnepe (szeptember 8.), ezt Kisasszony napjának is mondják, és *Mindenszentek* ünnepe (november 1.), illetőleg a *halottak napja* (november 2.). A halottakra emlékező emléknap a falu hagyományában az elhunyt családtagokról való megemlékezés napja, amelyen meglátogatták, meglátogatják a temetőben halott hozzátartozóik sírját, gyertyát gyújtanak sírjukon.

Az erdődi egyházközségben ma is megünneplik az egykori várkapolna búcsúünnepét, Szalézi Szent Ferenc emléknapján, december 3-án.

1946-ban a deportáltak első csoportja, lényegében a többségük éppen *Rabkiváltó Boldogasszony* ünnepén érkezett haza. Akkor a közösség az emléknapot a község ünnepének nyilvánította.

A sváb lakosság és a zsidó lakosok között lényegében mindennapos jó kapcsolat volt³⁴⁸, így a második világháború idején Erdődön élők jól ismerték a község zsidó lakosainak szokásait is, az akkor iskolás / kisiskolás korúak az idő távlatából is emlékeztek szokásaikra, fel tudták ezeket idézni.

Az egykori erdődi zsidó közösség szigorúan őrizte az ortodox zsidó hagyományokat. Csak kóser húst ettek, libaszírral főztek, szombaton nem dolgoztak, tüzet is csak mással rakattak, a gyertyát is másnak kellett meggyújtania.

Húsvétjukkor, az ún. „sátoros ünnepekre” pászkat sütöttek.

Az erdődi zsidóknak külön temetője volt, halottaikat lepedőbe tekerték és úgy temették el.

³⁴⁸ Kereskedők voltak, a faluban zsidó orvos is működött. A katolikus plébánia Historia Domusa 1944 után megörökítette nevüket is.

Népköltészet

Erdőd huszadik században élő (sváb és/vagy magyar származású) lakosságának népköltészeti hagyománya nagyon szerény. Nem maradt fenn sváb eredetű népmese a 18 – 19. századi népköltészetből. Megőrződött néhány (a környező magyar vagy román etnikumtól kölcsönzött) monda, népdal.

Ismereteink szerint Erdőd népköltészetét a huszadik század előtt egyáltalán nem kutatták. Ebből eredően a svábok egykori népköltészetéről korabeli feljegyzések (lejegyzett szövegek) nincsenek. Az 1920-as évek végén, az 1930-as években a szatmári svábok hagyományai, népdalai iránt érdeklődő németországi kutatók is Erdődöt lényegében elkerülték, külföldön megjelent közléseik³⁴⁹ Szatmár más svábok lakta falvaira vonatkoznak. Hasonló a helyzet a népi epika más műfajaival is, a külföldön élők emlékei / gyűjtései külföldön jelentek meg³⁵⁰.

Erdőd vonatkozásában ezek olyan értelemben hasznosíthatók, hogy feltételezéseink szerint a 18 – 19. századi Erdőd sváb nyelvi hagyományai, szokásai, népköltészete feltételezhetően sokban hasonlíthattak a többi Szatmár megyei településen élők szokásaihoz, népköltészetéhez.

Romániában a huszadik század hetvenes éveiben³⁵¹ két német nyelvű lap (a *Neuer Weg* és a *Volk und Kultur*) jelent meg, ezek több cikket közöltek a szatmári svábok szokásairól, népdalairól, népi mondókaikról³⁵².

³⁴⁹ MOSER, HUGO 1930: *Schwäbische Volkslieder*. Essingen; MOSER, HUGO 1931: *Volkslieder für die Sathmarer Schwabensiedlung in Rumänien*. Esslingen – Tübingen; MOSER, HUGO 1953: *Alte schwäbische Volkslieder aus Sathmar*. Bärenreiter Verlag, Kassel und Basel; MOSER, HUGO 1969: *Schwäbisch eKinderlieder aus Sathmar mit ihren Weisen*. München.

³⁵⁰ Ilyenek: FUGEL, ADOLF 1987: *Vikar in der Heimat Drakulas. Heitere un komische Geschichten aus einem Siebenbörger Pfarrhaus*. Kanisius Verlag, Freiburg; HAULER, ERNST: *Lesenbuch zur Geschichte der Deutschen in Sathmar*. Passau, 2001.

³⁵¹ A hivatalos kultúrpolitika ebben az évtizedben támogatta a nemzetiségek népköltészetének és népi hagyományainak kutatását.

³⁵² Vö.: *Néprajzi bibliográfia*, In: BURA LÁSZLÓ – FEJÉR KÁLMÁN – PETKES JÓZSEF 1979: 129 – 133.

A sváb múlt és a sváb nyelv iránti érdeklődés az indítéka Josef Wohnhas svábul és magyarul megfogalmazott, hét más falura vonatkozó munkájának³⁵³. Több megállapítása, közlése vonatkoztatható az egykori erdői sváb társadalomra és népköltészetére is. A munkája végén közölt sváb-magyar – román szótára³⁵⁴ pedig hasznosítható egykori (akár erdői) sváb szövegek megértéséhez is.

Erdőd 20. század végi népköltészete

Népmese, népdal, népballada

Nem őrződtek meg adatok arról, hogy a mesemondás hagyománya élt-e a sváb lakosok körében. Viszont a falu

cigány társadalmának idős tagjai elődeik szájhagyománya alapján tudnak arról, hogy az egykori falu cigány lakosai között élt a mesemondás szokása. A mesemondásra a csoportos munkavállalás alkalmával³⁵⁵ adódott alkalom.

A sváb telepések bizonyosan hoztak magukkal népdalokat, s énekelték őket, a 20. század első évtizedeiben még bizonyosan. Sváb népdalok a nyelvváltás folyamatában is megmaradtak, a férfiak a lakodalmakban a magyar énekeket követően, boros hangulatukban, rá - rázendítenek a régi sváb dallamokra, s éneklük a már nem értett, esetenként elferdült szövegeket³⁵⁶.

³⁵³ Petremr, kharoulr, finamr, khaploanr, schinalr, khalmandr, bescheneedr und andre G'schichta – Petri, károlyi, fényi, kaplonyi, csanálósi, kálmándi, csárdai és más Történetek. (H.n. é.n.) 2005. A szerző saját kiadása.

³⁵⁴ 94 A4-es oldal.

³⁵⁵ Tengerihántás, napraforgóverés, kendertörés.

³⁵⁶ Hasonló a közeli Tasnád cigány negyedében tapasztalt jelenséghez, ahol a cigányok számukra teljesen ismeretlen nyelvű szövegeket énekelnek keleti (ázsiai) dallamokra.

A cigány közösség szájhangyománya őrzi annak emlékét, hogy a (fentebb már említett) csoportos munkavállalások alkalmával (pihenéskor, ebéd-szünet idején) sok magyar népdalt énekeltek. A közösség ma élő idős tagjai emlékeznek arra is, hogy nagyszüleik (különböző összejöveteleken) csoportosan magyar népdalokat énekeltek.

A Szatmár megyében végzett népballada gyűjtés során 1975-ben Erdődön egy, a betyárballadák kategóriájába tartozó magyar népballadát jegyezték le (*Nem messze van ide Kismargita*)³⁵⁷.

Mondák

A Szatmár megye több helységében (egykor) ismert Rákóczi mondák több változata említi az erdői várat, az alatta levő pincét, a várat más helységekkel összekötő alagutat

*A fehér lány*³⁵⁸

A monda szerint Rákóczi leánya elárulta udvarlójának (az ellenség egyik tisztjének), hogy a vár alatti alagútban (pincében) rejtőző apja, mindig úgy távozik a várból, hogy ellenségei megtévesztésére lova lábára fordítva verette a patkót, így üldözői mindig az ellenkező irányban keresték. Ezért nem tudták sokáig elfogni. Rákóczi elátkozta a titkát eláruló lányt, aki azóta is a vár alatti pincében él félig leány, félig kígyó alakban. Az átoktól csak akkor szabadulhat meg, ha befejezi annak a gyolcsingnek a varrását, amelyet apja elfogásakor kellett megkezdenie. Azonban minden hét évben csak egy öltést varrhat. akkor is megszabadulhatna az átoktól, ha valaki egymás után háromszor megcsókolná. Ezért jön elő éjszakánként, fehér ingben jelenik meg a vár falán. (Ezért nevezik „fehér leánynak”).

³⁵⁷ Adatközlője Péli Katalin, 57 éves. (BURA 1978: 105.)

³⁵⁸ Erdődön és a környező falvakban több változata is élt.

A *fehér leány* mondája a cigányok között ma is él, de ebben Rákóczi a törökök elől menekült.

A kis fehér kígyó

A *fehér leány* monda változata, a történet első része – a ló lábára fordítva vert patkó és az apa átka – azonos. A továbbiakban: A lány kis fehér kígyóvá változott, így él a vár pincéjében. Megszabadulhatna az átoktól, ha valaki megcsókolná.

A Rákóczi mondákat az Erdődön megtelepedett sváb lakosok is átvették. Sváb nyelvű változatát – *Rákoczi's Tochter* – a huszadik század közepén jegyezték le s közzölték³⁵⁹.

Valószínűnek hisszük, hogy a fentebbi mondákhoz hasonlító, a szomszédos vagy közeli sváb falvakban (Szakaszon, Nántún, Szokondon, Sándra) feljegyzett mondákat vagy változatukat – *Weisse Schlangen* [A fehér kígyó]; *Die Lindwürmer* [A sárkány]; *Die Füschle aus Wadasch* [A vadasi róka]; *Richter und Eber* [A lovag és a vadkan]; *Der Kupez* [A kupec]³⁶⁰ – Erdődön is ismerték.

Az alagút

A monda szerint – régen több változata is élt – az erdői várat a szatmári várral alagút kötötte össze, amely Szatmárnémetiben a Kálvária templom alatti domb alatt végződött³⁶¹.

Egy másik alagút monda szerint a vár alól Nagykárolyba vezetett egy, a kurucok által épített alagút, ismét másik szerint Aranyosmeggyesre vezetett alagút, amely ott a község templomával kötötte össze.

³⁵⁹ In: STEPHANI, CLAUS 1979: 206-7.

³⁶⁰ Vö.: Stephani, Claus 1982: 201, 205, 214, 221.

³⁶¹ A domb alatti alagút mondája természetesen Szatmáron is ismert volt; valójában a 20. század eleji átépítésekor a templom szentélye alatti helységben a padlózatot keresztül fűtő fűtésrendszert terveztek.

*A kútba dobott leány*³⁶²

A monda szerint Erdődön halálra ítélték egy leányt (?) és az elítéltet a vár udvarán levő kútba dobták.

Történeti monda

A falu szélén található **Akasztdombot** (egészen) régi neve **Törökhalom** volt, erről az a monda élt, hogy a falut egykor megtámadó törökök katonák közül elesetteket ide temették. (Mások szerint az 1717-es tatárjárás-kor elesett tatárokat ide temették.)

Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szerelme a tóhoz és a mellette álló szomorúfűzfához kapcsolódó történetként ma is él a cigány közösségben, beszélnek róla.

A környéken élt betyárról, Pintyéről szóló történet – *Pintje*³⁶³ – is valószínűen eljutott az erdődiekhez is.

Hiedelmek, babonák

A régi falusi társadalomban ismeretlen volt a mai értelemben vett naptár, viszont nagyon sok volt a nevesített egyházi ünnep, illetőleg emléknap. Ebből következően a természetnek a gazdálkodás szempontjából fontosnak tartott jelenségeit, így az időjárás alakulását is a népi megfigyelés tapasztalataira alapozva egy-egy nevesített emléknaphoz kapcsolták.

A szőlősgazdák számon tartották Vince napjának (január 22.) időjárását, ugyanis Erdődön is élt az évszázados népi megfigyelésre, tapasztalatára

³⁶² A várban volt régen a börtön; a szájhagyomány szerint ha valakit halálra ítélték, azt a vár udvarán található mély kútba dobták. Állítólag valamikor egy lányt is halálra ítélték; a történetről több nem őrződött meg.

³⁶³ Vö.: Stephani, Claus 1982: 221.

épülő időjárási szabály: ha e napon olvadni kezd, akkor jó bortermésre lehet számítani. Még ma is emlegetik: *Ha megcsordul Vince, tele lesz a pince.*

A továbbiakban ilyen időjóslást fűztek Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepnapjához (február 2.). A hiedelem szerint ha ezen a napon enyhe az idő, a tél még sokáig fog tartani, ugyanígy Gergely napján (március 12.) azt mondták: „Ha Gergely megrázza a szakállát, akkor még nem lesz tavasz.”

Általában Sándor, József és Benedek emléknapihoz (március 18, 19, 21) kapcsolták a tavasz érkezését:

„Sándor, József, Benedek,
Zsákban hoznak meleget.”

Ha ezeken a napokon mégsem érkezett meg a várt tavaszi idő, akkor hozátették:

„Lyukas volt a zsákjuk,
Elszórták a meleget.”

A Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) napjához kapcsolódó időjóslás szerint, ha ezen a napon a muslicák kirajzanak, akkor visszajön a tél, késni fog a tavasz. Ez esetben viszont húsvétkor kevesebb muslica lesz.

A legelőt április vége felé tartották legeltetésre már alkalmasnak, ezért a csorda kihajtása először Szent György napján (április 24.) történt³⁶⁴.

Időjóslást kapcsoltak Medárd napjához (június 8) is, ugyanis a népi megfigyelés szerint ha ezen a napon esett az eső, akkor azt tartósan esős évszak (negyven nap) követte.

Ugyancsak népi megfigyelés alapján Margit napja (június 10.) a „légyhozó” jelzőt kapta. Úgy mondták, hogy „légyhozó Margit” minden sarokba önt egy szakajtó legyet.

³⁶⁴ Rossz időjárás esetén ezt május elsejére halasztották.

Az őszi betakarításra célját szolgáló uborkát, zöldpaszulyt és retket Szent János napján (június 24) vetették el.

A búza érési időszakának kezdetét Péter és Pál apostolok napjához kapcsolták. Úgy tartották, hogy Péter és Pál „levágja a búza gyökerét”, s ettől kezdve éjjel-nappal érik a búza.

A *Nagy Sándor-kútjának* (az ún. Nagy Sándor-tagban található) időjárás-jelző tulajdonságot tulajdonítottak. – A földeken dolgozó parasztleányok tudják, mondják ma is, hogy „ha a Nagy Sándor kútja izzad, akkor esni fog az eső”³⁶⁵.

A cigány lakosság körében időjárást jósoló jelnek tekintik, ha alkonyatkor „visszanéz a Nap”, azt jelzi, hogy másnap jó idő lesz, hasonlóképp nem lesz eső, ha éjszaka „csillagos az ég”.

Hiedelmük szerint a közelükben, környezetükben bekövetkező halál jele, ha a kutya (akár nappal, akár éjjel) ugatás helyett vonít.

A cigány közösség hisz a rossz szellemekben, akik az embereknek ártani akarnak, valamint az átokban³⁶⁶, illetőleg következményeiben, hatásában.

A rossz szellemek – úgy tartják – bizonyos eszközökkel (és alkalmakkor) távol tarthatók³⁶⁷, hasonlóképp az átok is elhárítható³⁶⁸.

Úgy hiszik, hogy halottaikkal találkozhatnak éjféli után míg az első kakas meg nem szólal, leginkább keresztútnál szokás őket látni. Ilyenkor mondaniuk kell: „Maradjon arra, ahol beesteledett!”

³⁶⁵ Tunyogi Árpád internetes blogja (*ardud.ro*), 2007. V. 16.

³⁶⁶ Az ártatlanul hibáztatott ember tiszta szívből mondott átká fog, hatásos.

³⁶⁷ Az újszülött mellé tett fakanállal.

³⁶⁸ Ennek eszköze a kifordítva hordott alsónemű.

Ha meghal egy férfi / nő, és rövid időn belül meghal a felesége, illetőleg a férje, úgy tartják, hogy a férfi elvitte a feleségét, illetőleg a nő a férjét.

Hiedelmeik közé tartozik, hogy a meghalt családtag halottak napján visszajön közéjük, hazajön. Kedvenc ételét³⁶⁹ készítik el, tálalják fel, hogy ehessen belőle.

Az ember életét alakulását különféle cselekmények, események jeleként befolyásolhatják. Így minden hétfőn és minden hónap első napján férfi vagy kislány kell először belépjen a házba, ez szerencsét hoz a ház lakóira. Az is szerencsét hoz, ha valakinek az első keresztgyermek kislány.

Szerencsétlenséget jelent viszont az, ha valaki üres vödörrel vagy edénnyel jön szembe.

Hiedelmük szerint bizonyos tárgyak varázserőhöz is juthatnak. Így az a bot, amellyel megérintik a kígyót, amikor az le akar nyelni egy békát, tehát szétválasztják őket, szerelmesek szétválasztására alkalmas. Konkrétan: az ilyen bottal megérintett pár örökre szétválk, elmaradnak egymástól.

Népi gyógyászat

A régi erdődiék (főként hallomásból) még emlékeztek arra, hogy a falu határában egykor volt egy forrás – a *Büdösforrás* helynév őrzi emlékét –, amelynek (valószínűleg kénes) vizét a falubeliek gyógyításra, illetőleg gyógyító fürdő készítésére használták.

Erdődön a hagyományos paraszti társadalomban általában az idősebb asszonyok foglalkoztak gyógyítással, bizonyos gyógynövényeket – székfűvirágot, hársfavirágot – azonban gyakorlatilag minden családban gyűjtöttek (és tartottak), s ezekből szükség esetén gyógyteát készítettek.

³⁶⁹ Többnyire töltött káposztát készítenek.

A szájhagyomány szerint **gyógyító asszonyok** a templomon túli falurészben laktak, az ott élők – mondják – maradibbak voltak. Hasonlóképp a Tábla utcán a nagygazdák családjai is, viszont a Köves utcában lakók nem.

Gyógyító asszonyok éltek a cigány közösségben is. Ma a népi gyógyítás közöttük is kihalóban van. Ma is van azonban még egy gyógynövényeket gyűjtő, a hozzá fordulókat gyógynövényekkel ellátó, gyógyító idős asszony, az egyik (öreg) a csontokat tudja helyre rakni, egy pedig nyelvével a szemből ki tudja venni a szálkát.

A deportálás költészete

A Szovjetunióba deportált erdődiek ajkán otthonukra, családjukra emlékezve az orosz fogolytáborokban is meg-megszóltak a szülőföldjükről ismert vallásos és/vagy népi énekek, dalok. Ezeket azonban – a népköltészetre jellemzően – az ismert dallammal, az életkörülményeik kapcsán megváltoztatott szöveggel énekelték. Az ismert pünkösdi nóta³⁷⁰ szövegét így énekelték:

„Nem vár minket senki pünkösdi rózsával.

Mindhiába várnak, tavasz lett azóta,
Hány keserves jajszó folyt le itt azóta.
Kedves Édesanyám, haza hiába várnak,
Mert a hideg orosz télben halál rózsák nyílnak.”

A népköltészet talán legtermékenyebb műfaja, a dal, a népdal. Így keletkezett bányászdal a rosztovi³⁷¹ bányákban dolgozók életéről:

³⁷⁰ Piros pünkösdi napján

³⁷¹ Rosztov ukrainai bányaváros.

Bányászdal

Rosztov³⁷² mentén a bányászok vígan élnek,
Fütytöt hánynak a ropogós hideg télnek.
Deszkabarakk a konyhája,
Szojki, röszpil, röszpilták.³⁷³

Ha fölkeltenek a szobákban, lenn a lyukban,
Futkoshat ott a nacsalnik,³⁷⁴ mint a pulyka,
Nem törődünk a dávájjal,³⁷⁵ futnak egy mázsás motorral,
Szojki, röszpil, röszpilták.

Legyen pajtás dáj³⁷⁶ pe kurity,³⁷⁷ davaj bisztra³⁷⁸,
Szívjuk gyorsan, mert menni kell a Lávába³⁷⁹.
Jelentkezünk a s stabeknek,³⁸⁰ stajkit³⁸¹ kérnek a Lavába,
Szojki, röszpil, röszpilták.

Az 1946 karácsonyán keletkezett (ének) szövege szerzője, Góznerné Dicsi Anna³⁸² hazamentett naplójában maradt fenn annak az éneknek a szövege, amelyet szerzője 1946 karácsonyán költött.

„Odahaza ma éjszaka zúgnak a harangok,
Csak a mi lágerünkben nem keresnek meg a hangok.

³⁷² Bányaváros Ukrajnában.

³⁷³ Az oroszoktól hallott utasítások (szavak / kifejezések) jelentése: szojski < or. сойти 'lemenni'; röszpil < or. *распилишь* 'át/szétfűrészelt'; röszpilták < or. *распилишь + tak* 'igy, úgy'.

³⁷⁴ nacsalnik < or. *начальник* 'főnök'

³⁷⁵ dáváj < or. *давай* < *дай* 'adni' (add ide!)

³⁷⁶ dáj < or. *дай* 'adni' (adj!)

³⁷⁷ kurity < or. *куришь* 'dohányozni, füstölni'

³⁷⁸ bisztra (bizszo) < or. *бисстро* 'gyorsan!; gyereünk!'

³⁷⁹ láva < or. *лава* 'láva = fejtés'

³⁸⁰ stabek < or. *стаб* 'törzs' (vezető, parancsnok)

³⁸¹ stajki < or. *штопка* 'állvány, pult' (állványok)

³⁸² Vö.: Ditschi Anna 2002:100-101. (Dicsi = (ma Németországban) Ditschi)

Nálunk itt nem számít hétköznapi, ünnep, vasárnap,
Nem ismerve Istent, nem hallani soha harangszót.

Ha az égre tekintünk néha, talán az otthoni
Betlehem-csillagot keressük, hogy közénk békét hozzon.
Nézd Jézuska az éhezőt, ki poloskás priccsen hever,
Legyengülve, már a megforduláshoz sincs elég ereje.

Két üreges szeme és gondolata egy marék kásáról álmodik,
Álom nem jön szemére, hisz üres gyomorral csak evésről álmodik,
Vagy a bányász munkás, aki foltos tüdővel a szénportól zihált,
Mert a szénbánya ürege, azt sem tudja, hogy odafent reggel van vagy még
mindig éjszaka.

Ki látta a csillagodat? A pásztorok, hogy hozzád leljenek? !
Talán mi a lágerben, hisz mielőltünk is már régen elrejtezett.
Ennyi sokfajta nép ide bezárva, szeretetet óhajt kapni máma.
Küldd csillagodat felénk, mint a pásztoroknak annak idején.
Hogy szenvedésünk útján kis Jézuska ne hagyj bennünket elveszni,
Hogy betlehemi csillagod a sok szenvedés útján hazavezéreljen,
A mi kis falunkba imádkozik minden lélek.
Minden ember szeretettel jászlad előtt, térdre borul minden lélek.
A mi kis falunkba Jézuska születése boldogságot szokott hozni,
Hogy egymást megszeretve, benned bízva, ne felejtünk el imádkozni.
A templomba hosszú sorba mennek az ifjak és öregek,
Hogy szívből hálát adjanak a mindenható Istennek.
Itt a lágerben ennyi nép bezárva, hozzád kiált, hogy tudjon remélni.
Segíts bennünket, hogy hitünket megtartva, tudjuk a kínokat kibírni.
Odahaza minden szívbe csak szeretet lakik máma,
Küldj békét, hogy szeretve egymást, vigasztalást hozzon valamennyiünk
számára.³⁸³

³⁸³ Szövege a kézirat 100-101. lapján, még van további négy versszaka, közlésüket mellőzzük.

V.
Az oktatás formái
és intézményei erdődön

A református iskola

A 13. században (1217-ben) Erdődön, a főesperesség rangú plébánia mellett – a korabeli analógiák ismeretében – a szokásnak (hagyománynak) megfelelően valószínűleg működött ún. plébániai iskola.

A 16. század első felében (1529-ben már bizonyosan) Erdőd közigazgatási központ, járás székhely volt. Ez is feltételezi iskola létét, bizonyos viszont, hogy a század közepén iskola működött a községben. Ismeretes ugyanis, hogy 1545. szept. 1-jén a földbirtokos Drágffy (Gáspár) az erdődi iskolát (is) a hitújító Kopácsi Istvánra³⁸⁴ bízta. A protestáns iskolának hírnevet szerzett azzal, hogy tanulóit latin és héber nyelvre is tanították.

A szatmári református iskola 1610-ben történt gimnáziummá alakulása után az erdődi iskola átvette a szatmári iskola tanítási rendjét, a szatmári iskola partikulája lett. Gyakorlatilag ez azt is jelentette, hogy a szatmári iskola az Erdődön működő iskolába (is) küldött rektorokat (tanítókat).

Konkréten a szatmári református gimnázium öt – 1654 és 1734 között Szatmáron végzett – tanulójáról tudjuk, hogy tanulmányai végeztével az erdődi iskolában tanítóként működött³⁸⁵. A fentebb elmondottak magától értetődően azt jelentik, hogy az erdődi elemi iskolában a Szatmáron, az azonos szintű osztályokban alkalmazott tantervek alapján tanítottak,

³⁸⁴ Eredetileg Ferenc-rendi szerzetes; Wittenbergből 1542 után tért haza. 1547-ben már Nagybányán lelkész és iskolaalapító. (Vö.: MÉL I. 966)

³⁸⁵ 1654: Michael Nyiresi, 1671: Paulus Tsengeri, 1678: Johannes Sztarai, 1687: Samuel P.N. Szombati. (Vö.: BURA: 1994: 38, 53, 59, 64.) – 1734-ben nem jegyezték be a tanulói névsorba, hogy ki a tanítói szolgálatra ment tanuló, küldése azonban megállapítható a kollégiumi pénztár (Pecunia sacra) gazdasági bejegyzéseiből. (Vö.: BURA 1999. 65).

a nevelésben pedig hasonló szellemiség, vallásos motivációjú műveltség kialakítására törekedtek³⁸⁶.

Az 1612 – 1720 közötti időszakban Erdődön élő református családok gyermekei közül tanulmányaikat többen folytatták a gimnáziummá átalakított szatmári (később kollégiumnak nevezett) iskolában³⁸⁷. Ezek valószínűleg többnyire értelmiségi pályán helyezkedtek el³⁸⁸.

Írott adatok híján nem tudjuk, hogy milyen volt a 18. századi Erdőd iskolája, nincsenek adataink a református vallású lakosok gyermekeinek elemi iskolábajárásáról. Az elemi iskola 1769-ben, a református lakosság áttelepítésekor megszűnt, a magyar lakosokkal távozott az utolsó években Erdődön működött református tanító, Madarasi György is.

Írott adatok tanúsítják viszont azt, hogy a 17 - 19. században 1820 – 1852 között Erdődről 19 tanuló tanult tovább a szatmárnémeti református gimnáziumban³⁸⁹.

³⁸⁶ Vö.: BURA 1999: 24, 67.

³⁸⁷ Az anyakönyvekben talált 15 adat feltételezésünk szerint 12 tanulót takar (BURA 1994: 156).

³⁸⁸ Johannes Egri (1682) Debrecenbe ment, syntaxist tanított a kollégiumban; Johannes Egri (1684) Szatmár város jegyzője lett; Andreas Erdődi (1703) a szatmári kollégiumban tanító (rektor) lett.

³⁸⁹ (BURA 1994:55) + 1841: Váitzky Károly, veteránus orátor és rhetor (BURA 1994a: 108).

Egyházi iskolák a 19 – 20. században

Római katolikus elemi iskola

A svábok betelepítését követően Erdődön a plébánia mellett német nyelvű elemi iskola működött³⁹⁰. A gyermekek oktatását a kántortanító³⁹¹ végezte. Az iskola első említéséből (1748) az is megállapítható, hogy már az előző években is működött³⁹².

A 18 – 19. századi egyházi elemi iskolákban, így Erdődön is, a tanítás novemberben, Szent Márton napja után kezdődött, a nagyböjt (rendszerint) ötödik hetében fejeződött be. A tanítás délelőtt 8-tól 11-ig, délután 1 órától 2-ig tartott, szerdán és szombaton nem volt délutáni tanítás.

A kántortanító a gyermekeket olvasni és számolni tanította, hittant is tanított (imákat, az Isten tíz parancsát, az Egyház öt parancsát) és egyházi énekeket.

Az iskola három évtizeddel későbbi (1777) kántortanítója – Haubrih Mátyás – németül és már magyarul is beszélt³⁹³.

A tanítók javadalmazása változó volt. A század közepén a tanító minden iskolába járó gyermek után 2 krajcárt kapott, a század utolsó negyedében

³⁹⁰ Gróf Károlyi Sándor a plébánia szomszédságában telket adományozott az iskola részére, biztosította a felépítéséhez szükséges anyagot. Az épületben az iskolahelység mellett lakoszobák építettek a kántortanító részére. Az épületet tulajdonjogát a plébániához tartozóként telekkönyvezték.

³⁹¹ Nevét nem ismerjük, a „németül beszél” megállapításból nem állapíthatjuk meg, hogy falubeli (sváb) -e, esetleg más identitású (frank, osztrák, magyar), de németül tudó személy.

³⁹² Az 1748-as kánoni vizsgálat jegyzőkönyve említi, hogy az iskola és a kántortanító lakása egy épületben van, a kántortanítóról megállapítja, hogy beszél németül, kötelességét jól teljesíti.

³⁹³ Vö.: 1777. június 23-án Eszterházy Károly egri püspök által végzett kánoni vizsgálati jegyzőkönyv.

A régi római katolikus elemi iskola átalakított épülete

- egyéb egyházi feladatai kapcsán – tanítói munkásságának ellenértéke beolvadt az egyházközségtől kapott természetbeni javadalmazásokba³⁹⁴.

Az osztrák birodalom első tanügyi reformja, az 1777-ben kiadott Ratio Educationis a népiskolák tanítóinak képzéséről is intézkedett. Minthogy a Károlyi grófok közbenjárására az ungvári normaiskolát 1778-ban Nagykárolyba költöztették, s ott ennek harmadik osztályában a nemzeti iskolákban (anyanyelvű elemi iskolák) tanítók képzésével is foglalkoztak, valószínűnek tartjuk, hogy az erdői német (sváb) nyelvű elemi iskolában tanító (tanítók) is felkészítésük céljából képzésen vettek részt³⁹⁵.

³⁹⁴ Lakást kapott – az egykori erdői református lelkész házában lakott – a talu háromnyomású határában (4 + 4) összesen 12 koból földet kapott, rétet (amelyen 4 szeker szena termett), búzát (12 koból), tengert (2 koból), tűzifát (4 m³), minden házaspártól évi 12. oszvegyektől 6 krajcárt, telről temetésért 12. gyermekeért 6 krajcárt, kereszteleés, énekes mise után 18 krajcárt.

³⁹⁵ Számukra készült (1776-ban) Felbiger Ignác módszertani könyve. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*.

A 19. század első felében az erdődi római katolikus egyházi iskola továbbra is egytanítós. Tanítóját ludimagiszternek³⁹⁶ nevezik. Az iskolások egyre növekvő száma viszont – 1855-ben már 140 gyermek tanult az iskolában – szükségessé tette a tanítók számának növelését is. Így 1858-tól, amikor az iskolások száma meghaladta a kétszázat (202) az iskola épületét még egy tanteremmel bővítették, és az iskolában két tanerőt alkalmaztak³⁹⁷. A tanítók számának növelésekor készült okmány rögzíti az iskola egyházi jellegét, ugyanakkor a tanító és a kántortanító javadalmazását okiratba foglalták³⁹⁸.

Az erdődi katolikus elemi iskolában tanulók közül csak néhányról tudjuk, hogy tanulmányait más (magasabb szintű) iskolában folytatta, konkrétan a szatmárnémeti katolikus gimnáziumban a grammatikai, illetőleg a humanista osztályokban tanult³⁹⁹. Két tanulóról tudjuk, hogy a gimnáziumi tanulmányokat követően a két éves Püspöki Líceumban⁴⁰⁰ tanult.

A mezőváros rangú Erdőd kétosztályú népiskolája⁴⁰¹ épületének jó karban tartása, a szükséges taneszközökkel és tankönyvekkel való ellátása a mindenkor erdődi plébános gondja és feladata volt.

Az iskolában mind a fiúkat, mind a lányokat tanították. A kétosztályú iskola mellett az erdődi iskolában az elemi osztályokat elvégzettek számára ún. vasárnapi iskola is működött. A vasárnapi iskola foglalkozása-

³⁹⁶ Magyarul: játékmester; 1809 – 1834 között (19 éves korától) Forstenheisler János tasnádi származású kántortanító; 1812-ben a tanító részére új lakást építettek; javadalmazása többi része ua, mint az előzőé. 1855-ben (nem tudjuk, mióta) Jekly Antal a kántortanító.

³⁹⁷ Jekly Antal, Torner János; 1860-ban: Libeky Károly, Richter Ignác, 1870: König Antal, Richter Ignác.

³⁹⁸ Az 1857. szeptember 16-én készült okmányban („*Schulfassung des rkatol Schuldientes zu Erdőd*” ... „*das Schulhaus ist ein Eigenthum der Schulgemeinde*”) az egyik tanító fizetése 300 ft, a kántortanítóé 285 ft és 8 kr. (Vö.: Emlékirat az erdődi római katolikus iskola katolikus jellegének elvitathatatlanságáról. Plébániai levéltár 100/1896.)

³⁹⁹ Ungghvari Joannes (árva) 1814-ben és 1815-ben humanista tagozaton, 1829/30-ban Valdraff Georgius (földműves gyermeke) grammatikai tagozaton, s Gál Franciscus (apja adószedő volt). – Vö.: BURA 1994: 217. és BURA 1999: 120.

⁴⁰⁰ Vö.: BURA 1994: 120, 187.

⁴⁰¹ Így nevezték a vidéken működő elemi iskolákat. Az épület a 288. házszám alatt volt található.

in a tanulók korábban megszerzett tudásának hasznosítása volt a cél, így mezőgazdasági ismereteik bővítésére törekedtek. Megtanulták például a gyümölcsfák oltását. A források adataiból megállapítható, hogy a kétosztályos iskolát elvégzetteknek (általában) az 50 – 60 százaléka járt a vasárnapi iskolába. A források nem említik, hogy látogatói közül hányan voltak a fiúk, illetőleg (voltak-e) leányok.

Az 1868. évi 38. tc. (népoktatási törvény) lehetővé tette, hogy az egyházi iskolák felekezeten kívüli iskolákká váljanak, egyúttal az iskola terheit a politikai-közigazgatási község vegye át. A törvény 26. § értelmében ehhez hozzá kellett járulniuk az egyházmegyei hatóságoknak, a kegyúrnak, s akiket ez érintett.

Erdőd község előjárósága – néhány békétlenkedő úr szorgalmazására – 1870-ben a katolikus egyházi iskolát felekezeten kívülinek nyilvánította, anélkül, hogy erről a törvényben meghatározott intézményekkel, személyekkel egyeztetett volna. Az egyház tulajdonában levő iskola épületét erőszakosan elfoglalta, az egyház tulajdonában levő bútortárat, minden felszerelését elvette. A következő években az iskola Dr. Hokk, majd Novák Károly aljárásbíró elnöksége alatt működött, majd Böhm János és König György földművesek vezették. Az iskola az említettek vezetése mellett nem tudott az iskola hivatásának és az oktatásban a kor fejlődő igényeinek megfelelni. Tekintélyét és jó hírét elvesztette.

A plébános és a szülők többségét képező hívek a törvénytől eljárás ellen tiltakozó beadványát sem a közigazgatási hatóság, sem a tanfelügyelőség nem vette figyelembe. Ezt követően mind a hívek, mind az egyházmegye főhatósága az ügyben a közigazgatás és a tanügy felsőbb hatóságaihoz fordult, sokáig eredménytelenül.

Az ügy jogilag 1900-ban rendeződött, az iskola ekkor ismét hivatalosan katolikus elemi iskolává lett. Gyakorlatilag viszont az egyházmegyei hatóság – az erdői hívek kérésére – már korábban kezelésébe vette az iskolát.

1898-ban az Erdődön ekkor letelepedett Szatmári Irgalmas Nővérek leányiskolát⁴⁰² indítottak, s ezáltal a katolikus elemi iskolában megszüntették a koedukációt. Az elemi iskolájuk hatosztályos volt.

Az iskolaügy jogi rendezését követően (az 1901/1902-es tanévben) a leányiskolában szatmári irgalmas nővérek, a fiúiskolában tanítók tanítottak. A tanulók létszáma – százkilencvenkilenc leány – négy tanerőt igényelt, a fiúkat – százharmincnégy tanulót – két tanító tanította⁴⁰³.

Az Erdődön élő családok fontosnak tartották gyermekeik iskoláztatását, mind a fiúkét, mind a lányokét. A 19. század hatvanas éveiben a falu iskolas korú gyermekeinek közel kilencven százaléka járt iskolába. Ez az arány a hetvenes években csökkent, de a századforduló évében is meghaladta a hetven százalékot. Az arányokat táblázatunk szemlélteti:

Év	Iskoláskorú a faluban			Közülük iskolába járt					
	Össz.	Fiú	Leány	Össz.	%	Fiú	%	Leány	%
1860	195	100	95	170	87	90	90	80	84
1870	358	176	183	235	65,5	132	79	103	57
1901	471	208	263	333	70,7	134	64,4	199	75,6

A mindkét nembeli gyermekek iskolai oktatása Erdődön gyakorlatilag nagyon lecsökkentette az analfabétizmust. Másik következménye a magyar köznyelv használatának megerősödése volt.

A szatmári irgalmas nővérek óvodát is indítottak, az első tanévben 41 fiú és 64 lány látogatta.

⁴⁰² Irsik Ferenc plébános már korábban foglalkozott ezzel a gondolattal, s végrendeletében tetemes összeget hagyományozott a kivitelezésére.

⁴⁰³ A nővérek: Kapuy Piroska, főnöknő, Szabó Gonzálva, Kunsch Szilvéria, Urbán Honorina, Tréfán Metilla, és Kollmer Elsa jelölt. A tanítók: Reich Gusztáv, Gáspár József.

A fiúiskolában az 1904/ 1905-ös tanévtől a fiúk növekvő létszáma következtében – a 194 fiú tanítására – három tanítót alkalmaztak⁴⁰⁴. A leányiskola a továbbiakban is négy tanítónővel működött⁴⁰⁵. A diákság létszáma a következő tanévekben is hasonlóan nagy volt, így a tanerők száma változatlan maradt.

Református elemi iskola

1907-ben a református egyházközség összevont osztályokkal (I – IV.) működő református elemi iskolát létesített 30 tanköteles gyermekkel. A református elemi iskola magyar tannyelvűként működött az első világháborút követő időszakban is⁴⁰⁶, viszont a korábbi (általában negyvenet meghaladó⁴⁰⁷) tanulói létszám fokozatos csökkenése következtében tanköteles gyermekek hiányára hivatkozva 1926-ban az iskolát megszüntették. Ezt követően a református elemi iskola vasárnapi iskolaként működött.

A 19. század végén, a 20. század elején az iskola hatosztályos iskolává alakult, a négy elemi elvégzettek még két, ún. gazdasági ismétlő osztályt végez(het)tek.

A tanítás nyelve az állami szabályozás törekvései

Az erdődi elemi iskolában a sváb telepeselek gyermekeit a 18. századtól németül tanították, a magyar nyelvű oktatás bevezetése lényegében az 1870-es években kezdődött. A kánoni látogatás jegyzőkönyve 1877-ben említi is, hogy a tanító németül és magyarul is beszél. Az erdődi svábságban a 19. században megvolt ugyan az etnikai identitás tudata, de a népi kapcsolatok következményeképp is, a század utolsó évtizedeiben az

⁴⁰⁴ Bálintfy Mátyás, Böhm Endre, Felber Pál

⁴⁰⁵ Grabovszka Perpétua, Keller Klementina, Szabó Gonzálva, Kuzsay Krizosztoma

⁴⁰⁶ Tanítói: Kacsó Ignác 1908-11, Rácz Rózsa 1911, Virág Gizella 1911-20, Makay Irma 1920, 25, Pásztor Jánosné Halanka Margit 1925.

⁴⁰⁷ 1908:40, 1909: 46, 1910: 41, 1911: 37, 1912: 41, 1913: 48, 1914: 48, 1915: 47, 1916: 43, 1917: 38, 1918: 33, 1919: 19, 1920: 24, 1921: 27, 1922: 22, 1913: 15, 1924: 8.

állami elemi oktatás terjedése nyomán mind erőteljesebbé vált a svábok lakta falvakban (eltérő mértékben) megindult nyelvváltási folyamat. A 20. század elején már az otthonon kívül (nyilvános helyen) általában magyarul beszéltek. A diplomások anyanyelvüknek a magyart nevezték meg. A svábság (többsége) „sváb származású magyarnak” mondta magát, akinek szokásaiban, vallásában él az etnikai identitásuk tudata, ugyanakkor a németiséggel való csoporttagságot, érzelmi kötődést még a sváb nyelvet (valamilyen mértékben) beszélők /ismerők közül is kevesen vállalták.

A nyelvváltás folyamatának érdekes mozzanata, hogy ez gyakorlatilag az első világháború és az impériumváltás után erősödött meg, illetőleg teljesedett ki.

A 20. század elején az erdődi iskolákban ugyanazok tanítottak, akik a 19. század végén. A világháború harmadik esztendejében azonban a férfi tanítókat behívták tényleges katonai szolgálatra. Ekkor a tanítást helyettesekre bízta⁴⁰⁸.

A Román Állam a Dictionarul Transilvaniei című, az 1919. évi béketárgyalások számára készült munka, 1920-ban hivatalosan közölte adataival a nemzetiségek, elsősorban a magyarság lélekszáma addig ismert adatainak megváltoztatására, csökkentésére törekedett. Ennek érdekében a (római katolikus) sváb eredetű lakosságot (beszélt nyelvétől és vállalt identitásától függetlenül) németnek, a görög katolikusokat (anyanyelvüktől függetlenül) romának, az izraelitákat zsidónak minősítették. Hasonlóképpen a faji származás elvét és a névelemzést alkalmazva jártak el az 1920-as népszámláláskor is.

Jól szemlélteti ezt az utolsó, 1910. évi magyar népszámlálás Erdődre vonatkozó adatainak és az 1919-es román adatoknak az összehasonlítása⁴⁰⁹:

⁴⁰⁸ A 142 fiú tanítását két helyettes tanító alkalmazásával oldották meg: Rác Miklós, Papp Margit. Ugyanebben az évben az irgalmas nővérek 172 leány tanulóját három nővér tanította: Horváth M. Materna, Galla M. Arisztida, Tóth M. Adorata.

⁴⁰⁹ Vö.: JAKABFFY 1923:880.

Összlakosság		Magyar		Román		Német		Zsidó
1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1920
3602	3722	3434	1775	133	1057	35	828	-
Különbség	+ 120		- 1659		+ 923		+ 793	?

A romának minősített magyar görög katolikusok és a németnek minősített svábok és a magyarok csökkenő száma majdnem egyenlő.

A Szatmár megyei közigazgatási bizottság már 1921-ben elrendelte⁴¹⁰, hogy a katolikus elemi iskolák tanítási nyelve a román legyen. A fellebbezések folytán a közoktatási minisztérium úgy döntött, hogy az iskola tannyelve vagy az államnyelv vagy az anyanyelv lehet. A sváb származású falvak lakosainak túlnyomó többsége a magyar nyelvet választotta, kevesen a németet⁴¹¹. A megyei hatóságok értelmezésében: a svábok lemondtak anyanyelvükről, magyarul tanulni nincs joguk, tehát az iskola nyelve ezután a román⁴¹².

A magyar tannyelvű iskolák felszámolásának törekvése vezette a román kormányzatot az 1923-ban meginduló németesítő törekvéseiben is⁴¹³. Még 1923-ban megtiltották, hogy a falusi felekezeti iskolákban magyarul tanítsanak, előírták a német tanítási nyelvet⁴¹⁴, 1924-ben azt is elrendelték, hogy a hittant is németül tanítsák⁴¹⁵.

E tanítás minőségének eredménytelenségét tanúsítja az erdődi iskola ellenőrzésekor (a német nyelvű oktatás hatodik évében) készült jegyzőkönyv, amelyben többek között feljegyezték, hogy a tanulók a számtan

⁴¹⁰ Vö.: 188/1921. sz. rendelet.

⁴¹¹ Szinfalu a német nyelvet kívánta, Alsóhomoród pedig azt, hogy délelőtt magyarul, délután németül tanítsanak az iskolában. (Vö.: GÁBOR JENŐ 1929: IV. 10)

⁴¹² Vö.: GÁBOR JENŐ 1929: III.4.

⁴¹³ A Bánságból érkezett német szervezők agitációja megosztotta a híveket, a különböző érzelmű és identitású sváb családok között ellenségeskedést teremtett.

⁴¹⁴ Báber József német tanító megtiltotta, hogy magyarul egy szót is szóljanak (Vö.: HISTORIA DOMUS).

⁴¹⁵ A plébániai hitoktatás továbbra is magyarul folyt.

feladványt jól oldották meg, „de csak elméletileg, gyakorlati alkalmazását már nem tudták, miután nem ismerik otthonról a német nyelvet. Kisebb részüknek van ugyan fogyatékos német nyelvismerete sváb dialektusban, a többség azonban csak magyarul tud”⁴¹⁶.

A kormányzati törekvések kevés eredményt értek el. Ugyanis 1929. január 1-jén a legtöbb elemi iskola, így az erdődi is, visszavezette a magyar tanítási nyelvet.

Év	Katolikus elemi iskolák			
	Fiú	Leány	Összesen:	
1916	142	172	314	
1926	106	86	192	
1931	109	130	239	

Ugyanebben az időben, 1929-ben az érzelmileg a németiséghez húzó családok magánházban német óvodát létesítettek⁴¹⁷.

1934-ben az állam ismét beavatkozott a magyar tannyelvű egyházi iskolák életébe. A Magánoktatási Törvény alapján bezárták a felekezeti iskolát. A törvény 35. szakasza 2. pontja értelmében ugyanis: „Az olyan növénydekektől látogatott magániskolákban, akiknek az anyanyelve más, mint az állam nyelve, az előadási nyelvet az iskolafenntartók határozzák meg. Ezen iskolákba nem vehetők fel csak olyan tanulók, akiknek anyanyelve azonos az iskola előadási nyelvével.”

Az iskola bezárásakor a tanfelügyelőség olyan jegyzőkönyvet készített, amelyben névelemzés alapján megállapította a tanulók sváb származását, de nem említette a törvény által kért anyanyelvet. (A szülők ugyanis nyilatkozatukban magyaroknak, magyar anyanyelvűeknek vallották magukat.)

⁴¹⁶ A jegyzőkönyvet Pop nevű „subrevizor” készítette. (GÁBOR JENŐ 1929: IV. 11)

⁴¹⁷ Az óvoda az Egli család házában működött, óvónője Jolante Wiesler, 1931-35 között Margareta Erni, 1938-ban Elisabeth Holczinger, majd Elisabeth Baber. – Vö.: FLESC 1981.

Az 1920-as évek végén és az 1930-as években néhány erdődi tanuló szatmárnémeti középiskolában folytatta tanulmányait. Közülük többen főiskolai (teológiai) tanulmányokat is végeztek.

A középiskolában tanuló erdődi diákok száma 1940 után megnőtt, fiúk és lányok tanultak Szatmárnémetiben gimnáziumban, tanítóképzőben, kereskedelmi iskolában⁴¹⁸.

Az iskolai oktatás 1944 után

Az elemi iskolai oktatás

A református egyház 1945-ben Erdődhegyen felekezeti elemi iskolát létesített Református Népiskola⁴¹⁹ néven. A 35 tanulót beiskolázó intézményt 1948-ban államosították.

A (magyar tannyelvű) római katolikus iskola⁴²⁰ a második világháborút követően tovább működött, majd az egységes állami iskolai hálózat létrejöttékor román tannyelvű elemi iskola is létesült, kiépült a hét osztályos általános iskola⁴²¹. Így 1947-ben Erdődön két elemi, illetőleg általános iskola működött.

1948-ban a felekezeti iskolák államosításakor megszűnt az erdődi római katolikus elemi iskola, egyházi tulajdonú épülete állami tulajdonba került. Az iskola tanulói tanulmányaikat ezt követően állami iskola tanulóiként folytatták, az intézmény is átköltözött az állami iskola épületébe. Az

⁴¹⁸ A tanulók többnyire bentlakásban laktak, de többen (főként a háborús években) a kisvasúton utazva bejárók voltak, naponta ingáztak (Vö.: CZIER 2008).

⁴¹⁹ Tanítói: Papp Margit 1945-46, Lovas Imréné 1946-47, Erdei Gyula 1947-48.

⁴²⁰ A Zárda épületében működött.

⁴²¹ A román görög katolikus templom melletti iskolaépületben működött.

elemi osztályokban (I - IV. osztály) is, az általános iskolai osztályokban is (V- VII., illetőleg később VIII.) az oktatás román és magyar tannyelvű osztályokban folyt, német tannyelvű⁴²² elemi osztályok csak 1974 – 1977 között működtek.

Középiskola Erdődön

Az 1940-es években elég sok erdődi diák tanult Szatmárnémetiben középiskolában, a gimnáziumokban is, a tanítóképzőkben is. Többnyire diákoththonokban laktak, időnként akadtak ingázók is⁴²³.

1960-ban a román és a magyar általános iskola Erdődi Középiskola⁴²⁴ néven egyesül. Ezt követően a középiskola keretében működött az V – VIII. osztály (párhuzamosan egy-egy román és magyar osztály), valamint egy – egy (román – magyar) reál profilú középiskolai osztály, valamint egy (magyar tannyelvű) esti tagozatos osztály.

1962-ben Erdődön román tannyelvű mezőgazdasági (szőlészeti) szakiskola is létesült.

Az Erdődi Középiskola, valamint a Szőlészeti Szakiskola nemcsak az Erdődön lakó családok gyermekeit iskolázta be. Tanulóinak többsége a szomszédos román és magyar falvokról származott, a román tagozat diákjai Baba Novacról, Nagymadarásról, Oláhgyűrűsről, Sópusztáról, a magyar tagozat diákjai Krasznabéltekről, Magyargéresről, Szakasról és Szatmárhegyről⁴²⁵.

A középiskola és a szakiskola diáklétszámának növekedése szükségessé tette a tantermek számának gyarapítását, így került sor 1960-tól az új is-

⁴²² Vö.: Ernst Hauler: Sathmar und seine Schwaben. Wien, 1987. 81.

⁴²³ A Szatmár – Szatmárhegy – Erdőd vonalán működő kisvasúttal (is) jártak. – Vö.: Czier Antal 2008.

⁴²⁴ Școala Medie Ardu = Erdődi Középiskola. Igazgatója: Sabău Ioan, aligazgatója Sebők András.

⁴²⁵ A hatvanas évek közepén Erdődön (magyar osztályban) egy roma identitású tanuló érettségizett.

Az erdődi középiskola

kolaépület megépítésére⁴²⁶. A környező falvakból Erdődön tanulók elhelyezése szükségessé tette bentlakás(ok) létesítését és működtetését is⁴²⁷.

Az oktatási rendszer 1965-ben történt átszervezéskor az Erdődi Középiskola reál és humán tagozatú elméleti líceummá alakul. Ezt új neve is tükrözi: Erdődi Elméleti Líceum. Az új tanévtől a líceumban román nyelven egy-egy reál, illetőleg humán tagozatos osztály, magyar nyelven egy humán tagozatos osztály működött. A líceum tanulóinak létszáma ekkor megközelítette az ezerkétszázat.

Az Erdődi Elméleti Líceum magyar tagozatát a hatvanas évek végén fokozatosan leépítették. 1971-ben megszűnt. 1974-ben az Elméleti Líceum esti tagozatot is indított.

⁴²⁶ Építésében közmunkájukkal cselekvően közreműködtek a szülők, hasonlóképp az iskola tanárai is.

⁴²⁷ Bentlakás működött a Braseria (söröző) melletti épületben, mellette száz személyes bentlakássá és kantinná alakították át a volt Zárda épületét.

Az erdődi középiskola diáklétszáma a későbbi években csökkent, az 1979/1980-as tanévben tanulóinak száma 996.

Az 1990-es évek tanügyi átszervezései nyomán az erdődi iskola ún. iskolaközponttá alakult. Az intézmény keretében nyolcosztályos általános iskola, líceum és szakiskola működik⁴²⁸.

Az erdődi iskolaközpontban több roma származású tanuló elvégzi a X. osztályt is. Utána azonban munkába áll⁴²⁹.

Erdődi tanulók Szatmárnémeti középiskolaiban is tanulnak, románok is (akik a hagyományosan nevesebb középiskolákhoz ragaszkodnak), a magyar középiskolában tanulni akarók, valamint szaklíceumokban. Cigány származású tanulók⁴³⁰ tovább tanulnak a Faipari Iskolaközpont, Az Unió Gépipari Iskolaközpont keretében működő szakiskolákban is.

Az erdődi cigány közösségből származó tovább tanult és érettségizett a Képző és Zeneművészeti Líceumban, a Gazdasági Iskolacsoportban⁴³¹, 2000 után a közösségből felső fokú tanulmányokat végzők is kikerültek⁴³².

A cigány óvoda és a tanulóház

Az Erdődön folyó oktató – nevelő munkában új elemet jelentett a Szatmárnémeti Caritas Szervezet által létesített, 1992. december 6-án induló „Szent Miklós roma szociális óvoda”.

⁴²⁸ A cigány származású tanulók közül a lányok (elenyésző a kivétel) megrekednek az általános iskola szintjén, ui. a cigány közösségben a nő lényegében nem szabad, a közfelfogás szerint a családban kell maradnia, férje kell hogy eltartsa.

⁴²⁹ Többnyire az Ardudeana székgyárban helyezkednek el. Megtörténik, hogy beiratkoznak a XI. osztályba is, de kimaradnak, munkába állnak.

⁴³⁰ Tanévenként maximum öten. Később szakmailag elkallódnak, nem azt a mesterséget folytatják, amit tanultak.

⁴³¹ Továbbtanult és zenekonzervatóriumot végzett is van.

⁴³² Zenekonzervatórium, pszichológia, közgazdasági kar, testnevelési főiskola.

Schupler Tibor Caritas igazgató felismerte, hogy a lakosság egyharmadát kitevő cigány etnikum számára a szociális felemelkedés csak akkor valósulhat meg, ha már zsenge korban megkezdik nevelésüket, valamint integrálódásukat.

Az óvoda eljövendő nevelői⁴³³ már egy fél évvel az óvoda megnyitása előtt a plébánostól megkapott születési adatok alapján végigjárták a cigánytelepet, hogy vegyék számba az óvodaköteles gyermekeket. Az óvoda indításának első szervezési gondját az okozta, hogy hetven óvodaköteles közül kellett kiválasztani az engedélyezett csoportba felvehető 25 gyermeket. Az igazságos döntés érdekében a gyermekeket három csoportba osztották: legszegényebbek; sokgyermekes családok gyermekei; ősztől iskolakötelesek. Az óvodába mindhárom kategóriába tartozó gyermekeket felvettek, de főként az ősztől iskolaköteleseket, tudva, hogy a következő tanévben már két csoportot indíthatnak, tehát 50 gyermeket vehetnek fel.

Az óvodában délelőtt nyolc órától délután 5 óráig foglalkoztak a gyermekekkel. Az új intézményben működő nevelők külön feladata volt az óvodások szüleivel való foglalkozás is. Ezt céltudatosan és eredményesen végezték⁴³⁴.

A cigány óvoda 1993 őszétől már két csoportos volt, ezért a munkaközösségét is bővíteni kellett⁴³⁵.

A telep lakáskörülményeinek ismeretében köztudott volt, hogy a cigány családokban nem megfelelőek a körülmények a gyermekek tanulására,

⁴³³ Freund Éva óvónő és Szenes Erzsébet nyugdíjas tanítónő. A munkaközösséghez tartozott Amán Szabina szakácsnő és Diczig Mária takarító, Leiti Lehel gondnok.

⁴³⁴ Nap mint nap szóba álltak a gyermekekért jövő szülőkkel, ezenkívül rendszeresen szülői értekezleteket tartottak, amelyre a szülőknek kötelezően el kellett jönniük, bevonták őket egy-egy ünnepi műsor elkészítésébe is.

⁴³⁵ 1993-tól óvónői beosztásban dolgoztak Piricsi Beáta és Caiser Katalin tanítónők, később Csoma Andrea és Májér Filoména.

otthoni felkészülésére⁴³⁶, ezért 1994 őszén az egyház szeretetszolgálati intézménye, a Szatmárnémeti Caritas a Megyei Tanfelügyelőséggel együttműködve létrehozta az ún. „tanulóházat”, ahol a tanulók megfelelő környezetben készülhetnek fel az iskolai órákra, felkészülésükre képzett személyzet (tanítónő) felügyel, aki követi és útbaigazítja a gyermekeket az iskolai feladatok elvégzésében és állandó kapcsolatot tart iskolai tanárral, oktatóikkal.

A tanulóház tevékenysége⁴³⁷, 1994 őszén 25 első osztályos cigány gyermekkel (közülük 18-an a cigány óvodából jöttek) indult, a következő évben, a létszám újabb 20 gyermekkel gyarapodott, s hasonlóképp növekedett a következő két tanévben is, így 1997-ben tehát már az elemi iskola minden osztályába (I – IV.) járó tanulókkal foglalkoztak.

A tanulóházban alternatív tevékenységeket is bevezettek, amelyeknek célja az, hogy megtanítsák a gyermekeknek a házi munkát, kertészkedést, barkácsolást, szabás – varrást, illetőleg szabad idejükben szocializációs programokat is.

A cigány tanulók oktatásának, illetőleg a nem cigányok közösségébe való beilleszkedés elősegítése céljából 2006. szeptemberében a Szatmárnémeti Caritas megnyitotta Erdődön az Integretto Oktatási Központot⁴³⁸. A Nevelési Központban összesen 120 – hatvan óvodás és hatvan iskoláskorú – gyermeket fogadnak. Az óvodások számára három csoportot – két magyar és egy román nyelvűt – hoztak létre⁴³⁹, velük reggel 8-tól délután 5-ig foglalkoznak. Elsősorban a kommunikációs, a problémamegoldó készségeket fejlesztik, bizonyítva, hogy létezik a konfliktusmentes együttélés a

⁴³⁶ A szegény családok gyermekei általában egy kis szoba – konyhas lakásban élnek, tanulnak, étkeznek, játszanak, alszanak. A család élete általában cseppet sem „zajtalan”.

⁴³⁷ Vári Terézia tanítónő felügyeletével.

⁴³⁸ A nappali foglalkoztatásra szolgáló termék mellett a foglalkoztatás helyszínei a tornaterem, játszóterem, sportpálya. A foglalkoztatásokra szolgáló termeket kiegészítik a konyha, ebédlő, és a napközisek ebéd utáni pihenésére szolgáló hálóterem.

⁴³⁹ A három (két magyar, egy román) napközis csoport mindegyikében a gyerekek kétharmada roma, egyharmada magyar vagy román.

Integretto oktatási központ

roma (cigány) és a nem roma személyek között. Az Integretto-ban ebédelnek majd másnapi leckeikre készülnek az elemi iskola I – IV. osztályába, illetőleg az V – VIII-ba járó tanulók, akik a Caritas-napköziben nevelkedtek.⁴⁴⁰ Az oktató - nevelő tevékenységet kiegészítik a tanulók szakmai orientálódását segítő, meghívott szakemberek közreműködésével hetente szervezett foglalkozások.

⁴⁴⁰ Az I - IV. osztályosok 12 – 13 óra között érkeznek, az V - VIII-osok 14:30-kor, ebéd után pedagógus felügyelettel tanulnak másnapra; kikapcsolódásukra szervezett játékok szolgálnak.

VI.

Közművelődés, sporttevékenység

Erdőd közéletében, közművelődésében az erdői várkastély maradványai, valamint a szemközti tóparti obeliszk a 20. században is őrizte a falu hagyományában Petőfi Sándor és Szendrey Júlia emlékét. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a falubeliek, főként az ifjúság gyakran kirándult a várkastélyhoz. Az 1970-es években ezt felelevenítette az őket Erdődhöz kötő emlékek irodalmi feldolgozása, a Petőfi Erdélyben⁴¹¹ című kötet megjelenése, illetőleg ennek kapcsán írók, költők, érdeklődők erdői látogatásai.

1990. március 15-én a Petőfire emlékezéshez kötődően a Szatmár megyei RMDSZ a várkastély romjainál megemlékezett az 1848/1849-es forradalomról és szabadságharcról.

Valószínűleg a marosvásárhelyi események hatására Erdődön is volt a román – magyar együttélést megzavarni akaró megnyilvánulás, március 27 / 28-ra virradó éjjel felrobbantották a Petőfi emlékművet⁴⁴², az obeliszket.

Az obeliszk felrobbantott darabjaiból később helyreállították az emlékművet, majd ezt követően minden évben itt tartják meg a március 15-i megemlékezést, valamint az 1999. szeptember 4-én megrendezett Erdői Petőfi-napon – szervezője az **Erdői Petőfi Kör** – itt vette kezdetét az azóta hagyományos Petőfi ünnepségsorozat.

A kör 2000. augusztus 31-én vendégül látta a Kárpát-medence Petőfi emlékhelyeinek küldötteit.

Erdődön a sváb közművelődési hagyományok őrzői és művelői a Német Demokrata Fórum helyi tagozatának rendezvényei. Első megvalósításaik közé tartozik a közel másfél évtizede megalakított **Rozmarin táncso-**

⁴¹¹ Szerzői: Dávid Gyula és Mikó Imre, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1972.

⁴⁴² Sike Lajos: *Merénylet, csak nem Petőfi ellen* című, az Előrében 1990. március 31-én megjelent cikkében számolt be az eseményről. Az RMDSZ ismeretlen tettes elleni feljelentésére elindult nyomozást követően a Rendőrség 1991. július 4-én közölte, hogy megállapították a tettes kilétét: Szeling Ioan helybéli lakos, akit azonban két helybéli román falubelije 1990-ben megölt.

port, amely a helyi és másutt megrendezett sváb találkozókon megjeleníti, feleleveníti az erdődi sváb táncokat.

Az erdődiek évek óta rendeznek **sváb találkozók**on⁴⁴³. 2006-ban itt rendezték meg a Szatmár megyei svábok találkozóját⁴⁴⁴.

Az augusztus 15-i templombúcsú előtt immár hagyományosan megrendezik **Erdőd napját**, amelyre eljönnek a testvérvárosok küldöttei is, és együtt ünnepelnek a falubeliekkel.

A falu közművelődésének emlékezetes eseménye volt Illyés Kinga Széchenyi díjas művésznak a művelődési házban *Az élet kenye*re címen bemutatott, Szent Erzsébetről szóló pódiumjátéka.

Az általános iskolai (főként roma) tanulók előadói készségének és művelődésének fejlesztését szolgálta (2002-ben) Kulcsár Székely Attila szatmári színész drámapedagógiai foglalkozása a tanulóházban.

Erdődön ifjúsági énekkar is működik, az **Erdődi Római Katolikus Dalárda**, megszervezője Scheitli Renáta hitoktató tanár, karnagya Kukuját Attila.

Erdőd közművelődését mozdítja elő a **Teleház**.

Az immár többször megszervezett (gyakorlatilag a szőlőtermesztéshez kapcsolódó) borverseny is közművelődési vonatkozású eseménnyé válik.

A Petőfi emlékének, valamint a község művelődési hagyományainak ápolására már az 1990-es évektől törekvő erdődiek egy csoportja 2006-ban **Erdődi Petőfi Kör**⁴⁴⁵ néven hivatalosan bejegyzett civil szervezetet lé-

⁴⁴³ Helyszíne váltakozó: Erdélyben, Németországban.

⁴⁴⁴ 2006. augusztus 27-én.

⁴⁴⁵ A civil szervezet hivatalosan bejegyzett román neve: Asociația Erdődi Petőfi Kör. 2006. január 21-én létesült 29 alapító taggal.

tesített. A Petőfi Kör szavaló versenyeket szervez, felélesztette a községi fúvós zenekart⁴⁴⁶, tagjai látogatást szerveznek Petőfi emlékhelyekre, részt vesznek a más helységekből rendezett Petőfi megemlékezéseken.

A helyi tanács Erdődön *Buletin Informativ* (Tájékoztató Lap) címen román nyelvű havi kiadványt jelentetett meg. A kiadvány rövid életű volt, egyetlen évben jelent meg. 2009-ben az erdődi középiskola és a polgármesteri hivatal (a lap utódjaként?) együttesen jelentette meg a *Cetatea Literară* nevű lapot.

Az 1940-es évek végén létesített községi könyvtár könyvállománya ma meghaladja a tizenöt ezret. Olvasói az iskolások.

A községben sportegyesület, **Spicu Ardudana** néven futballcsapat működött, rendszeresen részt vett a megyei futball-bajnokságokon. A futballcsapat 2006-ban feloszlott.

⁴⁴⁶ Egyenruhát is szerzett a fúvószenekar tagjai számára.

VII. Erdőd szociális és egészségügyi helyzete

Az erdödi sváb társadalom családközpontú volt. A sváb családokban általában több gyermek született, ebből eredően a falut a demográfiai növekedés jellemezte. A sváb családok minden tagjának egyformán dolgoznia kellett, már a fiatal gyermekeket is (képességeikhez mért) feladatok végzésével bízták meg.

Az erdödi sváb családokat, illetőleg a faluközösséget a családközpontúság mellett a betegekkel, a rászorulókkal való törődés, a szociális gondosság jellemezte.

Minden sváb család ellátta tehetetlen vagy nyomorék családtagjait, gondjukat viselte. Ha valamely család elemi csapások által vagyonában pusztulást szenvedett, vagy saját hibáján kívül elszegényedett, akkor a munkaképtelen vagy nyomorék családtagot a falu vette gondviselése alá, intézkedett ellátásáról. Ilyenkor a gondviselőjét vagy ellátóját a falu pénztárából fizették⁴⁷.

A közösség szokásrendje arról is intézkedett, hogy az árván maradt gyermekek ápolásáról és eltartásáról miként kell gondoskodnia. Minthogy a sváb öröklési jogszokás alapján a birtoknak együtt kellett maradnia, ez annak a kötelessége volt, aki a vagyont megszerezte vagy legközelebbi rokonság révén örökölte.

A település szociális – egészségügyi helyzetének egyik mutatója a születések és az elhalálozások adatainak áttekintése.

A születések és az elhalálozások adatait évenként bemutató táblázatokból pontos képet kaphat az érdeklődő (a kutató) Erdőd lakossága demográfiai gyarapodásának folyamatáról. Mind a születések, mind az elhalálozások adataiból évtizedenkénti átlagot is készítettünk. Ezekből a folyamat két és fél évszázados képe lényegében élénk tárul.

⁴⁷ LAUKA 1855: 82-3.

A születések vonatkozásában a 19. század elején jelentkező jelentős szám-beli növekedés a század negyvenes éveiben éri el a tetőpontját. Az évtized évi átlaga meghaladja a 140-et. A következő fél évszázadban is mindvégig magas az évenkénti születések száma, mindvégig meghaladja a százat. A 20. század első felében számot tevően csökken, a század utolsó évtizedeiben folyamatosan csökkenő.

A 18. század hetvenes éveiben az elhalálozások évi átlaga 46 volt, a század utolsó két évtizedében 49.

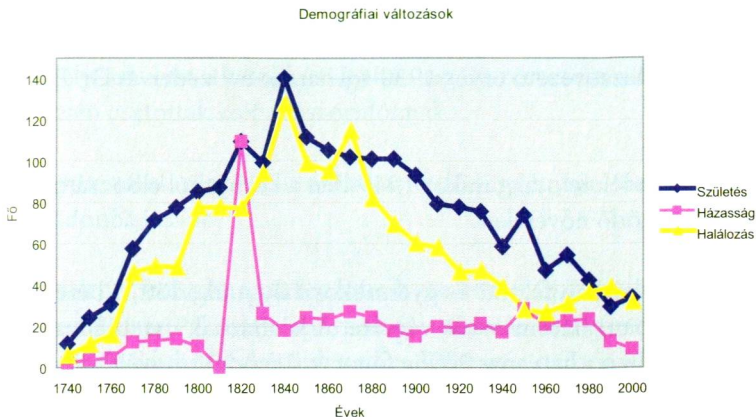
Sajátos jelenséget figyelhetünk meg a 18. század utolsó éveitől kezdődően a 19. század első évtizedének végéig, mégpedig azt, hogy minden második évben a megelőző évhez viszonyítottan megközelítőleg kétszer annyian haltak meg: 1798: 43, 1799: 85, 1800: 42, 1801: 86, 1802: 77, 1803: 43, 1804: 87, 1805: 102, 1806: 63, 1807: 135, 1808: 61. Ez esetenként jelenthette a lakosság 5,57 és 9,84 százalékát.

Némelyik évtizedben több egymást követő évben is ugyancsak megnőtt a halálozások száma. Így például az 1810-es években: 1810: 137, 1811: 146 (a lakosság (a hívek) 14,83 %-a), 1812: 116 (12,70 %), 1817: 142 (15,97 %). Hasonlóképp történt az 1830-as években is: 1831: 116, 1832: 147, 1839: 117. A számok ez utóbbi évtizedben azonban kisebb százalékarányt jelentenek (pl. 1839: 7,59 %), ugyanis ekkor már lényegesen magasabb volt a lakosság lélekszáma.

Erdőd történetének egy-egy korszakában különösen sokan (gyermekek) haltak meg járványos megbetegedések következtében. Ilyen járvány pusztított a faluban 1841-ben és 1842-ben. Ekkor a faluban átlagos halandóság szinte megháromszorozódott (200, 170). Hasonlóan az átlagosnál sokkal többen haltak meg az 1872-ben kitört kolerajárvány következtében (1872: 128, 1873: 200).

A 20. században a lakosság lélekszámának további növekedése ellenére is az évi halálozások száma százalékarányban csökkent. Az első két évtized

évi átlaga 58 halálozás, a következő évtizedben már csak 46 – 47, 1930-ban 54 (2,48 %), 1940-ben 55 (2,13 %).

Az arányok javulásához nyilvánvalóan hozzájárult a szociális – egészségügyi tényezők javulása, ezek révén az átlagéletkor növekedése is.

A 20. század 90-es éveiben Erdőd lakosainak lélekszáma a 40-es évekhez viszonyítottnál közel 25 százalékkal csökkent, s ennek megfelelően részarányosan és folyamatosan a halálozások száma is, az évi átlag 39 (2 százalék alatti).

A fenti folyamatok együttes hatása a társadalom előregedése, ennek pedig távlati következménye a település lélekszámának fogyása.

A betegek megvizsgálása, ellátása a körorvosok feladata volt. Erdőd a krasznabélteki körorvosi kerülethez tartozott. A járásorvos viszont Erdődön lakott. A közegészségügy szolgálatában, az egészségügyi ellátásban jelentős előrelépést jelentett a járásorvos számára az 1890-ben létesített

vármegyei kórház⁴⁴⁸, ami gyakorlatilag fekvőbetegek kezelésére / ápolására létesített kórtermet (kórtermeket) jelentett. A kórházban a betegek ápolását és gondozását a Szatmári Irgalmas Nővérek szerzetesrendjének nővérei végezték.

Az állami kórházat vezető orvos 1930-tól három évtizeden át Dr. Pap Dénes⁴⁴⁹ volt.

A szerzetesrendek feloszlátásakor 1949-ben a kórházból elbocsátották az akkor ott működő nővéreket.

Az erdői kórházban felnőtt és gyermekosztály működött, a betegek ellátását (általában) három orvos végezte. A kórháznak mentőállomása is volt. A községben a hatvanas évekig fogorvosi rendelő is működött⁴⁵⁰.

Az egészségügy 1990-ben történt átszervezésekor az erdői kórház megszűnt. Azóta a kórházi kezelésre szoruló betegeket a Szatmárnémetiben működő megyei kórház látja el.

Az egészségügyi rendszer átszervezése, a körzeti orvosi rendszer megszűnése után ma a betegeket a családorvosok látják el.

A várossá lett Erdőd lakosai betegellátásának javítására 2010 tavaszán egészségügyi központ létesült, amelynek célja és rendeltetése, hogy a betegek minél szélesebb körű helyben történő ellátását biztosítsák. Ezt a célt szolgálják a különféle szakorvosi rendelések, a helyben elvégezhető laboratóriumi, röntgen, elektrokardiográf, ekográf vizsgálatok.

A község egészségügyi ellátásában az állami kórház létesítése mellett 1893-ban előrelépését jelentett a gyógyszerár létesítése. A gyógyszerárat a 20. század folyamán a Bóta gyógyszerész család működtette, utolsó-

⁴⁴⁸ A századfordulón Csuka Mihály dr. volt a járásorvos.

⁴⁴⁹ Máramaroszigeten született 1904-ben, orvosi oklevelét 1927-ben szerezte.

⁴⁵⁰ A szatmárnémeti fogászati poliklinika szakorvosa látta el. (Az utolsó évtizedben dr. Bálint Béla).

ként 1933-tól Bóta István gyógyszerész a második világháborút követő államosításig.

Az 1990-es változást követő időszakban a betegek gyógyszerrel való ellátásában jelentős segítséget jelentett a Németországból származó gyógyszer segély, amelyet a katolikus egyház segélyszervezete, a Karitás Szervezet révén osztottak szét a rászorulóknak.

A gyógyszertárak magánosításakor az erdődi gyógyszertár is ismét magántulajdonba került⁴⁵¹

Az idősek és betegek gondozásának és ellátásának megkönnyítésére 1999-ben Reizer Pál megyéspüspök és a Caritas Szervezet megépíttette az Erdődi Idősklubot⁴⁵², később pedig, 2000 után a Caritas Szervezet létrehozta a Szűz Mária Házi Betegápoló Központot⁴⁵³.

A cigány közösség egészségügyi ellátásának javítását célozza, hogy a városi tanács két roma származású szociális asszisztenst alkalmazott, aki az orvos és a telep lakosai közti kapcsolatot segíti.

Erdőd lakosságának szociális helyzetét, foglalkoztatottságát tekintve (a csatolt községeket itt mellőzzük) megállapíthatjuk, hogy a lakosság jelentős többsége (magán vagy állami vállalatnál, intézménynél) vagy a mezőgazdaságban, földje megműveléséből él. Alkalmi, napszámos munka vállalásából él a Zenésztelep régi lakosainak többsége, kevésbé igyekvően az utóbbi két évtizedben betelepedett réteg.

A lakosság anyagi – szociális helyzetében szemmel látható polarizálódás észlelhető. Főként fiatalokból és középkorúakból alakul a jobb módúak

⁴⁵¹ Tulajdonosai Mellau Mónika és Dobai Katalin gyógyszerészek.

⁴⁵² 1999. IX. 17-én készült el.

⁴⁵³ Székhelye a București utca 48. szám alatt található. A betegápoló központ székhelyéül szolgáló épületet a Schupler család adományozta.

rétege. Olyanokból, akik már a 90-es évek elején külföldön⁴⁵⁴ munkát vállaltak, mások újabban mennek külföldre⁴⁵⁵ dolgozni, mások itthon város-on (külföldi érdekeltségű) gyárban⁴⁵⁶ dolgoztak / dolgoznak. Ez a társadalmi réteg képezi a ma rohamosan épülő új negyed lakóit.

A jobb módú réteg családszerkezete általában már nem követi a hagyományosan több gyermekes család modelljét. Egykézik.

A polarizálódás a cigány identitású lakosság körében is tapasztalhat, kialakult egy ún. jómódú réteg, növekvőben a szegények rétege. A szegények közé tartozók nem / alig dolgoznak, a szociális segélyből és a gyerekpénzből (7 – 10 – 12 gyermek) élnek⁴⁵⁷, családi gazdaságuk (állattartás) sincsen⁴⁵⁸.

A válásoknak az egész társadalomra jellemző volta hatással van a cigány lakosság szemléletére is. Megszaporodtak a felbomló együttélések.

A 19. század végi - 20. századi Erdődön mindig létezett és szükség esetén működött a **Tűzoltó egyesület**, tagjai falubeliek, önkéntesek. A nem hivatásos tűzoltók csoportja / egyesülete ma is létezik. Ma két tűzoltó kocsival rendelkeznek, a másodikat a korábbi mellé Szakoly testvértelepüléstől kapták.

⁴⁵⁴ Belgium, Holandia, Németország.

⁴⁵⁵ Spanyolország, Portugália.

⁴⁵⁶ Dräxelmajer.

⁴⁵⁷ A gyermeke számát a család megélhetési forrásának tekintik.

⁴⁵⁸ Egy-egy udvaron 3 – 4 család is él egymás mellett, kisállat tartására nem alkalmas.

VIII. A TELEPÜLÉS KÖZIGAZGATÁSA

A falu vezetője az erdőispánság idején, az ősi királyi birtokon nyilvánvalóan az ispán volt. Az okiratokban a 13. századból több ispán neve fennmaradt. 1216-ban Jób volt az ispán, 1264-ben Woch, az alispán Wenzenze⁴⁵⁹, 1272-ben Álmos⁴⁶⁰, 1323 – 1330 között Szántói Pető⁴⁶¹. Az utolsó ismert erdői ispán Bereck fia János, egyben szatmári ispán is.

Az okiratok említik a bíró tisztséget is, amit bizonyára a településen lakók valamelyike töltött be, de nem utalnak társadalmi hovatartozására.

A 14 – 15. századbeli birtokosok nevét⁴⁶² ismerjük, nem ismerjük viszont a település lakóit képviselő tisztségviselőket.

A 16. században Erdőd a nemesi vármegye egyik járási székhelyévé lesz, 49 falu tartozik hozzá, közigazgatási vezetője a vármegye egyik szolgabírája⁴⁶³.

A településnek minden bizonnyal volt a falubeliek közül választott bírój, akit a szintén megválasztott esküdtek segítettek, konkrétan csak a 18. század elején, a sváb telepítés előtt működő vezető testületet ismerjük, ez főbíróból, kisbíróból és esküdtekből⁴⁶⁴ állott. A sváb telepítést követően az Erdődre települt sváboknak saját bírója és kisbírója volt⁴⁶⁵. Erdőd lakó-

⁴⁵⁹ NÉMETH 1993: 228. (Idézi: Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV.3. 207, ill. VII.3.46.)

⁴⁶⁰ Egyúttal ugocsai ispán is volt.

⁴⁶¹ Vö.: ENGEL PÁL 2001: 188.

⁴⁶² 1319: Mórícz mester fia Miklós vajda, 1323: (a Daróczy családból származó) Péter, erdői gróf, 1330: (a Zsidó nembeli Szántói) Pető.

⁴⁶³ A vármegyei közigazgatás egyik választással betöltött tisztsége volt, amelyet a megválasztottnak kötelezően el kellett fogadnia. A vármegye négy szolgabírója közül az egyik az erdői járás ügyeit – területi igazságszolgáltatás, adókvetés, stb – intézte.

⁴⁶⁴ 1732-ben a főbíró Székely András, a kisbíró Barta István, az esküdtek Tóth József, Imre János, Daróczy Péter, valamennyien magyarok.

⁴⁶⁵ 1736-ban: Martin Sváb bíró, Vilhelmus Hauzman (Hausmann) kisbíró. Vö.: Vönház 1931: 457.

Erdőd község hivatalos bélyegzője (18-19. század)

sainak 1785. évi összeírásából ismerjük a főbíró, kisbíró, az udvarbíró és a község jegyzőjének a nevét⁴⁶⁶.

A falu rendjének (vagyon)biztonságának őrzése a gazdák közösségi feladata volt. Éjjelenként minden utcának őrt kellett állítania. A feladatot a gazdák felváltva teljesítettek. Hasonlóképp felváltva őrt állítottak a künn éjjelező és legelő lovakhoz is. Lauka Gusztáv leírásából tudjuk, hogy a sváb faluközösség (konkrétan a falu vezetői) a nagyobb mezei munkák idején, amikor (a betegeken kívül) minden felnőtt, s általában a gyermekek⁴⁶⁷ is gyakorlatilag egész nap a mezőn voltak. Ilyenkor a bíró gondoskodott arról, hogy a falut az utcán fel és le sétáló őr, bakter őrizze⁴⁶⁸.

Az 1848/49-es szabadságharcot követően, a Bach korszakban, a járásbíróság és az adóhivatal a várkastélyban működik. Ugyanott, a kastély pincéiben volt a közigazgatási hatóság börtöne is. Posta és távirda létesült.

⁴⁶⁶ Paraszt János főbíró, Király Antal kisbíró, Kósa Antal udvarbíró, Szabó Jakab notarius. (Vö.: ÁL. Fond 18. 179. sz./ 16).

⁴⁶⁷ Az öt – hat éves gyermekeket is kivitték a mezőre, s ott, de az állatokra vigyáztak.

⁴⁶⁸ Vö.: LAUKA 1854: 81-82.

A 19. században Erdőd jegyzője egyben továbbra is a járás szomszédos falvainak körjegyző is, magát a községet pedig a főbíró⁴⁶⁹, illetőleg a járásbíró vezette⁴⁷⁰.

A 20. században Erdőd mindvégig közigazgatási központ maradt, a 1940 őszétől főjegyzője (az erdői származású) Papp Géza Aladár⁴⁷¹, a járási központot 1944 októberig a fősolgabíró vezette, őt az (al)solgabíró⁴⁷² segítette.

A község közigazgatási, törvénykezési súlyát érzékelteti, hogy a községben több ügyvéd is élt / működött, az 1920-at követő évtizedekben Erdődön születettek is (dr. Bíró József, dr. Égly János, dr. Nagy Sándor), máshonnet származó is (dr. Schwarczkopf Balázs)⁴⁷³.

A második világháborút követően 1950-ben átalakított új közigazgatási rendszerben Máramaros tartományhoz tartozik, az ennek alárendelt (a járás elnevezést felváltó) ún. rajonok egyikének székhelye, a rajoni néptanács (illetőleg ennek elnöke) vezeti. A megyerendszer visszaállítása után, vezetője a községi (nép)tanács elnöke, illetőleg 1990 után a polgármester.

Az 1950 – 1989 közötti időszakban a községben való megtelepedést a néptanács, illetőleg a Milícia engedélyezte és ellenőrizte. A cigányok lakta negyedbe máshonnet érkezőket a cigányok választott megbízottja közreműködésével ellenőrizték. A deputált⁴⁷⁴ felelt a telep közösségéért. Ha idegen érkezett a közösségbe és egy napnál tovább akart maradni, a képviselőnél kellett jelentkeznie, személyi igazolványát nála kellett hagynia, s

⁴⁶⁹ 1862-ben a főbíró König Mihály, a jegyző Sulyok László volt. – Vö.: *Emlékirat*. In: Római Katolikus Plébániai Levéltár)

⁴⁷⁰ 1853-ban a főbíró Leiti Mátyás. 1856-ban uő, a jegyző Schaitl György. (Vö.: ÁL. Fond. 18. 179.), 1896-ban Tegze Mihály járásbíró.

⁴⁷¹ 1889., ? Belényesen tanult, Máramarosszigeten református jogakadémiát végzett.

⁴⁷² 1940 őszétől Pál Gergely (szül. : Szatmárhegy, 1896).

⁴⁷³ Bíró József szül. 1884-ben, Égly János 1909-ben, Nagy Sándor 1914-ben, Schwarczkopf Balázs pedig Túrterebesen 1911-ben. A két utóbbi 1937-től működött Erdődön.

⁴⁷⁴ *deputált* < román *deputat* 'képviselő'

csak akkor kapta vissza, amikor távozni készült. Idegen nem telepedhetett meg a telepen.

Ma a cigány közösségnek a városi tanácsban két maguk közül választott képviselője van, ők intézik a telep ügyeit⁴⁷⁵.

A várossá alakult Erdődöt választott vezetői a polgármester és a tanács.

A község (város) fejlődését 1990 után anyagi segítséggel és közigazgatási tapasztalatokkal külföldi települések is segítették. Erdőd hivatalosan testvértelepülési kapcsolatot létesített franciaországi (Trevoux, 1990; Le Martyre, 1992), magyarországi (Szakoly, 2004, Napkor, 2005) és ukrajnai (Nagyberek 'Veliki Beregi', 2005) településekkel.

⁴⁷⁵ A két képviselő körül érdekcsoportosulások alakulnak, a közösségben széthúzást eredményeznek.

IX. Mellékletek

Erdőd neves személyiségei

Baber, Josef

Erdődön született, 1910 - 1993. Zenetanár, karmester, orgonista, klasszikus és egyházi zene szerzője. 1945 után Ausztriába ment, a graz-i filharmonia karnagya, később az Egyesült Államokba költözött, ahol vallásos zeneműveket szerzett. A Sathmarer Heimatlied (Szatmár himnusza) szerzője. Az NSzK-ban halt meg.

Bakócz Bálint (Erdőd)

Jobbágy család legidősebb gyermeke (apja: Ferenc, jobbágy állapotban, kerékgyártóként dolgozott). Tehetségére felfigyelt (földesura vagy lelkesze), iskolába küldték, pappá lett. Ország Mihály királyi főudvarmester (később (Mátyás király idején nádor) udvari káplánja lett. 1459-ben (Csezmicei János = Janus Pannonius) püspökké kinevezése alkalmával a király neki adományozta a titeli prépostságot. Nemesi címet szerzett 1459. szeptember 3-án a maga és öccsei (Tamás, Ferenc, Miklós és János) részére, ezt később (1489. I. 6.) Mátyás király megerősítette és utódaikra is kiterjesztette.

Nemesi címere: vörösre festett félkeréken ágaaskodó szarvas; agancsai mellé aranyos kereszt van helyezve; a kék alapú pajzsot angyal tartja, ki nek fejét aranyozott napsugarak övezik.

Bakócz Tamás (Bakocs, Bakacs, Bakacz, Bakóc)

(Erdőd, 1442. körül – Esztergom, 1521. június 11.) – Apja kerékgyártó jobbágyság volt a Drágfi nemzetség birtokán. Szatmárnémetiben tanult a domonkos szerzetesek iskolájában, majd Krakkóban, a filozófia doktora, majd a bonni, firenzei, bécsi és páduai egyetemen képezte magát. (Korának általánosan elfogadott szokása szerint tanulóként vezetéknévét – atyja nevét mellőzve – Erdődi Tamásnak (Thomas de Erdőd) jegyezte a főiskolák anyakönyvébe. Hasonlóképp királyi titkárként így írta alá a fejedelmi okleveleket is.) 1474-től Mátyás király kancelláriáján dolgozik, 1483-tól titkára, majd királyi alkancellár. 1486 őszétől győri megyéspüspök, de a király mellett marad. 1493-tól egri püspök, 1497: esztergomi érsek, 1500. IX. 20: bíboros, 1507: konstantinápolyi pátriárka, 1511: a zágrábi egyházmegye adminisztrátora. 1511. X: Rómába ment a pápaválasztásra, II. Gyula halála után két bíboros társával együtt 1513. II. 21 – III. 10: az Egyház és a pápai állam kormányzója. A pápaválasztáson III. 10: Medici bíboros előzte meg; sorshúzással Bologna és Viterbo kormányzója. X. Leó pápa fölhatalmazta a török elleni keresztes hadjárat szervezésére. 1514, április 16-án hirdette ki Budán a pápai bullát, Dózsa György paraszthadának leverése után az országgyűlés megbélyegezte, törvénycikkben kimondta, hogy a király jobbágyság származását nem tehet püspökké vagy érsekké. Bakócz pártolta a (reneszánsz) művészeteket.⁴⁷⁶

Szatmári Ferenc

(Bakóc, Bakócz, Mester, Szathmáry Bakács), győri püspök

(Erdőd, 1444 – 1508 vége), Jobbágyság családból származott, Bakócz Tamás öccse. A szatmári domonkosoknál, a krakkói és a ferrarai egyetemen tanult, mint magister tért haza. Váci kanonok (1483), budai prépost (1492) és királyi titkár. majd győri püspök (1495 – 1508). II. Ulászló király ko-

⁴⁷⁶ Vö.: MÉL 1967. I: 77, MKL 1993. 1: 531-2; MNL 1993. 3: 40.

ronaőre és ismételten követe. A kortársak dicsérték műveltségét, verseit és szépprózáját.⁴⁷⁷

Erdődy János (Erdődi, Bakóc, Bakócz, Bachaz) megyéspüspök

(1490 körül született Erdődön – 1521 nyarán halt meg). Apja,, Miklós, Bakócz Tamás testvére volt. Ferrarában és Bolognában tanult. Hazatérte után titeli prépost, majd 1512-18 között tényleges zágrábi püspök. Fiatal kora miatt az egyházmegyét Bakócz Tamás érsek kormányozta. X, Leó pápa megerősítette, de Erdődy János még fölszentelése előtt lemondott. Mivel egyházi állásával járó kötelezettségeinek nem felelt meg, nagybátyja meg a nagyprépostságtól is megfosztotta.⁴⁷⁸

Erdődy Simon (Erdődi), megyéspüspök, egyházi főméltóság

(Erdőd 1489. – Csázma, 1543, június 2.) Apja, Balázs, anyja Bakócz Klára. Köznemesi családból származott. Bakócz Tamás érsek támogatásával Bécsben (1505) és Padovában (1508-09) tanult. 1518-ban kinevezett, 1519-ben megerősített zágrábi megyéspüspök. A mohácsi csatából megmenekült, I. János király 1527-ben egri megyéspüspökké, horvát-szlavónalmát bánná nevezte ki. 1527-ben hűséget esküdött I. Ferdinándnak, így zágrábi püspökségét megtarthatta.⁴⁷⁹

Károlyi Sándor, báró, később gróf

Nagykároly, 1669. júl. 2. – Erdőd, 1743. szept. 8. Szatmár vm. főispánjaként 1703. jún. 7-én Dolhánál szétverte a szerveződő kuruc csapatokat, de okt. 9-én már ő is csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez. 1704-ben altábornagy, majd tábornok, 1705. májusától tiszántúli vezénylő generális, 1710-től a kuruc hadsereg főparancsnoka. Az ónodi országgyűlésen

⁴⁷⁷ MKL 1997. III: 217. MNL 2007, 12: 612-3.

⁴⁷⁸ MKL 1997. III: 217;

⁴⁷⁹ MKL 1997. III: 218; MNL 1998. 7: 419; Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 – 1526*, Bp. ELTE Levéltára 2208.

támogatta a Habsburg-ház trónfosztását.. Harcolt a dunántúli, tiszántúli és erdélyi hadszíntéren is. Az 1710-i romhányi csata után kilátástalannak látta a harcot és a kibékülés útját kereste. Kuruc részről ő volt a szatmári béke előkészítője és megkötője. Rákóczi távollétében, hozzájárulása nélkül megkötötte Pálffy Jánossal a szatmári békét s május 1-jén a kuruc csapatokkal a majtényi síkon letétette a fegyvert. A békekötés létrehozásában való érdemeiért III. Károly 1712-ben grófi rangra emelte. 1719-ben és 1723-ban királyi biztos, 1724-ben lovassági tábornok, 1741-ben tábornagy. (Önálló huszárezredét átengedte Ferenc nevű fiának.)

Kiterjedt birtokán fokozta a majorsági termelést, a Szatmár megyei svábok betelepítésével növelte számottevő munkaerőt hozott a megyébe.

Az 1720-as évek végén hozzákezdett az erdődi vár újjáépítéséhez, élete utolsó éveiben ide költözik.

Visszaemlékezései (*Magam életének s azalatt történt állapotoknak emlékezetes folyási*), valamint Rákóczival folytatott levelezése fontos kortörténeti forrás.⁴⁸⁰

Bartók Lajos.

Erdőd, 1851. május 14 – Budapest, 1902. december 31. Költő, drámaíró, szerkesztő. 1868-tól a pesti egyetemen jogot hallgatott. 1869-től Jókai Mór *Üstökös* című élc lapjának belső munkatársa. 1873 – 75-ben a *Bolond Miska*, majd 1878-tól haláláig a *Bolond Istók*, 1900-tól 1901-ig egyidejűen a *Magyarság* szerkesztője. 1887 – 1896 között függetlenségi párti parlamenti képviselő. 1883-tól a Kisfaludy Társaság tagja. Költőként csiszolt, Petőfi hatását tükröző lírájával tűnt fel. Színművei közül többet a *Nemzeti Színház* mutatott be. – Fő művei: *Örtüzek* (Bp., 1877); *Rúgott csillagok*

⁴⁸⁰ MÉL 1967. I: 871, MNL 2000. 10: 606; MKL 2001. VI: 234.

(irodalmi paródiák, Bp. 1879); *Költemények* (Bp., 1881); *Kendi Margit* (történeti dráma, Bp. 1884); *Hattyúdalok* (versek, Bp. 1906).⁴⁸¹

Lauka Gusztáv

Vitka, 1818. július 20 – Nagybecskerek, 1902. aug. 23., író, költő, humorista. 1838-ban Erdődön gazdatiszt és uradalmi írnok.

1848-ban megindította és szerkesztette az első magyar élclapot, a konzervatív politikát gúnyoló *Charivarit*. Világos után egy ideig bujdosni kényszerült, 1850-ben Szaniszlón telepedett le, 1854-ben Szatmáron, majd Nagyváradon vállalt állást. A Petőfi Társaság 1876-ban, megalakulásakor tagjává választotta.

Műveiből: *Versék 1841 – 45* (Nagykároly, 1846); *A XIX. század elvei* (Pest, 1848); *Megtörténtek és megtörténhetők* (I-II., Nagyvárad, 1858).⁴⁸²

Sass Károly

Borjád, 1823-25 közt – ?. Petőfi barátja, 1845 őszétől 1848 nyaráig Károlyi Lajos gróf erdői uradalmi Szendrei Ignác keze alatt birtokán írnok. Petőfi kérésére közvetítette a költő és Júlia levelezését, és esküvőjük alkalomával Petőfi egyik tanúja

A költő szerelméről és házasságkötéséről öt folytatásban részletes visszaemlékezést közölt. (*Adatok Petőfi házassága történetéhez.*)⁴⁸³

Szendrey Júlia

Szendrey Ignác gazdatiszt lánya, Keszthely, 1828. dec. 29. – Pest, 1868. szept. 6. – író. 1846. szeptember 8-án ismerkedett meg Petőfi Sándorral,

⁴⁸¹ MÉL 1967. I: 132, MNL 1994. 3: 323.

⁴⁸² MÉL 1969. II: 42, MNL 2000. 11: 842.

⁴⁸³ In: Halasi Újság, 1883. –Vö.: MÉL 1969. II. 578.

egy év múlva feleségül ment hozzá. Férje halála után Kolozsváron, majd apjánál Erdődön élt 1850-ig, amikor Horváth Árpád történész, egyetemi tanár felesége lett. – Művei: *Költeményei és naplói*, Bp. 1909); *Ismeretlen naplója, levele és halálos ágyán tett vallomása* (Bp. 1930).⁴⁸⁴

Nagy Dezső

Erdőd, 1879 – Bp. 1917. mérnök, 1904-ben a műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett, 1909: a M. Posta szolgálatába lépett. Szakíró.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ MÉL 1969. II. 747-8, MNL 2003. 16:633.

⁴⁸⁵ Vö.: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat XIX. (Szerk. Viczián János), Bp.2002. Argumentum Kiadó, Bp. 2002. 69.

Statisztikai adatok

A külföldről Erdődre érkezett sváb családok száma (időrendben)

Év	1726	1727	1728	1729	1730	1731	1733	1737	1738
Családok száma	47	25	2	5	3	2	1	90	28

1739	1740	1742	1745	1747	1751	1756	1754	1758
1	3	1	5	1	3	2	4	2

1759	1761	1762	1768	1769	1770	1771	1773	1774
1	1	2	8	25	2	1	1	2

A sváb gazdák és gazdatelkek számának időrendi kimutatása Erdődön

Év	1726	1729	1731	1736	1737	1738	1745	1770	1774
Gazda	48	60	15	6	36	93	81	37	158
Telek		60					76	38	

Év	1779	1828	Egész úrbéri telek à 40 holdra átszámítva
Gazda	155	131 2/8	
Telek	155	190	5250

A lakosság vallási megoszlása

Év	Össz.	rk	gk*	ref.	gkel.	izr.	ág.ev.	bapt.	unit.	pünk.	ateisa	adv.
1808		1095										
1810		1046										
1819		1183										
1822		1241										
1838		1494										
1840	1629	1479	115	16		5	14					
1848	1525					5						
1861		1571										
1879		1490										
1884		1582	268			28						
1885		1600										
1893		1606										
1901		1800										
1902		1954										
1904	3211	1954	880	250		122	5				átvették 1902	
1907		1954	880	250		122					átvették 1904	
1909		1954									átvették 1904	
1910	3602	2139	921	366		173	3					
1912		2388										
1913		2388										
1916		2388									átvették 1913	
1926		2388									átvették 1913	
1930		2175	1290	218		130						
1940	4927	2577	1920	224	22		5		egyéb: 33			
1943		2406										
1992	4102	1808	96	242	1610			107	19	220		
1995	4231	1885	110	242	1617		7	109	55	205		
2000		1700										
2001	4265	1887	820	238	983			105		175	6	
2002	4324	1995	842	256	815			120		291	2	2
2006		1140										

* A statisztikákban szereplő görög katolikusok nem Erdődön, hanem a tartozó falvakban (tanyákon) laktak.

Erdőd város (a társtelepülésekkel) vallási statisztikája

	Össz.	ort.	rk	gk	ref.	ev.	unit.	bapt.	pünk.	adv.	ate.
Erdőd	4219	813	1950	824	216			120	291	2	2
Baba Novac	571	517	5	5	2			11	24		
Erdődhegy	105	2	45	18	40						
Nagymadarász	1070	900	105	47	13			3	4		
Oláhgyűrűs	453	422	8	7				9	7		
Sóspusztá	62	53	5					2	2		
Összesen:	6486	2707	2118	901	271			151	328	2	2

A (római katolikus) születések, házasságkötések, halálozások évtizedenkénti átlaga

Évtized	Születések	Házasságok	Elhalálozás
1740- 1749	11,5	2,1	6,00
1750- 1759	24,2	3,6	11,5
1760- 1769	30,5	4,6	15,8
1770- 1779	57,5	12,3	46,0
1780- 1789	71,3	13,0	49,2
1790- 1799	77,4	13,9	48,6
1800 - 1809	84,9	10,3 *-4 év	77,6
1810 - 1819	87,2	Nincs beírva.	77,6
1820 - 1829	109,4	109,4 *- 6 év	77,1
1830 - 1839	99,1	26,0	94,1
1840 - 1849	140,3	17,9 *-3 év	128,0*-3 év
1850 - 1859	111,55	24,1 *-1 év	98,7 *-1 év
1860 - 1869	105,2	23,2	95,0
1870 - 1879	101,8	27,0	114,6
1880 - 1889	100,9	24,4	81,7

Évtized	Születések	Házasságok	Elhalálozás
1890 - 1899	100,9	17,7	69,4
1900 - 1909	93,0	15,2	60,2
1910 - 1919	79,1	19,8	58,1
1920 - 1929	77,6	19,1	46,2
1930 - 1939	75,5	21,4	46,9
1940 - 1949	58,5	17,2	39,1
1950 - 1959	73,8	28,5	28,2
1960 - 1969	47,0	21,0	26,6
1970 - 1979	54,5	22,6	31,0
1980 - 1989	42,4	23,6	36,7
1990 - 1999	29,6	12,9	39,0
2000 - 2009	33,75 *-2 év	9,12*- 2 év	31,87 *- 2 év

A római katolikusok demográfiai adatai

Év	Róm. kat. lélekszám	A demográfiai változások százalékokban		Nép-szaporulat
		Születés	Halálozás	
1808	1095	8,49	5,57	+ 2,92
1810	1046	7,17	13,09	- 5,92
1819	1183	8,36	6,67	+ 1,69
1822	1241	8,46	3,86	+ 4,06
1838	1494	7,16	4,01	+ 3,15
1840	1479	7,50	6,01	+ 1,49
1848				
1861	1571	7,32	7,38	- 0,06
1879	1490	6,64	6,57	+ 0,07
1884	1582	6,63	3,16	+ 3,47
1885	1600	7,18	4,31	+ 2,87
1893	1606	6,53	5,29	+ 1,24
1901	1800	5,11	3,11	+ 2,00

Év	Róm. kat. lélekszám	A demográfiai változások százalékokban		Nép- szaporulat
		Születés	Halálozás	
1902	1954	5,22	3.78	+ 1,44
1904	*			
1907	*			
1909	*			
1910	2139	4,86	2,05	+ 2,81
1912	2388	5,10	2,26	+2,84
1926	*			
1930	2175	3,90	2,48	+ 1,42
1940	2577	2,56	2,13	+ 0,43
1943	2406	3,03	1,28	+ 1,75
1992	1808	2,26	1,76	+0,50
1995	1885	1,27	2,01	- 0,74
2001	1887	1,21	1,74	- 0,53
2002	1995	1,20	1,85	- 0,65
2006	1140	2,71	2,63	+ 0,08

Születés / házasságkötés / halálozás

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1740		3	6	
1741		3	6	
1742	13	1	15	
1743	10	4	7	
1744	15	1	3	
1745	10	3	2	
1746	7	2	3	
1747	20		4	
1748	18	2	8	
1749	22	2	8	
1750	17	2	6	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1751	26	4	5	
1752	20	3	7	
1753	27	5	21	
1754	28		16	
1755	23	2	10	
1756	21	5	12	
1757	27	6	16	
1758	21	2	14	
1759	32	7	8	
1760	25		19	
1761	25	7	16	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1762	29	6	17	
1763	29	2	2	
1764	31	2	5	
1765	20	1	2	
1766	27	4	7	
1767	24		23	
1768	39	9	22	
1769	56	15	45	
1770	41	12	46	
1771	55	9	31	
1772	54	11	44	
1773	54	12	45	
1774	83	9	55	
1775	51	10	47	
1776	34	18	45	
1777	60	12	57	
1778	80	15	35	
1779	63	15	55	
1780	75	10	29	
1781	72	6	23	
1782	61	12	29	
1783	75	17	56	
1784	70	10	27	
1785	82	13	49	
1786	78	12	51	
1787	61	17	52	
1788	51	19	136	
1789	88	14	40	
1790	78	15	32	
1791	64	13	26	
1792	93		60	
1793	69	15	29	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1794	75	14	73	
1795	80	15	39	
1796	78	19	56	
1797	81	16	43	
1798	76	15	43	
1799	80	17	85	
1800	93	18	42	
1801	88	19	86	
1802	127	11	77	
1803	84	23	43	
1804	112	16	87	
1805	80	9 *	102	
1806	21		63	
1807	93		135	
1808	93		61	
1809	58		80	
1810	75		137	
1811	75		146	
1812	99		116	
1813	87		88	
1814	107		48	
1815	85		61	
1816	89		75	
1817	74		142	
1818	82		92	
1819	99		79	
1820	89		76	
1821	109		48	
1822	105		39	
1823	100		51	
1824	119		80	
1825	123		102	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1826	118	14	62	
1827	112	19	136	
1828	113	14	85	
1829	106	19	91	
1830	96	18	75	
1831	95	19	116	
1832	91	30	147	
1833	102	31	86	
1834	118	24	83	
1835	77	23	72	
1836	104	18	50	
1837	108	14	75	
1838	107	32	60	
1839	93	23	117	
1840	111	29	89	
1841	93	21	200	vörös himlő
1842	108	35	170	
1843	88	27	101	
1844	127	22	71	
1845	117	23	123	
1846	69	32	144	
1847	105			
1848	128			
1849	97			
1850	127	30	112	
1851	129	32	58	
1852	123	33	112	
1853	107	30	122	
1854	70	38	160	
1855	112	34	123	
1856	112		124	
1857				

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1858	124	14	111	
1859	100	14	65	
1860	115	16	72	
1861	115	27	116	
1862	97	17	73	
1863	112	29	110	
1864	126	12	96	
1865	98	24	83	
1866	84	16	92	
1867	115	28	88	
1868	121	24	112	
1869	69	31	108	
1870	124	28	108	
1871	112	29	156	
1872	82	30	128	
1873	91	34	200	
1874	98	24	126	
1875	109	35	91	
1876	107	29	56	
1877	94	15	89	
1878	102	27	94	
1879	99	21	98	
1880	86	33	148	
1881	108	41	119	
1882	85	28	89	
1883	102	18	60	
1884	105	28	50	
1885	118	24	69	
1886	98	12	66	
1887	102	14	70	
1888	104	20	75	
1889	101	26	71	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1890	100	13	48	
1891	99	18	58	
1892	110	18	90	
1893	105	34	85	
1894	113	21	72	
1895	105	10	39	
1896	105	14	50	
1897	96	18	101	
1898	84	15	89	
1899	92	20	62	
1900	92	12	59	
1901	92	14	56	
1902	102	15	74	
1903	94	18	58	
1904	91	13	54	
1905	94	17	61	
1906	88	7	38	
1907	93	18	75	
1908	89	24	60	
1909	97	14	47	
1910	104	34	44	
1911	93	25	53	
1912	122	16	54	
1913	100	17	63	
1914	90	14	49	
1915	72	7	67	
1916	32	6	62	
1917	49	13	40	
1918	46	21	79	
1919	83	45	72	
1920	95	28	38	
1921	98	31	60	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1922	101	27	54	
1923	90	14	45	
1924	80	14	54	
1925	79	17	41	
1926	69		52	
1927	67	18	43	
1928	75	18	38	
1929	85	24	37	
1930	85	17	54	
1931	88	20	30	
1932	68	23	40	
1933	59	15	53	
1934	71	30	42	
1935	73	19	58	
1936	82	33	49	
1937	82	23	57	
1938	68	14	39	
1939	79	10	47	
1940	66	15	55	
1941	70	20	30	
1942	69	24	52	
1943	73	6	31	
1944	69	22	33	
1945	65	7	45	
1946	43	14	39	
1947	27	13	38	
1948	46	21	39	
1949	57	30	29	
1950	63	56	39	
1951	88	31	38	
1952	80	30	31	
1953	72	21	33	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1954	74	32	20	
1955	82	20	17	
1956	77	18	22	
1957	69	28	33	
1958	75	24	23	
1959	58	25	26	
1960	56	22	21	
1961	49	9	30	
1962	33	22	22	
1963	41	25	26	
1964	46	16	31	
1965	46	24	26	
1966	35	22	23	
1967	49	27	19	
1968	57	21	33	
1969	58	22	35	
1970	60	15	36	
1971	48	18	39	
1972	54	16	27	
1973	45	25	25	
1974	51	21	27	
1975	59	28	29	
1976	65	29	26	
1977	77	18	28	
1978	47	26	38	
1979	39	30	35	
1980	43	23	50	

Év	Született	Házasság	Meghalt	
1981	46	19	29	
1982	33	27	41	
1983	50	27	32	
1984	44	40	38	
1985	46	12	43	
1986	38	18	31	
1987	44	25	37	
1988	46	21	35	
1989	34	25	31	
1990	32	13	36	
1991	28	23	39	
1992	41	18	32	
1993	35	15	43	
1994	30	12	59	
1995	24	10	38	
1996	24	4	33	
1997	30	17	41	
1998	30	8	37	
1999	22	9	32	
2002	27	8	37	
2001	23	9	33	
2002	24	8	37	
2003	37	11	31	
2004	41	6	25	
2005	46	8	34	
2006	31	15	30	
2007	41	8	28	

Erdőd könyvészete

ÁCS ZOLTÁN 1996. *Nemzetiségek a történeti Magyarországon.*
Kossuth Kiadó, Budapest.

ALMÁSI TIBOR 2000. *A tizenharmadik század története.*
Pannonica Kiadó.

A NAGY-KÁROLYI GRÓF KÁROLYI CSALÁD OKLEVÉLTÁRA.
Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I – V. Bp, 1882 - 1897.

ARDELEAN, GAVRIL – KARÁCSONYI, KAROL 2005. *Flora, vegetația, fauna și ecologia nisipurilor din nord-vestul României.* Editura Daya, Satu Mare.

ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ DIN SATU MARE. SZATMÁR EGYHÁZI ÉPÍTÉSZETE. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare. Sz erk.: Szőcs Péter Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare 2007.

A SZATMÁRI EGYHÁZMEGYE JUBILEUMI SEMATIZMUSA 2006.
Összeállította: Illyés Csaba. A plébániák történetét írták: Albu Ottó, Dr. Bura László, Illyés Csaba, Kinczel István. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. Szatmárnémeti.

A VÁRADI REGESTRUM (1208-35) 1898.
A váradi székeskáptalan jegyzőkönyve) Bp.

BADER TIBERIU 1978. *Epoca bronzului nord-vestul României.*
București.

BALOGH JOLÁN 1943. *Erdélyi renaissance.* Kolozsvár.

- BARABÁS LÁSZLÓ 1989. *A szatmári svábok „felfedezése” a német népcsoport-politika számára az első világháború után.*
In: Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Szerk. Cservenyák László. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke. Nyíregyháza.
- BARBUL JENŐ 1900: *Az avasvidék nyelvújárása.*
- BÁTHORY GÁBOR 1891 – 92. *Az első erdődi zsinat*
(Közlöny a debreceni hittanszaki önképző-társulat köréből). ???
- BELLÉR BÉLA 1981: *A magyarországi németek rövid története.* Bp.
- BENDA KÁLMÁN: *Magyarország történeti kronológiája, I.* Budapest, 1981.
- BENE JÁNOS 1999. *Források a Szatmár megyei nemzetőrség történetéhez.*
In: Szatmáriak a szabadságharcban. Szerk.: Kónya László. Identitás.
- BOIA, LUCIAN 1999: *Történelem és mítosz a román köztudatban.*
Kriterion Könyvkiadó Bukarest-Kolozsvár.
- BOROS ERNŐ 2000: *Erdőd, 1945. január: a katolikusok elhurcolása.*
In: Római Katolikus Naptár 2000: 166 – 171.
- BOROS ERNŐ 2005: *„Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj”: 1945 – 1949 a szatmári svábok deportálástörténete.* Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BOROVSKY SAMU (szerk.) 1908: *Szatmár megye,* Budapest, Országos Monográfia Társaság, (1907).
- BÖDEY JÓZSEF 1985. *Bolgár – magyar szótár.* Terra, Bp.

BUCSAI MIHÁLY 1985: *A protestantizmus története Magyarországon 1521 – 1945.* Gondolat Kiadó, Bp.

BURA LÁSZLÓ 1978: *Szatmári népballadák.*
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

BURA LÁSZLÓ 1993: *Szatmár vidéki tájszók.*
In: Magyar Nyelvjárások, XXXI. 181- 84.

BURA LÁSZLÓ 1994. *A szatmári református kollégium diákjai (1610 – 1852).* és Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár.

BURA LÁSZLÓ 1994a: *Szatmári diákok 1610 – 1852.* Fontes Rerum Scholasticarum V. Szerkeszti Kesorú Bálint. Szeged.

BURA LÁSZLÓ 1997: *Szatmár megye történeti – etimológiai helységnévtára.*
Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár.

BURA LÁSZLÓ 1999: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti.* Csíkszereda, Státus Kiadó.

BURA LÁSZLÓ 2003: *A második évszázad. A szatmári római katolikus egyházmegye kislexikona.* 1904 – 2004. Státus Kiadó, Csíkszereda.

BURA LÁSZLÓ 2007: *Név és etnikum kapcsolata.* In: Uő: Vizsgáljuk meg ezek okát! Művelődéstörténeti és egyháztörténeti tanulmányok. Csíkszereda, 2007. 88 – 90.

BURA LÁSZLÓ 2008: *Szatmári szólások és közmondások.* Szatmári Magyar Hírlap Könyvek. (Készült a Státus Nyomdában) Szatmárnémeti.

BURA LÁSZLÓ 2008a. *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei) I – II.* Csíkszereda.

Bura László – Fejér Kálmán – Petkes József 1979: *Szatmár vidéki néphagyományok. Népdalok és szöttek*. Szatmár.

BUZOGÁNY DEZSŐ 1999: *Harc a tiszta evangéliumért*, 6. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Kolozsvár. *Catalogus venerabilis cleri diocesis Szathmariensis pro anno 1820, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1833, 1835, 1840, 1851*.

COGITATOR 1928: *A szatmárvidéki asszimiláció*. In: Magyar Kisebbség, Lugos, VII. (1928) 3, 7, 9, 11 – 12. füzet.

CZIER ANTAL 2008: *Sorsfordító választutak emlékezete*. In: Szatmári Magyar Hírlap Szamos heti melléklet, I. 2008. január 26: 10 – 11., II. 2008. február 2: 10-11, III. 2008. február 9: 10-11, IV.: 2008. február 16: 10-11.

CSORBA CSABA – ESTÓK JÁNOS – SALAMON KONRÁD 2000: *Magyarország képes története*. Budapest.

CSORBA CSABA – MAROSI ENDRE – FIRON ANDRÁS 1983: *Vártúrák Kalauza III*. Budapest.

DÁVID GYULA – MIKÓ IMRE 1972: *Petőfi Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

DITSCHI ANNA 2002: *Ifjúságom elrabolt öt esztendeje*. Lágernapló. Szatmárnémeti.

DIVALD KORNÉL 1927: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest.

ÉBLE GÁBOR 1893. *Károlyi Ferenc gróf és kora*. Budapest

ÉBLE GÁBOR 1911. *A Nagy-Károlyi gr. Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. I., Budapest

ENGEL PÁL 2001: Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457.
Középkori magyar genealógia. História Könyvtár. Budapest.

ENYEDI, ȘTEFAN 2004: *Orgile istorice din județul Satu Mare*. Szatmár
műemlék orgonái. Editura Muzeului Satu Mare.

FAZEKAS RÓZSA 1989: *A szatmári zsidóság az 1848. évi összeírás tükrében*. In: Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik
évfordulójára. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke. Nyíregyháza, 152- 174.

FISCHER, HERMAN 1911: *Die Schwaben in der ungarischen Grafschaft*.
Sathmar, Stuttgart. [Úó: Ua. Szeged, Wittenberg, 1911).

FLESCH, FERDINAND 1981: *Das Schicksal der Gemeinde Erdeed /
Sathmar und ihres Schwaben zum 500 Jährigen Jubiläum der Kirche*.
Wien. (Kézirat)

FLESCH, FERDINAND: *Geschichte der Donauschwäbischen Großgemeinde
Erdeed in Satmar*. Wien, 1981. [bekötött gépelt kézirat]

FLESCH, FERDINAND 1984: *Beiträge zur Geschichte der Sthmarer
Schwaben * 50 Rundbriefe * Ravensburg*.

FODOR SÁNDOR 1988: *A népvándorlás és a honfoglalás kora Erdélyben*. In:
Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk.: Rácz István. Debrecen.

FRAKNÓI VILMOS 1899: *Erdődi Bakócz Tamás*. Budapest.

FRAKNÓI VILMOS 1902: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései
a Római Szentszékkal*. II. Budapest.

FRAKNÓI VILMOS 1915: *Egyháznagyok a magyar középkorból*. Budapest.

GABÁNYI JÁNOS 1994: *Magyar várak legendája*, I. Bp. 1994.

GÁBOR JENŐ 1929: *Egyenlőtlen harc tízéven át két fronton. I. Az 1920. évi romániai népszámlálás eredményei Szatmár vidékén., II. Sváb kérdés a kormány parancsára, III. A pap nem nyelvmester, IV. „Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket!” Szatmár, [12 + 12 + 12 + 14 p.]*

GERÉB LÁSZLÓ 1950: *A magyar parasztháborúk irodalma 1437 – 1514.* Budapest.

GERGELY JENŐ 1999: *A pápaság története.* Kossuth Kiadó, Budapest.

GHERMAN IOAN, dr: *Plasa Carei, jud. Sălaj.*

GYÖRFFY GYÖRGY 1977: *István király és műve.* Gondolat, Budapest.

GYÖRFFY GYÖRGY 1984: *Államalapító és fia.* Kriterion Kincses Könyvtár, Bukarest – Kolozsvár..

GYÖRFFY GYÖRGY 1990: *A magyarság keleti elemei.* Gondolat. Budapest.

GYÖRFFY GYÖRGY 1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Bp.

HADROVICS LÁSZLÓ – GÁLDI LÁSZLÓ 1959. *Orosz – magyar szótár.* Terra, Bp.

HAULER, ERNST 2004: *Die Abgetrennten Sathmarschwaben – A tömbről leszakított szatmári svábok.* Passau.

HENSZLMANN IMRE 1864. *A Szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei.* In: *Archeológiai Közlemények, 1864/IV, 127 – 152.*

HERMANN EGYED 1937: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. 1. München,

HISTORIA DOMUS ERDŐD (kézirat)

ISTVÁNOVITS ESZTER, dr: *A Rétköz honfoglaláskori településhálózata*. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2002. 71-80.

JAKABFFY ELEMÉR, dr. 1923: *Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján*. Lugos.

JAKABOVICS MIKLÓS 1995: *Az erdődi római katolikus templom főoltárképe*. In: Keresztény Szó, 1995. 7: 24-

JAKÓ ZSIGMOND 1997: *Társadalom – egyház – művelődés*. Bp.

KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996: *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvi Intézetének kiadványa 67. Debrecen.

KARÁCSONYI, CAROL 1995: *Flora și vegetația județului Satu Mare*. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 181 p.

KÁROLYI LÁSZLÓ 1911: *A nagykárolyi Gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I – II.*, kiadja Károlyi László, sajtó alá rendezi Éble Gábor. Bp.

KATONA IRMA: *A szatmári irgalmas nővérek társulatának rövid története*.

- KÁVÁSSY SÁNDOR 1979: *Szatmár megye népessége és etnikai viszonyai a XIX. század elején*. Ho SI Min Tanárképző Főiskola, Tudományos értekezések, Eger, XV. 1979. 321 - 337.
- KEPECS JÓZSEF (szerk.) 1993: *A zsidó népesség száma településenként (1840-1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
- KISS ÁRON/ 1877: *A Szatmár megyében tartott 4 első protestáns zsinat végzései*. Budapest,
- KISS ÁRON 1881: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, XV. Budapest.
- KISS ERNŐ 1947: *Szatmár vármegye ezeréves küzdelme 1867-ig*. Mátészalka.
- KIS GÁBOR 1987: *Erdélyi várak, várkastélyok*. Panoráma. Bp.
- KISS IMOLA – BÁLU, DANIELA 2000: *Casa Domnului, casa omului – Az Úr háza, a mi hajlékunk – Haus Gottes, Haus der Menschen*. Szatmár megye egyházi műemlékeinek katalógusa. (Szatmárnémeti).
- KISS KÁLMÁN 1878: *A szatmári református egyházmegye története*. Kécskemét.
- KÓNYA LÁSZLÓ 1999: *Szatmáriak a szabadságharcban*. Szatmárnémeti.
- KOPPÁNY TIBOR 1999. *A középkori Magyarország kastélyai*, Bp.
- KÓSA LÁSZLÓ 1988: *Magyar művelődéstörténet*. Budapest.
- KOVÁCS ÁGNES (Szerk.) 1994. Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704 – 1724). Debrecen. Kossuth Lajos Tudományegyetem.

KOVÁCS JOLÁN – VERESEGYHÁZI BÉLA 1999: *A régi Magyarország vármegyéi városai*. Budapest.

KÖPECZI BÉLA 1986: *Erdély története I – III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÖPECZI BÉLA 1993: *Magyarország rövid története*. Budapest.

KÖVÁRI LÁSZLÓ 1892: *Erdély régiségei és történeti emlékei*. Kolozsvár.

KRISTÓ GYULA 1979: *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, 1979.

KRISTÓ GYULA 1988a: *Az államlalapító*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Bp..

KRISTÓ GYULA 1988b: *A vármegyek kialakulása Magyarországon*. Budapest.

KRISTÓ GYULA (főszerk.) 1994. *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bpest..

LAUKA GUSZTÁV 1854. *Erdőd Vára, Magyarország és Erdélyország képekben*, III. szerk. Kubonyi Ferencz, Vahot Imre, Pest. 50-53.

LAUKA GUSZTÁV 1854. *Szatmármegye lakosairól általában, azok jelleméről és szokásairól*. In: Vahot Imre Nagy képes naptára 1855. évre. Pest, 1854. 68 – 86.

LELKES GYÖRGY szerk. 1998. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Talma Könyvkiadó, Baja.

LÉSTYÁN FERENC 1992: *A gyulafehérvári római katolikus megyéspüspökség*. In: *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Transil RT, Bukarest. 5 – 55,

MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON I – III., Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes,
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1969, 1981.

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON I – XIII. (Főszerk.: Dr. Diós István,
Szerk.: Dr. Viczián János), Szent István Társulat, Budapest, 1993
– 2008.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1526 – 1686. I.

MAKKAI LÁSZLÓ – MÁCSKAY ANDRÁS (szerk.) 1986: *Erdély története a kezdetektől 1606-ig*. Budapest..

MAKSAI FERENC 1940: *A középkori Szatmár megye*. Település- és népi-
ségtörténeti értekezések 4., Budapest.

MARCSALI HENRIK 1992 :*Magyarország története I – II*. Budapest.

MARTON JÓZSEF, dr.1997: *A reformáció története*. In: Egyháztörténet
1517 – 1998. Gyulafehérvár.

MARTON JÓZSEF, dr. 1994: *Az Erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár.

MĂRCUȘ, ȘTEFAN 1938: *Sătmăr. Fragmente istorice și culturale, aspecte sociale*. Oradea.

MERLI REZSŐ 2002: *Harminckét település története*. Otthonom Szatmár
megye 16.

MERTZ MARGIT: *A szatmári svábok népviselete*. MEZŐ ANDRÁS 2003:
Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest..

MIKÓ IMRE 1981: *Változatok egy témára*. Tanulmányok. Kriterion
Könyvkiadó, Bukarest

MISKI GYÖRGY 2001: *Erdély – demográfiai és statisztikai adattára*. Arcanum CD 2001.

MIZSER LAJOS 2001: *Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864 – 1866. évi Helynévtárában*. Nyíregyháza.

MOSER, HUGO 1937: *Die schwabische Mundart und Sitte in Satmar*. München.

MOSER, HUGO: *Der Schwabenzug nach Sathmar*. Stuttgart, é.n.

MURÁDIN LÁSZLÓ 2007. *Utak és nevek. Településnevek partiumi utakon*. Europrint, Oradea.

MÜLLER, C. 1932: *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der deutschen Siedlungen bei Satmar in Rumänien*, Stuttgart.

NAGY IVÁN 1869. *Erdőd vára*. In: Vasárnapi Újság, 16 (1869), 6-7.

NAGY, LUDOVICUS 1828: *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. I. Budae.

NÉMETH PÉTER 1993: *A honfoglalástól az Árpádok kihalásáig*. In: Szabolcs – Szatmár – Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra. Szerk. Cserey László. Nyíregyháza, 1993. 139 – 160.

NÉMETH PÉTER 2008: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejétől*. Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea. Nyíregyháza.

NÉMETHI JÁNOS 2009: *Barangolások Szatmárban*. Hírlap Könyvek. Szatmárnémeti.

- NIKOLÉNYINÉ GÁTI EDIT : *Károlyi Sándor nyílt levele Erdőd betelepítésére.*
In: Történelmi szöveggyűjtemény XVIII – XIX. sz. 11. évf. 124 –5
- ORBÓK ATTILA és CSATÁR ISTVÁN (Összeállította) 1941: *Erdély és a visszatért keleti részek.* Halász Irodalmi és Könyvkiadó vállalat. Budapest, 1941.
- PÁLFFY GÉZA 2000: *A tizenhatodik század története.* Pannonica Kiadó.
- A PALLAS NAGY LEXIKONA. *Az összes ismeretek enciklopédiája.* 1- 16. köt.; 17 – 18/1-2. pótköt. Szerk. Bokor József. Budapest, 1893 – 1904.
- PERÉNYI KÁROLY 1979: *A rakamazi telepések.* In: Kelet-Magyarország, 1979. VI. 17.
- PÉTER KATALIN: *A reformáció és a művelődés a 16. században.* In: Magyar tört.(?) I.
- RÉVAI NAGY LEXIKON VI.:
- R. VÁRKONYI ÁGNES 1999. *A királyi Magyarország 1541 – 1686.* Vince Kiadó.
- RÉVÉSZ IMRE 1864. *Az erdői második zsinat 1555-ben.* In: Sárospataki Füzetek, 8 (1864) 23 – 31.
- SARMASÁGH GÉZA 1866.: *Szatmár vármegye népességi, nemzetiségi, választásfelekezeti és kulturális statisztikája.* Szatmáron.
- SCHEFFLER JÁNOS, dr. 1927: *A Szatmár megyei svábok őshazájában vándoroltam.* In: Szabad Szó (Politikai és társadalmi hetilap. Felelős szerkesztő: Tarczy'nski Kázmér, Balog László és Scheffler Ferenc. Lapkiadó: Pallas Nyomda, 1927. Újra közölve: Szatmári Friss Új-

ság VII. évf. 8. – VII. évf. 43. számig, 1996. január 12, 19, február 2, 9, 16, 23, március 1, 8, 15.

SCHEFFLER JÁNOS, dr. 1928: *Barangolásaim a Szatmár megyei svábok őshazájában vándoroltam*. In: Katolikus Naptár 1928. 143 – 156. Schematismus Clerii Szatmariensis Szatmáriensis ad annum Jesu Christi 1864, 1904, 1926, 1931.

SCHMIED, STEFAN 1962: *Die Sathmarer Schwaben*. Leubas – Kempten.

SCHMIED, STEFAN 1972: *Geschichte des sathmar – deutschen Schulwesens von den Anfängen bis 1971*. Leubas – Kempten.

SCHMIED, STEFAN 1976: *Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940*. Kempten – Leubas. Im Selbstverlag des Verfassers.

SCHUPLER TIBOR 2009: *A Caritas története a világegyházban és a Szatmári Egyházmegyében*. Verbum. Kolozsvár, 2009.

SIKE LAJOS 1990: *Merénylet, csak nem Petőfi ellen*. In: Romániai Magyar Szó, 1990. III.31.

SÍPOS FERENC: *Erdőd, a templom és a kápolnák története*. (kézirat)

SOLTÉSZ JÁNOS 1902. *A nagybányai reformált egyházmegye története*. Nagybánya.

STELCZER ÁRPÁD – VENDÉG IMRE 1973. *Szlovák.- magyar kézisótár*. Akadémiai Kiadó, Bp.

STEPHANI, Claus 1982: *Eichen am Weg. Volkserzählungen der Deutschen aus Rumänien*. Dacia Verlag, Cluj – Napoca.

STRAUBINGER, JOHANN. 1927. *Die Schwaben in Sathmar*. Stuttgart.

SZABÓ JÓZSEF 2000: *A német – magyar nyelvi kölcsönhatás vizsgálata három Nagyvárad környéki közösségben*. In: Magyar Nyelv (Budapest), XCVI. évf. (2000) 3: 363 –367. [

SZABÓ PÉTER 1997: *Az Erdélyi fejedelemség*. (Szöveggyűjtemény). Budapest.

SZABÓ M. ATTILA 2003: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. I. Csíkszereda.

SZÁNTÓ KONRÁD, dr. 1987: *A katolikus egyház története*. III. Az egyház-történet forrásai. Budapest.

SZENES ERZSÉBET 1997. *Az erdődi cigány-óvoda*. In: Római Katolikus Naptár 1997. 39 – 40.

SZEREMI GYÖRGY 1961: *Magyarország romlásáról*. Magyar Helikon. Budapest.

SZINNYEI JÓZSEF 1890- 1914. *Magyar írók élete és munkái* (I- XIV)., Bp..

SZIRMAY ANTAL 1809 –1810. *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*. I-II., Buda.

SZŐCS PÉTER LEVENTE (szerk.): *Arhitectura ecleziastică din Satu Mare. Satmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*. Szerzők: Daniela BĂLU, SZŐCS Péter Levente – TERDIK Szilveszter. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2007.

SZŐKE BÉLA MIKLÓS 1994: *A Kárpát-medence a 9. században*. In: Honfoglalás és régészet. Budapest. 77 – 84.

- TEISZLER PÁL 1957: *A mezőfényi tájnyelv hosszú mássalhangzóinak meg-
rövidüléséről.* In: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények I,
Kolozsvár.
- TEISZLER PÁL 1973: *A Nagykároly környéki sváb nyelvjárás magánhangzó
rendszere.* Bukarest, Kriterion.
- TEMESVÁRI JÁNOS, dr. 1922: *Erdély középkori püspökei.* Kolozsvár.
- TAMPFLI IMRE 1996: *Melanchton und die Synodse von Erdőd 20.
September 1545.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8. évf.
(1996): 3 – 4: 19 – 35.
- TERDIK SZILVESZTER 2006 – 2007: *Károlyi Sándor és építkezései
az erdődi várban.* In: Satu Mare – Studii și comunicări. Seria
Arheologie, XXIII – XXIV/1.. 2006 – 2007. 239 – 288.
- UDVARI ISTVÁN (szerk.) 1990: *A munkácsi görög katolikus püspökség
lelkészsegeinek 1806. évi összeírása.* Nyíregyháza.
- ÚJVÁRI PÉTER 1929: *Zsidó lexikon* (Szerk. ~) Bp. 1929.
- UNIVERSALIS SCHEMATISMUS ECCLESIASTICUS venerabilis cleri
romano- et graeco-catholici saecularis et regularis incliti Regni
Hungariae Partiumque eidem adnexarum... per Aloysium
Reesch de Lewald pro anno 1842 redactus. Budae.
- VARGA E. ÁRPÁD (összeállította): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája,*
II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlá-
lási adatok 1850 / 69 – 1992 között. Budapest – Csíkszereda,
ProPrint Kiadó, 2002.

VICZIÁN JÁNOS 2002 : *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. Gulyás Pál adatgyűjtésének felhasználásával összeállította ~. XIX. kötet. Budapest. Kiadja az Argumentum Kiadó.

VISITATIO CANONICA 1748, 1834. In:

VONHÁZ ISTVÁN, dr. 1931: *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs. Dunántúl – Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1931. [Második magyar nyelvű kiadás, kiadja Merli Rudolf búbesheimi plébános, 1997.]

VONHÁZ ISTVÁN 1908: *A szatmármegyei német nyelvjárás hangtana*. Budapest

VONHAZ, STEFAN 1987: *Die deutsche Ansiedlung in Komitat Sathmar*. Laupheim.

WAGNER KÁROLY 1802: *Collectan genealogico-historica illusztrium Hungariae familiarum, quae ian interciederunt*. Posonim.

ZOVÁNYI JENŐ 1977: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon..* Szerk.: Dr. Ladányi Sándor, Bp. 787.

ZOVÁNYI JENŐ 1986: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest.

A képaláírásokban olvasható rövidítések feloldása:

ÁL - Állami Levéltár (Szatmárnémeti)

MOL - Magyar Országos Levéltár

MNM - Magyar Nemzeti Múzeum

